examenbundel.nl

VERNIEUWD
Geschikt voor het examen van 2022!

examen bundel

Meer dan alleen oefenexamens

Nu bij je boek
mijn.examenbundel.nl
Online oefenen, video's en meer

2021|2022

vwo

Geschiedenis

ThiemeMeulenhoff

examenbundel.nl

examen bundel

Meer dan alleen oefenexamens

2021 | 2022

M.M.P.C. Bolink
Y. Bouw

vwo

Geschiedenis

ThiemeMeulenhoff

mijn.examenbundel.nl

Slagen zonder examenstress doe je met Examenbundel, Samengevat, Examenidioom en Zeker Slagen! Alles voor je schoolexamens en je centrale examens in je boeken, maar ook online.

- Quickscan
- Antwoorden bij de oriëntatietoets
- Video's en andere leerbronnen
- Oefenexamens
- Overzicht van al je examenvakken
- En nog veel meer op Mijn Examenbundel!

Ga naar mijn.examenbundel.nl en log in op Mijn Examenbundel. Met deze code krijg je toegang tot heel veel (digitale) extra's die bij je bundel horen:

Deze code is uniek en door één persoon te gebruiken. Geldig tot 15 juli 2022.

#ikgazekerslagen

Voorwoord

Met deze **Examenbundel** bereid je je goed voor op het eindexamen en op de schoolexamens. Je oefent met echte examenopgaven. In de uitwerkingen staan de antwoorden met een duidelijke uitleg. Zo weet je precies wat je goed en fout hebt gedaan.

Gebruik naast deze **Examenbundel** ook het boek **Samengevat** om te leren voor je examen. Hierin vind je een handige samenvatting van alle examenstof.

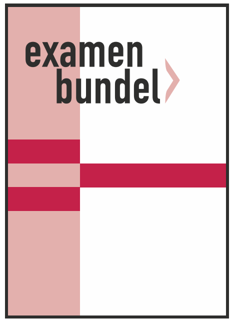

Oefenen met echte examens en duidelijke uitwerkingen

+

Overzichtelijke samenvatting van de examenstof

Wil je weten op welke datum het centraal examen is?
Ga naar examenbundel.nl/examenrooster voor het actuele examenrooster.
Of scan de QR-code:

Namens team **Examenbundel** heel veel succes!

Heb je een vraag of opmerking over deze **Examenbundel**?
Ga dan naar examenbundel.nl/contact.

Opmerking
De overheid stelt de regels op voor het examen. Bijvoorbeeld wat de examenonderwerpen zijn, welke hulpmiddelen je mag gebruiken en wanneer het examen is. De auteurs en uitgever hebben deze **Examenbundel** met grote zorg samengesteld. Soms veranderen de regels van de overheid echter of worden er nieuwe afspraken gemaakt over wat die regels betekenen. Raadpleeg daarom altijd je docent of onze website www.examenbundel.nl voor actuele informatie die voor jouw examen van belang is.

© ThiemeMeulenhoff

Inhoud

3 **Voorwoord**

7 **Stappenplan**

11 **Examenvoorbereiding**
18 Examen doen
19 Begrippen geschiedenis
22 Overzicht kenmerkende aspecten en tijdvakken

Oriëntatietoets

27 Opgaven

Deel 1a
Oefenen op onderwerp

Historische contexten
1 Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700
43 Opgaven
54 Hints
56 Uitwerkingen

2 Verlichting 1650-1900
61 Opgaven
72 Hints
73 Uitwerkingen

3 China 1842-2001
77 Opgaven
88 Hints
90 Uitwerkingen

4 Duitsland in Europa 1918-1991
94 Opgaven
108 Hints
110 Uitwerkingen

Deel 1b
Oefenen met oriëntatiekennis

5 Oriëntatiekennis
117 Opgaven
129 Hints
131 Uitwerkingen

Deel 2
Examen met uitwerkingen

Proefexamen
137 Opgaven
149 Uitwerkingen

Bijlagen

Cijferbepaling
Bronnen

Stappenplan: hoe leer je met de Examenbundel en Samengevat?

Natuurlijk kun je de **Examenbundel** van voor naar achter doorwerken of er kriskras wat onderdelen uithalen om mee te oefenen, maar je kunt het ook systematischer aanpakken. Als je oefenen met de **Examenbundel** combineert met leren uit **Samengevat**, bereid je je optimaal voor op je examen.

Op de volgende pagina's vind je drie routes die laten zien hoe je kunt leren met de **Examenbundel**. Kies de route die past bij jouw manier van leren:

- Route 1: Ga je graag meteen aan de slag? Start met **oefenen op onderwerp**.
- Route 2: Wil je eerst weten waar je staat? Start met **de oriëntatietoets**.
- Route 3: Leer je liever eerst de theorie? Start met **leren per onderwerp**.

Wil je weten wat je leerstijl is?

Kies de route die bij jouw manier van leren past!

Lees ook de tips! Voorkom verrassingen tijdens je examen.

#ikgazekerslagen

Route 1

Ga je graag meteen aan de slag? Start met oefenen per onderwerp.

januari & februari

Maak per week opgaven van een hoofdstuk in deel 1 van de Examenbundel.

Kijk de opgaven na met de bijbehorende uitwerkingen.

- Meer dan de helft goed.
- De helft of minder goed.
  - Neem het bijbehorende hoofdstuk in Samengevat door.
  - Maak de opgaven van dat hoofdstuk uit deel 1 die je nog niet gemaakt had. Gebruik de hints.

maart

Maak de oriëntatietoets.

Bereken je score met de uitwerkingen op mijn.examenbundel.nl.

- Voldoende.
- Onvoldoende.

Bestudeer Samengevat over de onderwerpen die minder goed gingen.

Oefen opgaven uit deel 1 van de Examenbundel. Gebruik de hints!

april

Maak het Proefexamen uit deel 2a van de Examenbundel.

Kijk het examen na met de bijbehorende uitwerkingen.

- Tevreden met het resultaat.
- Niet tevreden met het resultaat.
  - Bestudeer Samengevat en maak nog een aantal opgaven over dat onderwerp uit deel 1 en 2a tot je tevreden bent met het resultaat.

Blijf oefenen zodat je met vertrouwen het examen in gaat.

#geenexamenstress

© ThiemeMeulenhoff

Route 2

Wil je eerst weten waar je staat? Start met de oriëntatietoets.

januari

Maak de oriëntatietoets in de Examenbundel.

Bereken je score met de uitwerkingen op mijn.examenbundel.nl.

- Voldoende.
- Onvoldoende.
  - Kijk welke onderwerpen uit deel 1 van de Examenbundel nog niet goed gingen.

februari

Bestudeer elk hoofdstuk in Samengevat.

maart

Maak opgaven per onderwerp uit deel 1 van de Examenbundel.

Kijk de opgaven na met de bijbehorende uitwerkingen.

- Meer dan de helft goed.
- De helft of minder goed.
  - Maak de opgaven van dat hoofdstuk uit deel 1 die je nog niet gemaakt had. Gebruik de hints.

april

Maak het Proefexamen uit deel 2a van de Examenbundel.

Kijk het examen na met de bijbehorende uitwerkingen.

Blijf oefenen en bestudeer Samengevat zodat je met vertrouwen het examen in gaat.

#geenexamenstress

© ThiemeMeulenhoff

Route 3

Leer je liever eerst de theorie? Start met leren per onderwerp.

#

januari & februari

Bestudeer per week een hoofdstuk uit Samengevat.

maart

Maak de oriëntatietoets van de Examenbundel.

Bereken je score met de uitwerkingen op mijn.examenbundel.nl.

- Voldoende. → Maak het Proefexamen uit deel 2a van de Examenbundel.
- Onvoldoende.
  - Kijk welke onderwerpen uit deel 1 van de Examenbundel nog niet goed gingen.
  - Maak de opgaven uit deel 1 over die onderwerpen.
  - Kijk die opgaven na.
    - Meer dan de helft goed. → Maak het Proefexamen uit deel 2a van de Examenbundel.
    - De helft of minder goed.
      - Bestudeer nogmaals Samengevat over de onderwerpen die nog niet zo goed gingen.

april

Maak het Proefexamen uit deel 2a van de Examenbundel.

Kijk het examen na met de bijbehorende uitwerkingen.

Blijf oefenen en bestudeer Samengevat zodat je met vertrouwen het examen in gaat.

#geenexamenstress

© ThiemeMeulenhoff

Examenvoorbereiding

Om goed voorbereid te zijn op het centraal examen is een drietal zaken belangrijk:
1 het oefenen met historisch denken en redeneren (domein A);
2 het oefenen met de historische contexten (de kenmerkende aspecten die wel zijn uitgewerkt);
3 het oefenen met oriëntatiekennis (tijdvak 1 t/m 10).

Voor het centraal examen is het van belang dat je op een historische manier kunt denken en redeneren. Dit wordt hieronder beschreven in domein A. In domein B wordt beschreven wat je moet weten van de kenmerkende aspecten. Verder is er aandacht voor de manier waarop je bronnen beoordeelt, welke soorten vragen er op het examen worden gesteld en welke formuleringen daarbij worden gebruikt, en hoe je antwoorden worden beoordeeld. In dit hoofdstuk zie je belangrijke begrippen **rood** gedrukt. Bij elke eindterm wordt ten minste een voorbeeldvraag uit de bundel genoemd. Aan het eind van dit hoofdstuk vind je een woordenlijst waarin alle roodgedrukte begrippen nog eens worden toegelicht.

Domein A: Historisch denken en redeneren
Het complexe karakter van geschiedenis vereist dat de kandidaat de verschillende onderdelen van domein A en domein B tegelijk en in relatie tot elkaar beheerst. Bijvoorbeeld: bij het bepalen van de bruikbaarheid van informatie uit een bron over China kan de kandidaat rekening houden met de betrouwbaarheid ervan door te kijken naar de motieven van de maker (domein A) en gebruik te maken van kennis over de tijd waarin de bron is ontstaan (domein B, oriëntatiekennis en historische contexten)

Domein A is geordend volgens drie hoofdonderdelen van historisch denken en redeneren:
1 Tijd
2 Interpretatie
3 Betekenis voor nu

Hierna een toelichting op de onderdelen van domein A, opgedeeld in de drie hoofdonderdelen, met verwijzingen naar opdrachten in deze Examenbundel.

© ThiemeMeulenhoff

Toelichting bij de hoofdonderdelen van domein A	Opdrachten in deze Examenbundel
1 Tijd	
Tijd en chronologie De kandidaat kan: **1** de tijdvakken gebruiken als **referentiekader** om gebeurtenissen **chronologisch** te ordenen; **2** de tijdvakken plaatsen in de perioden Prehistorie, Oudheid, Middeleeuwen, Vroegmoderne Tijd en Moderne Tijd en deze **perioden** gebruiken als referentiekader om gebeurtenissen chronologisch te ordenen; **3** uitleggen dat elke ordening van tijd een **interpretatie** is.	Oriëntatietoets: 16 Oriëntatiekennis oefenen: 2
Causaliteit De kandidaat kan rekening houden met: **4** het niet-lineaire en multicausale karakter van historische **verschijnselen** en **gebeurtenissen**; **5** verschillende soorten **oorzaken** en **gevolgen**; Bijvoorbeeld: • directe en indirecte oorzaken, **aanleiding** (meest directe oorzaak), direct optredende gevolgen en gevolgen op de langere termijn, gewilde en ongewilde, bedoelde en onbedoelde gevolgen, gevolgen van meer en minder belang op grond van bijvoorbeeld schaal, intensiteit, duur; • oorzaken en gevolgen op **politiek-bestuurlijk**, **sociaaleconomisch** en **cultureel-mentaal** (waaronder religieus) terrein. **6** het gegeven dat elke ordening van **causaliteit** een interpretatie is.	HC Steden en burgers: 7, 15 HC Verlichting: 11
Continuïteit en verandering De kandidaat kan: **7** in historische processen **continuïteit** en **verandering** onderscheiden; **8** verschillende soorten verandering herkennen; Bijvoorbeeld: • in tempo (tamelijk snel en plotseling of langzaam en geleidelijk), duur, schaal, intensiteit, omvang etc. • op politiek-bestuurlijk, sociaaleconomisch en cultureel-mentaal terrein. **9** herkennen dat elke tijd materiële en immateriële sporen van het verleden in zich draagt; **10** omgaan met het verschil tussen unieke en generieke betekenissen van **historische concepten**; Bijvoorbeeld: begrippen als feodaal, imperialisme, centralisatie, democratie, burgerschap, oorlog en dergelijke hebben in de ene tijd en plaats een (deels) andere betekenis dan in een andere. **11** uitleggen dat elke ordening van continuïteit en verandering een interpretatie is.	Orientatie kennis oefenen: 18 HC Steden en burgers: 12 HC Verlichting: 3 HC China: 2 HC Duitsland in Europa: 18

© ThiemeMeulenhoff

2 Interpretatie	
Standplaatsgebondenheid De kandidaat kan: **12** menselijk gedrag (denken en doen) in het verleden verklaren vanuit de toen en daar bekende en geaccepteerde kennis en waarden en vanuit de identiteit van individuen en groepen die in die tijd en/of op die plaats leefden en hierbij rekening houden met verschillende factoren die de **standplaatsgebondenheid** van mensen of een groep bepalen. (Bijvoorbeeld: waardesystemen, politieke, sociaaleconomische en culturele oriëntatie, kennis, gender, karakter, toevallige factoren.)	HC Verlichting: 9 HC Duitsland in Europa: 15 Proefexamen: 28
Bron en vraagstelling De kandidaat kan: **13** vraagstellingen gericht op (historisch) onderzoek formuleren aan de hand van voorgelegde bronnen; **14** informatie uit bronnen verzamelen, uitgaande van een bepaalde vraagstelling en deze als bewijs gebruiken bij het beantwoorden van die vraagstelling; **15** de **bruikbaarheid** van informatie uit een of meer bronnen voor een bepaalde vraagstelling afwegen en daarbij rekening houden met: • de **betrouwbaarheid** van de informatie (mede bepaald door bijvoorbeeld de aard van de bron, de context waarin deze is ontstaan, de mate van geïnformeerdheid van de maker, de standplaatsgebondenheid van de maker, de bedoeling van de maker of opdrachtgever, het publiek waarvoor deze bedoeld is, etc.) • de **representativiteit** van de informatie uit de bron; (bijvoorbeeld: in hoeverre geldt dit voor meer mensen en meer situaties?); **16** vaststellen wanneer men iets als een feit kan aanvaarden; zulke **feiten** onderscheiden van **meningen** en van vooroordelen en/of stereotypen; **17** uitleggen aan de hand van concrete voorbeelden of broninterpretaties dat geschiedverhalen een constructie zijn van het verleden.	
3 Betekenis voor nu	
Betekenis geven aan en oordelen over het verleden De kandidaat kan: **18** uitleggen dat de wijze waarop mensen betekenis geven aan en **oordelen** over het verleden door de tijd heen verandert en per groep en individu kan verschillen en daarbij benoemen vanuit welke motieven/interesses/waardesystemen/verwachtingen mensen tot een waardering komen van wat belangrijk is uit het verleden (vergelijk met 12); **19** bij moreel oordelen over het verleden (door een ander) anachronistisch toepassen van het kader van **waarden** en **normen** (van die ander) op het verleden herkennen.	HC Verlichting: 4

© ThiemeMeulenhoff

Aandachtspunten bij het beoordelen van bronnen (zie domein A, eindterm 5)
Door het bestuderen van **bronnen** kan een gebeurtenis uit het verleden zo betrouwbaar mogelijk worden weergegeven. Voor verschillende typen bronnen staan hierna enkele aandachtspunten op een rij. Dit helpt bij het beoordelen van de **bruikbaarheid** en de **betrouwbaarheid** en **representativiteit** van een bron.

I *Wat voor soort bron is het?*
- Geschreven of ongeschreven.
- Bijvoorbeeld: is het een prent, kaart, foto, cartoon, affiche, grafiek of tabel?

II *Uit welke tijd is de bron afkomstig?*
- Is de bron gemaakt in de tijd waarover de bron gaat?
- Is de bron later gemaakt? Zo ja, wanneer?

III *Waarvandaan is de bron afkomstig?*
- Bijvoorbeeld: komt de bron uit een boek, tijdschrift of een krant?
- Bijvoorbeeld: is het een overheidsbron of geen overheidsbron?

IV *Wat is er bekend over de maker van de bron?*
- Wie? Wat voor iemand? Welke **functie**? Verhouding tot de **gebeurtenis**?
- Was de maker aanwezig bij de gebeurtenis die in de bron wordt weergegeven?
- Met welke bedoeling (**reden**) heeft de maker de bron gemaakt (**motief**)? Wil de maker informeren, **propaganda** maken, voorlichten of misschien misleiden?
- Was de maker zelf betrokken bij de gebeurtenis?
- Wat weet je van de plaatsgebondenheid van de maker?

V *De inhoud van de bron?*

a *Geschreven bron.*
- Waarover gaat de informatie?
- Voor wie is de informatie in de bron bestemd?
- Wat is het **doel** van de informatie: voorlichting, propaganda?
- Wat voor feiten, meningen, **(voor)oordelen**, **opvattingen** worden gegeven in de bron?
- Gelden deze feiten, meningen, (voor)oordelen, opvattingen voor een groep, een volk of een persoon?

b *Beeldbron.*
- Wat staat er centraal in de afbeelding (bijvoorbeeld een cartoon, foto, tekening, prent, schilderij)?
- Hoe heeft de maker van de afbeelding ervoor gezorgd dat bepaalde personen meer opvallen dan anderen?
- Zijn bepaalde zaken overdreven weergegeven?
- Wat doen de personen op de afbeelding?
- Waar kijken de personen naar?
- Welke voorwerpen zie je op de afbeelding en waarvoor dienen ze?
- Welke symbolen zie je en waar verwijzen ze naar?
- Welke woorden, namen en begrippen staan in de afbeelding?
- Welk onderschrift staat er bij de afbeelding?
- Op welke manier maakt het onderschrift deel uit van de afbeelding?
- Waarom is de afbeelding gemaakt? Cartoons/spotprenten drijven vooral de spot, niet zozeer met een gebeurtenis alswel met een persoon (of personen). Affiches zijn vaak bedoeld om een partij, een organisatie of een bepaald **standpunt** onder de aandacht te brengen. Propagandaposters zijn bedoeld om mensen van een bepaalde mening te overtuigen. Om dit te bereiken wordt bij propaganda geen middel geschuwd om de publieke opinie te beïnvloeden.

 © ThiemeMeulenhoff

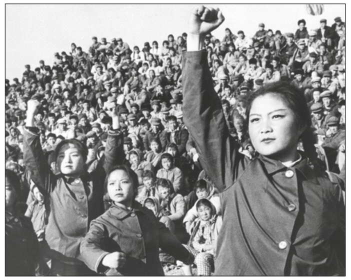

V.l.n.r. foto (bron 15, Oriëntatietoets), propagandaposter (bron 10, HC China) en spotprent (bron 6, HC Duitsland).

VI Hoe betrouwbaar is de bron?
De betrouwbaarheid van een bron heeft betrekking op de vraag of de bron gegevens oplevert die als feitelijk juist kunnen worden beschouwd.
Vragen die je dan moet stellen zijn:
- is de bron geschreven of gemaakt in de tijd waarover hij gaat of in een (veel) latere tijd?
- is de schrijver/maker van de bron goed geïnformeerd?
- met welke bedoelingen heeft de schrijver/maker zijn bron gemaakt?
- wordt de bron door andere bronnen bevestigd of tegengesproken?
- staan er bij de mening in de bron argumenten die controleerbaar zijn?

VII Is de maker van de bron representatief voor de groep waarvan hij/zij deel uitmaakt?

VIII Hoe bruikbaar is de bron?
De bruikbaarheid van een bron hangt af van wat je wilt onderzoeken (de hoofdvraag of de onderzoeksvraag).

Welke soorten vragen kun je op het centraal examen verwachten?
De meest voorkomende soorten vragen uit de centrale examens van de afgelopen jaren zijn:
1 vragen bij een tekstbron.
2 vragen zonder bron over de examenstof.
3 vragen bij een beeldbron: bijvoorbeeld een prent, foto, schilderij, affiche, cartoon of propagandaposter.
4 vragen waarbij je een aantal gebeurtenissen in de juiste tijdvolgorde moet plaatsen, van vroeger naar later.
5 vragen naar aanleiding van een **bewering**. Je moet zo'n bewering toelichten, ondersteunen met argumenten of juist weerleggen.
6 vragen die duidelijk maken dat je een verband kunt leggen tussen verschillende gebeurtenissen of beweringen.
7 vragen waarbij je moet laten zien dat je weet wat een historisch onderzoek inhoudt. Je bent dan bezig met het beoordelen van bronnen op bruikbaarheid, betrouwbaarheid en/of representativiteit.
8 vragen bij een cijfermatige bron, zoals een tabel of grafiek.

© ThiemeMeulenhoff

Domein B: Oriëntatiekennis
Om het karakter van de oriëntatiekennis te garanderen, dienen de leerlingen alle kenmerkende aspecten op een algemener niveau te kunnen herkennen en uitleggen aan de hand van onbekende voorbeelden. Een aantal kenmerkende aspecten is gespecificeerd in een samenhangend cluster. We noemen zo'n cluster 'Historische context'.

De vier historische contexten zijn:
1 Steden en burgers in de Lage Landen (1050-1700)
2 Verlichting (1650-1900)
3 China (1842-2001)
4 Duitsland in Europa (1918-1991)

Verdeling vragen oriëntatiekennis/historische contexten bij het centraal examen vwo is 35%/65%.

Vraagformuleringen
De meest voorkomende vraagformuleringen zijn:

1 Leg uit welk verband er bestaat tussen ...
met een of twee argumenten ...
welk(e) ...
waardoor ...
waarom ...

2 Noem een kenmerk ...
een argument ...
een reden ...
de maatregel die ...
dit verschil van mening.

3 Zet deze gebeurtenissen in de juiste tijdvolgorde, van vroeger naar later.

4 Licht dit toe door ...
met voorbeelden toe ...
beide beweringen toe.

5 Toon aan dat ...
dit aan door ...

6 Ondersteun elke bewering met de bron.
beide onderdelen van deze interpretatie.

7 Beredeneer of beargumenteer ...
dat ...
waarom ...
deze bewering ...

8 Verklaar

Examen doen

Hoe ziet het centraal examen geschiedenis eruit en hoe lang duurt het examen?
Op het examen krijg je twee boekjes:
1 een boekje met bronnen (het aantal bronnen is naar schatting 15);
2 een boekje met vragen (het aantal vragen is naar schatting 28).
De vragen zijn onderverdeeld naar de periodes Prehistorie, Oudheid, Middeleeuwen, Vroegmoderne Tijd en Moderne Tijd. Voor elke vraag staat het aantal te behalen punten en eventueel een verwijzing als je een bron dient te gebruiken. In totaal kunnen er ongeveer vijfenzeventig punten worden behaald.
De vragen over de historische contexten en de daarbij behorende kenmerkende aspecten beslaan ongeveer 65% van de examenvragen, de oriëntatiekennis de overige ongeveer 35% (zie tabel hieronder). Het aantal te behalen punten wordt op deze manier verdeeld. Het centraal examen duurt drie uur en je krijgt voor het merendeel open vragen.
Deze EXAMENBUNDEL geeft je de mogelijkheid te wennen aan het maken van een centraal examen:
– Het bevat een Proefexamen (deel 2) dat representatief is voor het centraal examen 2022. De enige afwijking is dat er wel bronnen zijn, maar geen apart bronnenboekje. Daarnaast kunnen het aantal bronnen en te behalen punten iets afwijken.

± 35% van de scorepunten:	± 65% van de scorepunten:
Oriëntatiekennis: tijdvak 1 t/m 4	Historische contexten
Oriëntatiekennis: kenmerkende aspecten van tijdvak 5 t/m 10 die niet voorkomen in de historische contexten	Oriëntatiekennis: kenmerkende aspecten die voorkomen in de historische contexten

Tijdens het examen
Uit het aantal punten dat voor een vraag staat, kun je afleiden uit welke onderdelen je antwoord moet bestaan. Voor het antwoord op een standaardvraag krijg je 2 punten, er wordt dan vaak een voorbeeld, argument of begrip gevraagd.
Bij een vraag waarmee je 3 punten kunt verdienen, moet het antwoord drie onderdelen hebben: een naam, begrip, gebeurtenis of omschrijving met daarbij twee voorbeelden of argumenten.
4 punten worden gegeven bij vragen waar je in het antwoord twee personen of begrippen moet noemen met bijbehorende voorbeelden, argumenten of toelichting.
De vragen waarmee je 5 of meer punten kunt verdienen, bestaan vaak uit meerdere onderdelen. Je moet bijvoorbeeld eerst een aspect van een bron toelichten en die bron vervolgens met voor- en tegenargumenten beoordelen op bruikbaarheid en betrouwbaarheid.

De normering van het centraal examen en de vaststelling van je cijfer
Je examen wordt eerst nagekeken door je eigen docent. Vervolgens wordt het beoordeeld door een geschiedenisdocent van een andere school. Samen stellen deze docenten het uiteindelijke puntentotaal vast. Afhankelijk van de landelijke examenresultaten wordt door de centrale examencommissie de norm vastgesteld, dat is de omrekening van punten naar cijfers.

Hulpmiddelen
Bij het centraal examen geschiedenis is alleen het basispakket aan hulpmiddelen toegestaan. Het basispakket bestaat uit schrijfmateriaal, tekenpotlood, blauw en rood kleurpotlood, liniaal met millimeterverdeling, passer, geodriehoek, gum, elektronisch rekenapparaat, een eendelig verklarend woordenboek Nederlands of een woordenboek van het Nederlands naar een vreemde taal.

© ThiemeMeulenhoff

Begrippen geschiedenis

In deze lijst staan veelvoorkomende begrippen uit examenvragen. Elk begrip wordt kort uitgelegd, soms met behulp van een voorbeeld. De lijst is niet volledig. In overleg met je docent kun je de lijst uitbreiden met andere begrippen die je in vragen of bronnen tegenkomt.

Aanleiding Een gebeurtenis die iets in beweging zet. De aanleiding van een gebeurtenis is de meest directe oorzaak.

Argument Wat men zegt om iets aan te tonen.

Beeldelement Onderdeel van een tekening (spotprent), schilderij, poster, foto, etc.

Betrouwbaarheid De betrouwbaarheid van een bron gaat om de vraag of de bron gegevens kan opleveren die als feitelijk juist kunnen worden beschouwd. Een betrouwbare bron wordt door andere bronnen bevestigd en bevat informatie die controleerbaar is.

Bewering Een uitspraak of een mening. Deze uitspraak ondersteun of weerleg je met behulp van argumenten.

Bron Een overblijfsel uit het verleden waardoor je meer over het verleden te weten komt. Er zijn verschillende soorten bronnen (primair/secundair, geschreven/ongeschreven), en niet elke bron is even betrouwbaar en bruikbaar.

Bruikbaarheid De bruikbaarheid van een bron hangt af van wat je wilt onderzoeken (de onderzoeksvraag).

Chronologie Volgorde waarin de dingen gebeuren. Gebeurtenissen in de geschiedenis kunnen in chronologische volgorde worden geplaatst, van vroeger naar later.

Continuïteit Wanneer iets in de loop van de tijd niet wezenlijk verandert, is er sprake van continuïteit. Het woord continuïteit betekent een voortzetting / ononderbroken samenhang.

Discontinuïteit Is er in de loop van de tijd een duidelijke breuk of verandering merkbaar, dan is er sprake van discontinuïteit.

Doel Datgene wat een persoon wil bereiken.

Feit Een feit wordt door vrijwel iedereen gezien als iets dat werkelijk is gebeurd, iets dat vaststaat.

Functie Een officiële positie die iemand bekleedt, bijvoorbeeld de stadhouder van een gewest, een generaal in het leger of de president van de Verenigde Staten.

Gebeurtenis Een gebeurtenis is een (belangrijk) voorval, zoals de bouw van de Berlijnse muur in 1961.

Gevolg Bij een gevolg gaat het om een (causaal, oorzakelijk) verband.
Er zijn verschillende soorten gevolgen, bijvoorbeeld:
– gevolgen op korte termijn en gevolgen op langere termijn,
– gewilde en ongewilde, bedoelde en onbedoelde gevolgen,
– gevolgen van meer en minder belang op grond van bijvoorbeeld schaal, intensiteit, duur.

Hypothese Een nog onbewezen stelling, een aanname.

Inleving Het zich verplaatsen in iets (gebeurtenis) of iemand (persoon).

© ThiemeMeulenhoff

Interpretatie Verklarende uitleg. Bij de interpretatie van een bron onderzoek je de bedoeling van de schrijver of maker van de bron. Je probeert de betekenis van de bron vast te stellen en er een conclusie aan te verbinden.

Jaartelling In de wereld bestaan verschillende jaartellingen. In het Westen wordt de christelijke jaartelling aangehouden. Andere jaartellingen zijn bijvoorbeeld de islamitische of de joodse.

Mening Opvatting, gebaseerd op persoonlijke argumenten, die niet per se door anderen gedeeld hoeft te worden.

Middel Datgene wat je gebruikt om je doel te bereiken.

Motief Reden om iets juist wel of niet te doen.

Normen Regels zoals die gelden in de persoonlijke omgang tussen mensen in de maatschappij. In de loop van de tijd kunnen normen in een maatschappij veranderen. Een norm wordt doorgaans gekoppeld aan een waarde (zie waarden).

Nuancering Het bijstellen of verfijnen van iets, bijvoorbeeld een mening.

Objectief Onbevooroordeeld, niet beïnvloed door eigen voorkeuren.

Ontwikkeling Voortgang of groei, bijvoorbeeld de ontwikkeling van de landbouw in het gewest Holland in de zestiende eeuw.

Oordeel Mening, waarbij het vaak gaat om goedkeuring of afkeuring, met argumenten.

Oriëntatiekennis Algemene kennis van de geschiedenis. De kennis die in staat stelt tot oriëntatie in een chronologische ontwikkeling van eeuwen, met name in de Europese geschiedenis.

Oorzaak Datgene wat een gevolg met zich meebrengt. Historici proberen achteraf uit te leggen waarom een historische gebeurtenis, zoals de Tweede Wereldoorlog, heeft plaatsgevonden.
Er zijn verschillende soorten oorzaken te herkennen, bijvoorbeeld:
- directe en indirecte oorzaken, aanleiding (meest directe oorzaak),
- structurele oorzaken en incidentele oorzaken,
- oorzaken op politiek-bestuurlijk, sociaaleconomisch en cultureel-mentaal terrein.

Opvatting Mening.

Orgaan Een orgaan is onderdeel van een groter geheel. Een bekend internationaal orgaan is de NAVO.

Periode Tijdvak tussen twee jaren of gebeurtenissen, bijvoorbeeld de regeerperiode van president Kennedy. Het begrip periode kan ook betrekking hebben op een van de vijf historische perioden: Prehistorie, Oudheid, Middeleeuwen, Vroegmoderne tijd en Moderne tijd.

Plaatsgebondenheid Ieder mens denkt vanuit zijn tijd (zie tijdgebondenheid) en de plaats of de positie die hij op dat moment inneemt.

Propaganda Het opzettelijk verspreiden van informatie om mensen van een bepaalde mening te overtuigen. Totalitaire regimes maken veelvuldig gebruik van propaganda. Ook tijdens de Koude Oorlog maakten de twee ideologische blokken gebruik van propaganda om de publieke opinie te beïnvloeden.

© ThiemeMeulenhoff

Rechtvaardiging Verdediging van de handelingen van een persoon of groepering.

Reden Een grond of motief om iets te doen.

Representativiteit De mate waarin iets typerend is (voor hetgeen je wilt onderzoeken). Bij het vaststellen van de representativiteit van een bron gaat het vooral om twee vragen:
- is hetgeen in de bron voorkomt een uitzondering of kwam het vaker voor?
- beschikt de persoon in de bron over zo veel informatie dat zijn uitspraken als representatief kunnen worden opgevat?

Revolutie Een met geweld gepaard gaande snelle verandering.

Standplaatsgebondenheid Ieder mens denkt en handelt vanuit zijn eigen tijd (zie tijdgebondenheid), positie (zie plaatsgebondenheid), ervaringen en kennis. Behalve tijd en plaats zijn denken en handelen ook van invloed: leeftijd, sekse, maatschappelijke positie, godsdienst of levensbeschouwing, de staat of het volk waartoe iemand behoort en de politieke overtuiging die iemand heeft.

Standpunt Opvatting gebaseerd op persoonlijke motieven.

Stereotype Vaststaand beeld of oordeel over een groep, een volk of een ras. Zo'n oordeel is meestal gebaseerd op gevoelens en niet op feiten.

Subjectief Bevooroordeeld, omdat er vooral vanuit een persoonlijk standpunt wordt gekeken.

Tijdgebondenheid Iemand die vanuit een latere tijd op iets terugkijkt, zal een ontwikkeling of gebeurtenis anders interpreteren dan een tijdgenoot die de afloop niet kent (zie standplaatsgebondenheid). Er is een tijd geweest waarin de slavenhandel door de WIC als 'normaal' werd beschouwd, terwijl dat tegenwoordig algemeen wordt afgekeurd.

Verandering Er zijn gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen die verantwoordelijk zijn voor een duidelijke verandering in de loop van de geschiedenis. Er zijn verschillende soorten verandering te herkennen, bijvoorbeeld:
- in tempo (plotseling of langzaam en geleidelijk), duur, schaal, intensiteit, omvang enz.,
- op politiek-bestuurlijk, sociaaleconomisch of cultureel-mentaal terrein.

Verklaring Uitleggen waarom iets gebeurt. Het aangeven van oorzakelijke verbanden tussen ontwikkelingen is lastig, omdat historische ontwikkelingen onvoorspelbaar zijn.

Verschijnsel Iets dat zich voordoet. Toestanden en instellingen die gedurende langere tijd min of meer onveranderd hebben bestaan.

Verwijzing Aanduiding.

Visie Zienswijze.

Vooroordeel Oordeel niet gebaseerd op feiten maar op persoonlijke gevoelens gericht op (een individu van) een groep, een volk of een ras.

Waarden Datgene wat mensen belangrijk vinden en waarvoor ze (desnoods) veel overhebben. Voorbeelden van waarden zijn trouw, eerlijkheid, vriendschap, rechtvaardigheid of streven naar rijkdom. Waarden zijn soms ook tijdgebonden: zaken die in de ene tijd als normaal of als wenselijk worden beschouwd, kunnen in een andere tijd als abnormaal of onwenselijk worden beschouwd. Een waarde wordt tot uiting gebracht middels de norm (zie normen). Bijvoorbeeld: opstaan voor ouderen in de bus (norm), omdat je respect hebt voor anderen (waarde).

© ThiemeMeulenhoff

Een overzicht van de 49 kenmerkende aspecten en de 10 tijdvakken

PREHISTORIE (tot 3000 voor Christus)

tijdvak 1: tijd van jagers en boeren (tot 3000 voor Christus) / Prehistorie

1 De levenswijze van jagers-verzamelaars
2 Het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen
3 Het ontstaan van de eerste stedelijke gemeenschappen

OUDHEID (3000 voor Christus - 500 na Christus)

tijdvak 2: tijd van Grieken en Romeinen (3000 voor Christus - 500 na Christus) / Oudheid

4 De ontwikkeling van wetenschappelijk denken en de ontwikkeling van het denken over burgerschap en politiek in de Griekse stadstaat
5 De klassieke vormentaal van de Grieks-Romeinse cultuur
6 De groei van het Romeinse imperium waardoor de Grieks-Romeinse cultuur zich in Europa verspreidde
7 De confrontatie tussen de Grieks-Romeinse cultuur en de Germaanse cultuur van Noordwest-Europa
8 De ontwikkeling van het jodendom en het christendom als de eerste monotheïstische godsdiensten

MIDDELEEUWEN (500-1500)

tijdvak 3: tijd van monniken en ridders (500-1000) / Vroege Middeleeuwen

9 De verspreiding van het christendom in geheel Europa
10 Het ontstaan en de verspreiding van de islam
11 De vrijwel volledige vervanging in West-Europa van de agrarisch-urbane cultuur door een zelfvoorzienende agrarische cultuur, georganiseerd via hofstelsel en horigheid
12 Het ontstaan van feodale verhoudingen in het bestuur

tijdvak 4: tijd van steden en staten (1000-1500) / Hoge en Late Middeleeuwen

13 De opkomst van handel en ambacht die de basis legde voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving
14 Opkomst van de stedelijke burgerij en de toenemende zelfstandigheid van steden
15 Het conflict in de christelijke wereld over de vraag of de wereldlijke dan wel de geestelijke macht het primaat behoorde te hebben
16 De expansie van de christelijke wereld naar buiten toe, onder andere in de vorm van de Kruistochten
17 Het begin van staatsvorming en centralisatie

VROEGMODERNE TIJD (1500-1800)

tijdvak 5: tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600) / Renaissancetijd

18 Het begin van de Europese overzeese expansie
19 Het veranderende mens- en wereldbeeld van de Renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling
20 Een hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de Klassieke Oudheid
21 De protestantse reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had
22 Het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat

tijdvak 6: tijd van regenten en vorsten (1600-1700) / Gouden Eeuw

23 Het streven van vorsten naar absolute macht
24 De bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek
25 Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie
26 De wetenschappelijke revolutie

tijdvak 7: tijd van pruiken en revoluties (1700-1800) / eeuw van de Verlichting

27 Rationeel optimisme en een ‘verlicht denken’ dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen
28 Voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur op eigentijdse verlichte wijze vorm te geven (verlicht absolutisme)
29 Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel en de opkomst van het abolitionisme
30 De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

MODERNE TIJD (1800-heden)

tijdvak 8: tijd van burgers en stoommachines (1800-1900) / industrialisatietijd

31 De industriële revolutie die in de westerse wereld de basis legde voor een industriële samenleving
32 Discussies over de ‘sociale kwestie’
33 De moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie
34 De opkomst van emancipatiebewegingen
35 Voortschrijdende democratisering, met deelname van steeds meer mannen en uiteindelijk ook vrouwen aan het politiek proces
36 De opkomst van de politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme

tijdvak 9: tijd van de twee wereldoorlogen (1900-1950) / eerste helft twintigste eeuw

37 De rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie
38 Het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaalsocialisme
39 De crisis van het wereldkapitalisme
40 Het voeren van twee wereldoorlogen
41 Racisme en discriminatie die leidden tot genocide, in het bijzonder op de joden
42 De Duitse bezetting van Nederland
43 Verwoestingen op niet eerder vertoonde schaal door massavernietigingswapens en de betrokkenheid van de burgerbevolking bij oorlogvoering
44 Vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme

tijdvak 10: tijd van televisie en computer (vanaf 1950) / tweede helft twintigste eeuw

45 De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog
46 De dekolonisatie die een eind maakte aan de westerse hegemonie in de wereld
47 De eenwording van Europa
48 De toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen
49 De ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen

Hoe zou je het nu al doen op een examen? De oriëntatietoets geeft je een eerste indruk. De antwoorden vind je op mijn.examenbundel.nl.

Oriëntatietoets

Oriëntatietoets

De volgende oriëntatietoets telt ongeveer het aantal vragen van een examen. Met behulp van deze toets kun je nagaan welke onderdelen van de historische contexten jij nog niet helemaal beheerst. Per historische context zijn ongeveer zeven oefenvragen opgenomen. Wanneer je de scores invoert op mijn.examenbundel.nl bij het onderdeel Antwoorden oriëntatietoets Geschiedenis vwo, krijg je te zien welke vragen uit deze EXAMENBUNDEL jij in ieder geval nog zou moeten oefenen. Ook krijg je een overzicht van de onderdelen van de historische contexten die je nog eens kunt bestuderen in SAMENGEVAT.

Historische contexten

Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700

bron 1 Een passage uit het stadsrecht dat op 27 januari 1356 aan Enkhuizen verleend wordt:

“Hertog Willem van Beyeren, graaf van Holland, van Zeeland, heer van Vriesland en opvolger van het graafschap Henegouwen, maken bekend aan ieder dat wij gegeven hebben en geven voor ons en voor onze nakomelingen aan onze lieve en trouwe lieden (mensen) van Enkhuizen (...) om de vele trouwe diensten die zij ons en onze voorvaderen vroeger gedaan hebben en ons en onze nakomelingen nog doen zullen:
- Een vrijheid en een stadsrecht aan allen die binnen de genoemde plaats nu ter tijd wonen of hierna wonen zullen en aldaar poorter (burger van een stad) zijn, (...)
- Voorts hebben wij gegeven en geven aan onze goede lieden, hiervoor genoemd, een jaarmarkt veertien dagen lang durend (...)
- Voorts zo zullen ons onze goede lieden van onze poort van Enkhuizen voornoemd dienen in onze heervaart (leger) met dertig mannen (...).”

Gebruik bron 1.
Twee beweringen:
1 Het stadsrecht was financieel voordelig voor de stad, en ook voor de heer.
2 Het verlenen van stadsrechten door middeleeuwse vorsten verminderde de macht van de adel en bevorderde de centralisatie van het bestuur.

4p KA 14,17 **1** Leg dit, telkens met een voorbeeld uit de bron, voor beide onderdelen van de beweringen uit.

De manier waarop stedelingen dachten over het ‘bonum commune’ vertoont overeenkomsten met de manier waarop aanhangers van de Moderne Devotie dachten over de rol van de kerk in de samenleving.

2p KA 14 **2** Leg dit uit.

bron 2 Onder het Habsburgs bewind betaalden de Staten van de gewesten in de Nederlanden jaarlijks een bede, een door de vorst gevraagd bedrag aan belasting. Door middel van een quotensysteem (een wettelijk maximum) werd de bede verdeeld over de afzonderlijke gewesten:

Het quotensysteem in 1515

Gewest	Verdeling van de bede	% Van de totale bede
Brabant	1/4 van de totale bede	25 %
Vlaanderen	1/6 meer dan Brabant	29,17 %
Holland	1/2 van Brabant	12,5 %
Zeeland	1/4 van Holland	3,13 %
Utrecht	1/10 van Holland	1,25 %
Friesland	1/5 van Holland	2,5 %
Groningen	1/2 van Holland	1,25 %
andere gewesten		25,2 %

Gebruik bron 2.
Uit deze tabel kun je een conclusie trekken over de economie in de Lage Landen in het begin van de zestiende eeuw.

2p **3** Noem die conclusie, en maak duidelijk wat hierin een eeuw later veranderd is.
KA 24,25 *Deel van de vraag ontleend aan: centraal examen 2012-II, vwo.*

bron 3 De Italiaanse koopman en kroniekschrijver L. Guicciardini schreef omstreeks 1550 over Amsterdam:

"Deze stad is een wonderlijke herberg en haven, waar men soms meer dan vijfhonderd schepen uit alle landen ziet aankomen (...) Maar het grootste deel daarvan bestaat uit Hollandse hulken (grote zeilschepen) die eigendom zijn van de burgers van deze stad. Daarmee wordt hier op grote schaal handel gedreven, zodat Amsterdam na Antwerpen de voornaamste koopmansstad is in al deze landen. Het is ongetwijfeld wonderlijk en bijna ongelofelijk, dat, wanneer een van de genoemde vloten van twee- of driehonderd grote schepen hier aankomen, de inwoners zo rijk zijn, dat zij zelf onmiddellijk alle goederen opkopen. Daardoor zijn de schepen gelost en ontladen binnen vijf of zes dagen en kunnen onmiddellijk naar huis varen."

Gebruik bron 3.
Guicciardini beschrijft de in zijn ogen bijzondere manier van handeldrijven van Amsterdam.

2p **4** Toon aan dat in dit fragment de werking van een stapelmarkt wordt beschreven, en breng
KA 25 dit in verband met de explosieve groei van de stad Amsterdam.

bron 4 Schilderij '*De bedreigde zwaan*' van Jan Asselijn, ca. 1650:

Toelichting:
Te zien is een zwaan (midden) die energiek en driftig blazend haar nest (rechts) verdedigt tegen een hond (linksonder). Op het schilderij zijn opschriften aangebracht: onder de zwaan is in hoofdletters 'de raad-pensionaris' te lezen en boven de hondenkop: 'de viand van de staat'. Een van de vier eieren draagt de naam 'Holland'. Daarmee krijgt het schilderij een politieke betekenis: de aangevallen zwaan stelt raadpensionaris Johan de Witt voor die het land in 1672 moest verdedigen tegen de oprukkende vijand.

Gebruik bron 4.
Uit technisch onderzoek van het schilderij is naar voren gekomen dat de woorden later zijn aangebracht en dus geen deel uitmaken van Asselijns oorspronkelijke opzet. Door wie de opschriften zijn aangebracht, is onduidelijk. Wel is zeker dat het niet de schilder zelf was, omdat hij overleed in 1652, een jaar voordat De Witt raadpensionaris werd.

2p **5** Verplaats je in de rol van conservator in het Rijksmuseum. Beredeneer waarom je het
KA 24 schilderij bruikbaar vindt voor een tentoonstelling over het Rampjaar 1672, maar je ook twijfelt over de betrouwbaarheid van de informatie.

bron 5 De poorter-eed* van Nicolaas Parmentier, een gevluchte hugenoot uit Parijs (Frankrijk), afgelegd in Amsterdam op 25 april 1690:

"U zweert dat u een goede en trouwe poorter zal zijn aan deze stad, de burgermeesters en regeerders en aan hun onderdanig zal zijn. Ook zult u de stad beschermen voor het kwaad dat u tegenkomt, de stad dan waarschuwt en de welvaart van de stad, met raad en daad, naar uw hele vermogen zal proberen te vergroten en helpen. Ten slotte zult u alles doen en laten zoals een goede poorter betaamt.
Zo waarlijk moet u God Almachtig helpen
Getekend door: Nicolaas Parmentier, van Parijs, drukker en boekverkoper"

***In de bijlage in het archief wordt aanvullende informatie verstrekt:**
Twee resoluties van de Edelen Heeren 36, raden, (van respectievelijk 23 september en 7 oktober 1681) hebben Nicolaas Parmentier verschillende vrijheden verleend. Nicolaas Parmentier:
- hoeft zijn 'poorter-eed' niet te betalen,
- mag zich bij de gilde aansluiten,
- mag zijn ambacht uitvoeren en een winkel openen zonder daarvoor te betalen,
- is vrij binnen de stad voor drie jaren.
  Een resolutie van de Heeren Staten van Holland en West-Friesland waaruit blijkt dat Nicolaas Parmentier:
- uitzondering heeft van de tweehonderdste penning en alle buitengewone lasten en schattingen die de Edel Groot Mogende eventueel zou opstellen (belastingen).

Gebruik bron 5.
In veel steden van de Republiek, waaronder Amsterdam, was het bestuur in handen van de stedelijke burgerij. Dit had gevolgen voor het beleid van de steden tegenover de komst van migranten naar de stad. Op basis van de gegevens uit de 'poorter-eed' van Nicolaas Parmentier kun je vaststellen dat de burgerij van Amsterdam zijn komst in 1690 als een economische meerwaarde voor de stad zag.

3p KA 24 **6** Maak duidelijk:
- (met bron waaruit blijkt) dat Parmentier een economische meerwaarde was, en
- (zonder bron) waarom de stedelijke burgerij daar in 1690 extra veel belang bij had.

bron 6 Enkele passages uit een pamflet dat omstreeks 1700 in Gouda verschijnt:

"Voorheen had men schrik om te regeren. Niet omdat men dat niet graag deed, maar omdat men terugschrok vanwege de moeite die het kostte. Men verrijkte zich toen nog niet met het zweet en bloed van de burgers; men wilde toen niet een eed afleggen tenzij men zeker wist dat deze nagekomen kon worden.
Nu gaat het echter totaal anders: nu is men alleen op eigen voordeel uit en wordt het gemeenschappelijk belang vergeten. Nu weet men dat de makkelijkste manier om rijk te worden is lid te worden, van een regering en daarom is men bereid om daar geld voor te geven. Men weet immers dat dat geld dubbel en dwars terugverdiend kan worden door gebruik te maken van het regeringsambt. Zo gaat het tegenwoordig en men slaat geen acht op de wet die zegt dat je diegenen moet kiezen die 'het rijkst en het wijst zijn'.
Zo is er geen ambt vrij of het is voor de eigen kinderen, of kleinkinderen, en als al een ander het ambt krijgt, is het zodanig verminderd door het gedwongen geven van steekpenningen, dat degene die er van moet leven dat niet kan (of hij moet zelf allerlei slinkse zaken verzinnen). Zo moet een man die met het overzetten van mensen over de rivier de IJssel per keer twee duiten (acht duiten is een stuiver) verdient, iedere week zes stuivers aan de burgemeester brengen."

© ThiemeMeulenhoff

Gebruik bron 6.
Deze bron bevat kritiek op de regentenoligarchie.

5p KA 24 **7** Licht dit toe door:
- (zonder bron) een omschrijving van het begrip regentenoligarchie te geven, en
- (met twee voorbeelden uit de bron) aan te geven waaruit deze oligarchisering bestaat, en waar dit volgens de auteur van het pamflet toe geleid heeft.

Verlichting 1650-1900

bron 7 De Nederlandse filosoof van Portugees-Joodse afkomst Baruch Spinoza (1632-1677) schreef over God en de natuurwetten:

"In de natuur geschiedt niets wat in tegenspraak is met de algemene natuurwetten, maar ook niets wat niet met haar overeenstemt of niet uit haar voortspruit. Want alles wat gebeurt, vindt plaats volgens de wil en het eeuwig raadsbesluit van God, dat wil zeggen dat alles wat geschiedt volgens wetten en vaste regels gebeurt, die eeuwige noodzakelijkheid en waarheid in zich dragen … .
Wanneer de bekwaamheid en de macht van de natuur ook de bekwaamheid en de macht van God zelf zijn, en wanneer de wetten en de regels van de natuur de raadsbesluiten van God zelf zijn, dan moeten wij zonder meer aanvaarden dat de macht van de natuur onbeperkt is en dat haar wetten zo alomvattend zijn dat zij zich uitstrekken tot alles wat het goddelijke verstand begrijpt …".

Gebruik bron 7.

2p KA 26,27 **8** Maak duidelijk, met een verwijzing naar de bron, dat Baruch Spinoza met zijn visie op God en de natuurwetten de aanwezigheid van wonderen en bijgeloof afwees.

In 1666 werd de Nederlandse wetenschapper Christiaan Huygens uitgenodigd door de Franse koning Lodewijk XIV om de leiding op zich de te nemen van de *Académie Royale des Sciences*. Deze wetenschappelijke organisatie kon rekenen op ruimschootse koninklijke financiering van wetenschappelijk onderzoek.
Deze ontwikkeling kan gezien worden als zowel een versteviging van het absolutisme van Lodewijk XIV als een ondersteuning van de wetenschappelijke revolutie.

2p KA 23,27 **9** Leg dit uit. Doe dat door aan te tonen:
- welk politiek belang Lodewijk XIV had bij het oprichten en financieren van deze wetenschappelijke academie, en
- waarom internationale samenwerking (onder leiding van Huygens) bijdraagt aan de wetenschappelijke revolutie.

bron 8 Immanuel Kant schreef in zijn werk *Beantwortung der Frage: Was is Aufklärung* in 1784 het volgende over de mate waarin zijn medemensen in het Pruisen van Frederik de Grote als in de verlichte tijd leefden:

"Wanneer er dan toch gevraagd wordt: leven wij nu in een verlichte tijd? dan is het antwoord: neen, maar wel in een tijd van de Verlichting. Dat de mensen, zoals de zaken er nu voorstaan, in het algemeen genomen, reeds bij machte zouden zijn of daarin ook reeds geplaatst zouden kunnen worden, op religieus gebied hun eigen verstand zeker en goed te gebruiken, zonder leiding van een ander, daar ontbreekt nog veel aan. Maar dat hun nu toch het veld geopend wordt, zich daarin vrij te bewegen en de hindernissen van de algemene Verlichting of tot het beëindigen van hun onmondigheid – waaraan zij zelf schuld hebben – langzamerhand kleiner worden, daarvan hebben wij duidelijke tekenen."

© ThiemeMeulenhoff

Gebruik bron 8.

2p KA 28 **10** Maak met behulp van een kenmerkend aspect uit de achttiende eeuw duidelijk dat Kant goede reden had om hoopvol te zijn over het op korte termijn bereiken van een verlichte tijd in Pruisen.

bron 9 In januari 1776 publiceerde de Engelsman Thomas Paine in de Amerikaanse stad Philadelphia een anoniem pamflet dat hij de naam *Common Sense* (gezond verstand) gaf. Hij beschreef zelf het belang van zijn pamflet in de inleiding:

"De zaak van Amerika is in hoge mate de zaak van de hele mensheid. Het is niet de zaak van een stad, graafschap, provincie of koninkrijk, maar van een continent ter grootte van ten minste een achtste deel van de bewoonbare aarde. Het is niet de zorg van een dag, jaar of eeuw, het nageslacht is feitelijk al betrokken bij deze strijd en zal tot in lengte van dagen minder of meer worden beïnvloed door de huidige gang van zaken. (…) De veronderstelling dat een continent voor altijd geregeerd kan worden door een eiland heeft iets absurds. We kunnen net zo goed beweren dat omdat een kind goed groeide op melk, het nooit vlees hoeft te eten."

Gebruik bron 9.

2p KA 27,30 **11** Toon aan dat Thomas Paine met zijn inleiding op het pamflet *Common Sense* vooruitliep op een kenmerkend aspect van de negentiende eeuw.

bron 10 Op 31 mei 1791 neemt de afgevaardigde Jérôme Pétion de Villeneuve tijdens een debat over de doodstraf in de Franse Nationale Vergadering het woord:

"De wet straft niet omwille van het wrede genoegen van het straffen. Dat zou iets onmenselijks zijn. De wet wreekt zichzelf niet, want zij is zonder hartstocht en staat boven de hartstocht. (…) Een wet die doodt, is zonder moraal en neemt afstand van het doel dat de wetgever zichzelf dient te stellen. Zo'n wet laat aan de schuldige geen enkele mogelijkheid tot verbetering, want zij vermoordt hem; zo'n wet treedt op met de woede van de moordenaar."

Gebruik bron 10.

Pétion de Villeneuve baseert zich op verlichte denkbeelden.

2p KA 27 **12** Licht met een argument van Pétion de Villeneuve tegen de doodstraf toe op welk uitgangspunt van het verlichte denken hij zich baseert.

Bron: centraal examen 2019-I, vwo.

Een bewering:

Met de invoering van de Code Civil wilde keizer Napoleon Bonaparte de door Frankrijk bestuurde gebieden tot een eenheid smeden.

2p KA 30 **13** Toon de juistheid van deze bewering aan door in te gaan op het politieke doel dat hij daarmee wilde bereiken.

© ThiemeMeulenhoff

bron 11 In 1814 bestijgt een jongere broer van Lodewijk XVI de Franse troon als Lodewijk XVIII. Op 4 juni van dat jaar vaardigt hij onderstaand handvest uit:

"De huidige toestand van het koninkrijk vroeg om een constitutioneel handvest; we hebben het beloofd en we publiceren het. (…) Wij moesten naar het voorbeeld van onze voorgangers op de troon de gevolgen in acht nemen van de steeds toenemende vooruitgang van de kennis, de nieuwe verhoudingen die deze vooruitgang in de samenleving heeft voortgebracht (…), en de heftige veranderingen die daaruit voortkwamen. We hebben beseft dat het verlangen van onze onderdanen naar een constitutioneel handvest uitdrukking gaf aan een reële nood. Terwijl wij toegeven aan dat verlangen, hebben wij echter alle voorzorgsmaatregelen genomen om ervoor te zorgen dat dit handvest waardig is aan ons en aan het volk waarover wij zo trots zijn te heersen. (…) Om deze redenen gunnen en verlenen wij, uit vrije wil en door de vrije uitoefening van ons koninklijk gezag, aan onze onderdanen (…) het constitutioneel handvest dat hieronder volgt."

Gebruik bron 11.

Een conclusie:

Dit handvest is een compromis tussen voorstanders van de Franse Revolutie en voorstanders van de Restauratie.

4p KA 30 **14** Ondersteun deze conclusie door, telkens met een verwijzing naar de bron, uit te leggen dat dit handvest:

- aansluit bij de democratische revoluties uit de voorafgaande tijd, en
- ook past bij de Restauratie.

Bron: centraal examen 2018-II, vwo.

bron 12 Tussen 26 mei en 29 juni 1829 bezoekt Koning Willem I enkele zuidelijke provincies van het Koninkrijk der Nederlanden om met eigen ogen te bekijken of zijn zuidelijke landgenoten echt zo ontevreden zijn over zijn beleid als de vele petities willen doen geloven. Als hij tot de conclusie komt dat het volk hem overal goedgezind is, volgt een tweede petitiegolf uit het zuiden. De koning reageert furieus tegen het katholieke, Luikse kamerlid De Gerlache:

"Men wil de ministeriële verantwoordelijkheid? Waarom? Om de monarchie aan de kamers te brengen? Men wil een regering van de parlementaire meerderheid. Heeft dat een redelijke zin? Vóórdat een meerderheid kan regeren, moet zij een wil hebben. Al wat nuttig, groots en duurzaam is tot stand gekomen, is men aan vorsten verschuldigd. Wat heeft men van volksregeringen over? (...) De oppositie vindt niets goed in mijn regering. Maar is Luik niet vooruitgegaan? Verlangt Brussel de Franse tijden terug toen het gras op de straten groeide? Is Gent zo ongelukkig? (…) Ik ben de Koning der Nederlanden; ik ken mijn recht, ik ken mijn plicht; ik zal handhaven wat ik bezworen heb."

Gebruik bron 12.

Een bewering:

De afscheiding van België in 1830 werd vooral ingegeven door liberale motieven, minder door nationalistische motieven.

2p KA 36 **15** Ondersteun deze bewering met een verwijzing naar de bron.

© ThiemeMeulenhoff

China 1842-2001

De volgende gebeurtenissen en ontwikkelingen spelen zich af tijdens de laatste fase van Keizerrijk China (1842-1911):

A Na afloop van de Tweede Opiumoorlog krijgen buitenlandse handelaren en missionarissen vrije bewegingsruimte in het gehele Chinese binnenland.
B De Zelfversterkingsbeweging wordt opgericht met als doel de modernisering van het keizerrijk, met behoud van het keizerlijk bestuur.
C Buitenlandse mogendheden voeren strenge strafmaatregelen door naar aanleiding van de Bokseropstand waarna China nog meer economische en politieke problemen krijgt.
D Met het Verdrag van Nanking krijgt China de eerste van vele 'Ongelijke Verdragen' opgelegd door Groot-Brittannië.
E In Wuhan breekt onder een groep republikeinse officieren een revolutie uit, die onder generaal Yuan Shikai uitloopt op de val van het Keizerrijk China.
F Geïnspireerd door (of onder druk van) de Bokseropstand blokkeren opstandelingen in China de westerse ambassades in Peking en maken veel slachtoffers onder christelijke missionarissen.

2p **16** Zet deze gebeurtenissen en ontwikkelingen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de letters.

---

bron 13 Enkele fragmenten uit het boek '*Promenade autour du monde*' (1871) waarin de Franse Baron De Huebner een beschrijving geeft van antiwesterse gevoelens in een Chinese stad in 1870:

"Het was tegen het midden van mei dat de situatie begon te wijzigen. Alarmerende geruchten werden in omloop gebracht: kinderen waren verdwenen. Zij waren gestolen door lieden, betaald door de missionarissen. De zusters hadden hen gedood. Zij hadden de ogen en het hart uitgerukt om cosmetica en medicijnen te maken. Het was niet de eerste keer dat dergelijke waanzinnigheden te horen waren. Men kon dus hopen dat deze nieuwe geruchten net als de vorige zouden verdwijnen. In tegenstelling tot deze verwachting bleven zij aanhouden. De gedragingen, niet van het volk, altijd en overal slecht, maar van achtenswaardige lieden veranderden zichtbaar. Vage en bijgelovige gevoelens van angst maakten zich van het volk meester. De goede zusters, onlangs nog zo gezien, ontmoetten bij het uitgaan slechts koele of verbolgen blikken; niemand liep meer met hen op. Op een avond vormden zich groepen voor hun huis, de volgende dag opnieuw. De beschuldigingen namen sterk toe. Men noemde feiten en men geloofde ze (...) Het toeval leek met de makers van deze angstaanjagende geruchten samen te spannen. In het weeshuis van de zusters brak een epidemie uit. Verscheidene kinderen stierven. Men begroef hen op het kerkhof van de armen, achter het Franse consulaat. Gedurende enkele dagen begaf een honderdtal lieden uit het volk zich daar iedere morgen naar toe. Veel graven werden geopend en de beenderen her en der neergeworpen; die van de Christenen werden op grove wijze geschonden (...)
Sinds enkele dagen bevond generaal Tsjen Kwo-sjoeai zich in T'ien-tsin. Zijn aankomst vormde het sein voor een heropleving van de agitatie. De straten waren bezaaid met opruiende pamfletten. Men riep om wraak tegen de ronselaars en verleiders van kinderen. Vlak langs een groep tegen elkaar fluisterende mensen uit het volk lopend hoorde de bediende van een Europese inwoner deze woorden: 'Laten we de buitenlanders doden.' Anderen zeiden: 'Snel, snel, laten we hen doden; dit is het moment, aangezien er geen enkel oorlogsschip op de rivier ligt.'
Op 20 juni vormde zich een aanzienlijke samenscholing op de kade. Enkele mannen, stoutmoediger dan de anderen, wierpen stenen en klinkers tegen de missiepost en het consulaat."

Gebruik bron 13.

4p KA 33,44 **17** Maak duidelijk:
– (zonder bron) waarom de Chinese bevolking zo vatbaar was voor de alarmerende geruchten over de zusters als kindermoordenaars, en
– (met bron) dat de gerichte acties het bestaan van diepgaande antiwesterse gevoelens onderstrepen, en
– (met bron) dat westerse mogendheden ook zelf verantwoordelijk waren voor de antiwesterse gevoelens onder de Chinese bevolking.

In de Chinese schoolboeken wordt de periode van 1842-2001 de 'eeuw van vernedering' genoemd.

3p KA 34,44 **18** Leg uit:
– of het hierbij voor China gaat om interne of externe aangelegenheden,
– welke gebeurtenissen deze 'vernedering' in gang zetten, waarbij je twee gebeurtenissen noemt en kort uitlegt wat deze inhielden.

---

bron 14 Jean Rodes, correspondent van het Franse dagblad *Le Temps* in China schreef over het leven in de Chinese stad Kanton:

"Ik moet zeggen dat toen ik aan het einde van dat jaar 1910 van Hongkong naar Kanton ging, dat op de reiziger reeds een uiterst pijnlijke indruk maakte. Er waren talrijke kaalgeknipte hoofden die, vergeleken met de traditionele kledij, op een lelijke manier de aloude typische Chinees met zijn zo bijzondere elegantie vervormden. Men zag een uiterst gek mengelmoes van kleding, soms op het karikaturale af. Ik herinner me op een dag op de nieuwe kade van Kanton, waar men graag flaneert om gezien te worden, één van die vreemde dandy's te hebben zien wandelen. Enkel gekleed in een pantalon met roze bretels, die men zag omdat hij in hemdsmouwen was, het hoofd bedekt met een hoge hoed, liep hij daar zichtbaar ingenomen met zichzelf en zijn optreden, waarvan hij dacht dat deze getuigden van de betere westerse smaak. Anderen droegen alleen maar opvallende nauwsluitende onderbroekjes en lichtgekleurde truien, gekocht in de Engelse winkels op 'Queen's Road' in Hongkong."

Gebruik bron 14.
Uit de bron kun je een verandering opmaken in de manier waarop Chinese stedelingen keken naar (westerse) buitenlanders.

3p KA 34,36 **19** Leg dit uit. Doe dat door:
– met een verwijzing naar de bron de verandering te beschrijven, en
– de oorzaak te noemen waardoor deze verandering vanaf 1900 werd aangewakkerd.

De buitenlandse politiek van Mao Zedong vertoonde enige gelijkenis met de manier waarop Keizerrijk China begin negentiende eeuw betrekkingen onderhield met het buitenland.

2p KA 31,44,45 **20** Leg uit:
– wat deze gelijkenis was, en
– hoe de buitenlandse politiek van Mao na de dood van Stalin een andere wending nam.

bron 15 Jonge Chinezen stellen zich beschikbaar voor de 'strijd tegen kapitalistische en traditionele invloeden op de samenleving', onder leiding van Mao Zedong, foto uit 1966, maker onbekend:

Gebruik bron 15.
Deze foto past bij een kenmerkend aspect uit tijdvak 9, dat in China in tijdvak 10 tot uiting kwam.

2p **21** Licht dit toe door:
- het kenmerkend aspect te noemen, en
- uit te leggen waarom deze foto past bij dat kenmerkend aspect.

Deng Xiaoping wilde na de dood van Mao een andere weg inslaan met de Chinese economie. Een beroemde uitspraak die hij daarover deed was: "Het allerbelangrijkste dat opgelost moet worden is het voedseltekort. Een zwarte of een witte kat? Als hij muizen vangt, is het een prima kat!"

2p **22** Maak duidelijk welke economische verandering Deng Xiaoping met zijn uitspraak
KA 38,45 aankondigde. Neem de beeldspraak van Deng Xiaoping mee in je antwoord.

Duitsland in Europa 1918-1991

bron 16 Een afbeelding uit een verkiezingsposter (1924):

Toelichting:
Op de poster wordt een soldaat door een man, verkleed als boef met masker in rode kleren, met een dolk in de rug gestoken.

Gebruik bron 16.
Op de verkiezingsposter wordt de zogenaamde dolkstootlegende weergegeven.

2p **23** Maak duidelijk:
KA 37,38,40
- welke boodschap met deze poster wordt overgebracht, en
- waardoor deze boodschap op dat moment aansloeg bij de Duitse bevolking.

Op 23 september 1933 stak Adolf Hitler bij Frankfurt symbolisch de eerste spade in de grond als startsein voor de aanleg van een modern net van autowegen in Duitsland. Er werden daarbij 720 werklozen aan het werk gezet. Na een jaar werkten er meer dan 250.000 arbeiders aan de wegenbouw. Tussen 1933 en 1941 legden ze meer dan 4.000 kilometer autoweg aan. Hierbij past de volgende bewering:
De wegenbouw ondersteunde zowel de binnenlandse als de buitenlandse politieke koers van Hitler.

4p **24** Leg dit voor beide uit.
KA 38 *Bron: pilot-examen 2014-II, havo.*

bron 17 **Spotprent getiteld 'Wolf! Wolf!' getekend door de Engelse cartoonist Illingworth, gepubliceerd in de *Daily Mail* op 31 januari 1949:**

Toelichting:
Een reddingshond (sint-bernardshond) genaamd '*Western Union*' is op zoek naar slachtoffers. Om zijn nek hangt een dranktonnetje met tapkraantje met de tekst '*Marshall aid*' (Marhallhulp).
Links: Europa.
Rechts: Sovjetleider Josef Stalin en secretaris-generaal van de Oost-Duitse SED Walter Ulbricht.

Gebruik bron 17.
Volgens cartoonist Illingworth interpreteert Stalin de vriendelijke sint-bernardshond als een wolf.

3p **25** Geef hiervoor een verklaring, en
KA 45 beredeneer dat de positie van Ulbricht treffend gekozen is.

bron 18 **Cartoon van David Low, gepubliceerd in *The Manchester Guardian* op 2 juni 1954 met de titel "*I brought a friend –* ":**

Toelichting:
Links: de Franse minister van Buitenlandse Zaken Georges Bidault (links) knuffelt de Engelse minister van Buitenlandse Zaken Anthony Eden (midden), die op zijn beurt de hand vasthoudt van de bondskanselier Konrad Adenauer (rechts).
Bovenin een portret met '*Entente Cordiale*' – hartelijke overeenkomst.
Op de achtergrond staat een fles champagne koud met drie glazen om mee te proosten.

Gebruik bron 18.
In oktober 1954 werden de Verdragen van Parijs getekend, waarmee de Bondsrepubliek Duitsland haar soevereiniteit verkreeg en er een einde kwam aan de wettelijke bezettingszones. In aanloop naar deze gebeurtenis tekende de Britse cartoonist David Low deze spotprent.

4p **26** Beredeneer waarom Eden bij Bidault benadrukt dat hij een 'vriend' mee heeft genomen,
KA 45,47 en
- met welk doel Eden hen bijeen brengt, en
- wat de Frans-Duitse verhouding betekende voor de Europese eenwording.

bron 19 **De Duitse politicus Willy Brandt (1913-1992) beschrijft in zijn dagboek gebeurtenissen in Berlijn. De volgende fragmenten staan in willekeurige volgorde:**

Fragment a
Wij reden naar de Potsdammerplatz en de Brandenburgertor [beide in Oost-Berlijn] en zagen overal hetzelfde beeld: bouwvakkers, hindernissen, betonpalen, militairen van de DDR.

Fragment b
Op die dag motiveerde partijvoorzitter Otto Wels het sociaaldemocratische 'nee' tegen de machtigingswet [met de woorden]: 'Wij zijn weerloos, weerloos is echter niet eerloos.'

Fragment c
De moordende arbeidsnormen leidden tot protest, dat uitmondde in kreten: 'De sik [DDR-leider Ulbricht] moet weg' en: 'de Russen eruit'. Het protest werd gesmoord – eerst door de tanks van de bezetters en daarna door maatregelen.

Fragment d
Het hoogtepunt was bereikt toen er om de 48 seconden een vliegtuig in Berlijn landde en het geronk van vliegtuigmotoren het teken van overleven was geworden. (…) De Berlijners speelden het met minimale rantsoenen klaar en lieten zich niet kleinkrijgen.

Gebruik bron 19.
Hieronder staan vijf gebeurtenissen uit de Duitse geschiedenis in chronologische volgorde, waarvan er vier bij de bronfragmenten passen:
1 De nazi's vestigden een dictatuur in Duitsland.
2 Nazi-Duitsland gaf zich onvoorwaardelijk over.
3 De blokkade van West-Berlijn.
4 De controle op de bevolking door de *Staatssicherheitsdienst* werd uitgebreid.
5 De bouw van de Berlijnse Muur.

2p KA 38,45 **27** Geef per bronfragment aan welke gebeurtenis daarbij hoort.
Noteer alleen de letter en het daarbij behorende cijfer.
Let op! Er blijft één gebeurtenis over.
Bron: College voor Toetsen en Examens, 2020, havo.

bron 20 **Op 19 december 1989 spreekt de bondskanselier van West-Duitsland, Helmut Kohl, een menigte toe van Duitsers die hereniging van Oost- en West-Duitsland eisen. Hij zegt onder andere:**

"Uit angst kan niets goeds ontstaan. We moeten als Duitsers tegen onze buren zeggen: gezien de geschiedenis van deze eeuw hebben we begrip voor veel van deze angstgevoelens. We zullen ze serieus nemen. Natuurlijk willen we onze belangen als Duitsers behartigen. We zeggen 'ja' tegen het zelfbeschikkingsrecht dat alle volkeren van deze aarde toekomt; ook de Duitsers. Maar, beste vrienden, als we dit zelfbeschikkingsrecht voor de Duitsers werkelijkheid willen laten worden, dan mogen we niet voorbijgaan aan de veiligheidsbehoeften van anderen. We willen een wereld met meer vrede en meer vrijheid, die meer 'met elkaar' dan 'tegen elkaar' kent. Het 'huis van Duitsland', ons gemeenschappelijk huis, moet gebouwd worden onder één Europees dak. Dat moet het doel zijn van ons beleid."

Gebruik bron 20.
In zijn redevoering probeert bondskanselier Kohl de vrees van andere landen over een hereniging van Oost- en West-Duitsland weg te nemen.

2p KA 45,47 **28** Licht dit toe door aan te geven:
- (zonder bron) waarom andere landen bang waren voor een herenigd Duitsland, en
- (met bron) waarmee Kohl deze vrees wil wegnemen.

© ThiemeMeulenhoff

Examenopgaven per onderwerp of historische context met hints om je op weg te helpen en uitleg bij de antwoorden. Ook handig bij de voorbereiding op je schoolexamens!

Deel 1a Oefenen op onderwerp

1 Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700

Leidende vraag: Wat maakte de opkomst van een stedelijke burgerij in de Nederlandse gewesten mogelijk (1050-1302)?

De kenmerkende aspecten (KA) bij deze leidende vraag zijn:

KA 13 De opkomst van handel en ambacht die de basis legde voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving

KA 14 De opkomst van de stedelijke burgerij en de toenemende zelfstandigheid van steden

De volgende gebeurtenissen gaan over handel in de Lage Landen:

1 De dienstmaagd van de Amsterdamse burgemeester Reinier Pauw koopt een aandeel van 50 gulden in de VOC. Zij behoort hierdoor tot de eerste aandeelhouders van de VOC.
2 Ter hoogte van het eiland Cuba overmeestert Piet Hein achttien zwaarbeladen Spaanse schepen. De buit bedraagt onder meer 46 lasten zilver en 300 kisten met cochenille (een rode kleurstof) en indigo (een blauwe kleurstof) – begeerde pigmenten voor de schilderkunst in de Gouden Eeuw.
3 Koopman Pieter Jansz. Liorne uit Hoorn wordt bespot met zijn innovatieve uitvinding: het fluitschip. Door het lange en smalle dek zal het schip bij de eerste vaart omklappen, zo dacht men. De brede buik blijkt echter gunstig voor de bevoorrading van graan en hout. Het schip krijgt al snel de bijnaam “een werkpaard ter Oostzee”.
4 Koopman Gerard I uit de patriciërsfamilie Van der Beurze introduceert in Brugge de wisselbrief waarmee handelaren bankzaken kunnen doen. De beurs van Brugge wordt een internationaal begrip.
5 Het VOC-schip “Het wapen van Hoorn” wordt gekaapt door de Engelsen. In een brief aan zijn neef in Batavia schrijft Johan Aelsen, aan boord van het gekaapte VOC-schip, dat zijn familie heeft moeten vluchten voor de legers van Frankrijk en de bisschoppen van Keulen en Münster.
6 Hanzekoopman Albert van Korenmarkt uit Zutphen koopt als emigrant in Danzig een pakhuis met trapgevel en vier verdiepingen: twee verdiepingen voor opslag, één verdieping voor kantoor en één om in te wonen.

2p **1** Zet deze gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

---

bron 1 Verordeningen uit het register ‘Placcaet- en Geboeiboek’ over de weekmarkt in ’s-Hertogenbosch:

“Uit de ordonnantie blijkt dat in de eerste rij de kramen van de gewandsnijders[1] stonden. De kramen mochten niet langer zijn dan 5 el (circa 3,5 meter) op straffe van een boete, die voor eenderde aan de hertog, eenderde aan de stad en eenderde aan de aanbrenger of klager kwam. Aan het einde van de rij moest een weg openblijven ter breedte van een lakenkraam en vanaf dat punt stonden de kramen van de speldenmakers, nestelmakers en bonnetmakers[2]. In de tweede rij, rug tegen rug met de eerste, stonden ook weer gewandsnijders. De derde rij met laken volgde aan de overkant van de weg met de rug tegen de speldenmakers en nestelmakers. Hadden de lakenhandelaars dan nog niet genoeg kramen, dan mochten ze nog een vierde rij in beslag nemen. In die vierde rij stonden nog steeds handelaars uit de stad zelf. Zij die behalve in de stad gemaakte stoffen ook andere stoffen verkochten, kwamen pas in deze vierde rij terecht. Aan het einde daarvan mochten pas handelaars van buiten de stad staan en degenen die lakens van mindere kwaliteit aanboden. De laatsten kregen een speciaal teken van wit papier ter grootte van een halve hand. De vijfde rij, ook weer een dubbele rij, begon bij het

'Lieve Vrouwehuisje' achter de laatste rij van de lakenhandelaars en strekte zich uit langs de put richting het huis De Ster bij de Korte Kamers. Hierin stonden de schoen- en pantoffelmakers. Ook de zesde rij bevatte kramen met lederwaren. Hier stonden de zeemschoenmakers en lederschoenmakers die niet in de vorige rij terechtkonden. In de zevende rij, achter de schoenmakers, voor zoveel nodig met dubbele kramen, stonden dan de messenmakers. Achter de eerste rij, langs de weg, kwamen de ketelaars en tripmakers[3] te staan, die ook kousen en halsdoeken en dergelijke verkochten. Achter de rij van de schoenmakers, daar waar de rij van messenmakers ophield, stonden nog de zeeldraaiers of touwslagers en daar weer achter de mandenmakers. Achter de laatste rij van de lakenhandelaars konden de meelverkopers hun product verhandelen. Achter de meelkramen en de speldenmalerskramen stonden de kramen met oud en nieuw ijzerwerk. Deze kramen mochten niet groter zijn dan 6 voet[4]. Vetwaren, zoals kaas en boter, werden op banken en in kramen van maximaal 6 voet verkocht vanaf de 'zooi' (watergoot) van het klooster van de Minderbroeders en dan richting Hoge Steenweg. Om het verkeer door te kunnen laten was dit maar een enkele rij. Vrijdags vóór de middag moesten de kramen zijn opgeruimd of voor de huizen en kelders worden gezet. Alle buitenlieden met kaas en boter, van wie velen uit Gorcum of elders uit Holland, stonden aan het einde of achter de lakenhandelaars."

noot 1 Gewandsnijders waren lakenverkopers of detailhandelaren.
noot 2 Nestel is een veter of rijgsnoer dus kleine lederwarenproducenten / bonnet = muts dus mutsenmakers.
noot 3 Trippen waren muilen met houten zolen.
noot 4 6 voet is een kleine 2 meter.

Gebruik bron 1.
Op basis van deze verordeningen kun je de volgende conclusies trekken:
1 Het recht op marktvrijheid was van economisch belang voor het stadsbestuur en maakte de stad onafhankelijker van de heer.
2 Weekmarkten vormden een belangrijk verkooppunt voor producten van stedelijke nijverheid.
3 Vanwege hun marktfunctie vertakte het netwerk tussen steden en het verzorgingsgebied zich steeds fijner.

3p KA 13,14 **2** Toon de juistheid van elke conclusie aan met verwijzing naar de bron.

Enkele met elkaar samenhangende gebeurtenissen:
1 In 1358 diende de Hanze een klacht in bij het Brugse stadsbestuur over Engelse en Spaanse kapers, plaatselijke tollen, het gebrekkig functioneren van de waag en de inbeslagname van Duitse schepen om die in te zetten in de strijd tegen Antwerpen.
2 In hun "Claghe der Oosterlingen" (verzamelde klachten van de Oosterlingen) eiste de Hanze vergoeding voor de schade die de leden hadden ondervonden.
3 Het Brugse stadsbestuur toonde zich niet inschikkelijk, waarop de Hanze het kantoor verplaatste naar Dordrecht, een veel kleinere haven op flinke afstand van Brugge.
4 Brugge bood extra privileges en een forse schadevergoeding van 24.600 gulden, waarna het kantoor in 1360 terugkeerde naar Brugge.

3p KA 13 **3** Geef de economische oorzaak voor de spanning tussen de Hanze en het Brugse stadsbestuur, en
– breng deze oorzaak in verband met de onzekerheden van de langeafstandshandel, en
– toon aan dat het collectief optreden een noodgedwongen gevolg was.

© ThiemeMeulenhoff

bron 2 De geldwisselaar en zijn vrouw (1514). Geschilderd door de Vlaamse schilder Quinten Matsys:

In dit schilderij is een bankier bezig allerhande muntstukken te sorteren en te controleren. Dit doet hij door ze na te wegen. Met behulp van symboliek toont Matsys de adellijke levensstijl van de patriciër, zoals de kristallen beker met gouden voet en deksel, en het zwart fluwelen doekje met daarop een aantal parels.

Gebruik bron 2.
Dit schilderij illustreert twee ontwikkelingen tijdens de late middeleeuwen in West-Europa:
1 De monetaire economie was uitgegroeid tot een internationale aangelegenheid.
2 De hiërarchie binnen de stadsgemeenschap veranderde onder invloed van de nieuwe stand van de patriciërs.

4p KA 14 **4** Toon deze ontwikkelingen aan met voorbeelden uit de bron.

In 1302 versloeg een Vlaams volksleger een leger van meer dan tweeduizend geharnaste Franse ridders en vierduizend voetknechten, dat bovendien gesteund werd door de patriciërs in de Vlaamse steden. Twee beweringen over deze Guldensporenslag:
1 De Guldensporenslag was een belangrijke doorbraak voor de bestuurlijke positie van de Vlaamse ambachtslieden ten opzichte van de patriciërs;
2 De Guldensporenslag is in de geschiedenis van Vlaanderen een belangrijke gebeurtenis die nog steeds 'gevierd' wordt.

2p KA 14 **5** Geef voor beide beweringen een verklaring.

© ThiemeMeulenhoff

Leidende vraag: Welke invloed hadden sociaaleconomische en politieke ontwikkelingen op de positie van de stedelijke burgerij in de Nederlandse gewesten (1302-1602)?

De kenmerkende aspecten (KA) bij deze leidende vraag zijn:

KA 14 De opkomst van de stedelijke burgerij en de toenemende zelfstandigheid van steden
KA 17 Het begin van staatsvorming en centralisatie
KA 21 De protestantse reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had
KA 22 Het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat

De stad Brugge probeerde de stapelmarkt aantrekkelijk te maken voor kooplieden door het oprichten van een koopmansbeurs.

2p **6** Leg uit waarom hiermee de aantrekkingskracht werd vergroot.

bron 3 Geert Grote was van 1371 tot 1374 kapittelheer van de Domkerk in Utrecht schreef een traktaat (betoog) tegen de bouw van de Domtoren getiteld 'Contra turrim Trajectensem' (Tegen de Domtoren). Een fragment hieruit:

"Deze toren is uit de schat van de arme Christus met onbeperkte middelen boven vrijwel alle andere torens van de christenheid tot een verbazingwekkende hoogte opgetrokken, en hij moet nog hoger worden. Uit de trots en de monsterachtigheid van de toren kunnen we wel opmaken hoe men zich verder het geheel, te weten het koor en de rest van het kerkgebouw, zowel wat de opsmuk als de afmetingen betreft, voorstelt. Een toren heeft geen ander nut dan dat men er klokken in kan ophangen. Die kunnen echter in een heel wat lagere toren worden aangebracht. De burgers scheppen erover op, zij het zonder grond. Zij laten er zich op voorstaan en de bouwheren, tot het kwade geneigd, voelen zich door al die roem gevleid. Zoals het is met elke mens, zo is het ook met een groep, een stad of een kerk, zegt paus Gregorius: hoe meer onverdiende eer hij geniet bij de mensen, des te geringer is hij voor God en zijn engelen."

Gebruik bron 3.

3p KA 21 **7** Geef een beschrijving van de ideeën van de Moderne Devotie van Geert Grote. Doe dat door:
- twee kritiekpunten te noemen die Geert Grote had op de bouw van de Utrechtse Domtoren, en
- een overeenkomst te noemen met de ideeën van Luther in de zestiende eeuw.

Gebruik nogmaals de gegevens uit vraag 7.

Stel, je doet onderzoek naar de religieuze beweging de Moderne Devotie en specifiek naar grondlegger Geert Grote. Tijdens je onderzoek kom je erachter dat Geert Grote:
- koos voor een leven in dienst van God in relatieve armoede en dat hij zijn huis beschikbaar had gesteld aan een groep arme vrome vrouwen, en
- als 'diaken' (kerkelijk armenverzorger) rondtrok door de Lage Landen om zijn ideaal van innerlijke devotie te prediken, wat hem in 1383 een preekverbod opleverde.

Je voorlopige conclusie is dat de Moderne Devotie vooruitliep op de latere Reformatie, maar je plaatst daarbij de kritische kanttekening dat er bij de moderne devoten sprake was van een individuele geloofsbeleving van stedelingen, terwijl de protestanten openlijk het gezag van de kerk uitdaagden.

2p KA 21 **8** Leg uit welke redenering je hierbij volgt.

© ThiemeMeulenhoff

bron 4 Een gedeelte van het reglement het schoenmakersgilde in Vlissingen:

"Dat niemand (buiten het gilde om) voortaan binnen deze stad Vlissingen een werkplaats of winkel mag hebben hetzij van schoenmaken, nieuwe of oude, gareel[1] maken, platijn[2] maken, zadelmaken, huidenvetten of leertouwen; verder moet hij ook poorter van de stad zijn. Alle zonen van vrije gildebroeders die binnen deze stad geboren zijn nadat hun vaders in het gilde gekomen zijn, zullen vrij in het gilde en de nering opgenomen worden zonder daarvoor iets te moeten betalen aan het gilde of de armen. Als een vrije gildebroeder een leerkind aanneemt, zo zal het kind aan het gilde voor zijn leerjaar twee schellingen schuldig zijn. Waarvan uitgezonderd zullen zijn de weeskinderen van het armenhuis van deze stad.[3]"

noot 1 Het gareel is het leren tuig van een paard.
noot 2 Een platijn is een pantoffel of klomp, deels van hout, deels van leer.
noot 3 Armenhuis of aalmoezeniershuis is een tehuis voor minvermogende mensen.

Gebruik bron 4.

Uit dit reglement van het schoenmakersgilde kun je afleiden dat het gilde een economische én een sociale functie heeft.

2p KA 13,14 **9** Licht dit toe met behulp van de bron.

Gebruik nogmaals bron 4.

In het stadsbestuur speelden de voornaamste gildemeesters een belangrijke rol. Dat zij verantwoordelijkheid namen voor de armen in de stad sluit aan bij de ideeën van het 'bonum commune' van de stedelingen.

1p KA 13,14 **10** Leg dit uit.

In de vijftiende eeuw maken de Nederlandse gewesten deel uit van het Bourgondische Rijk. De hertogen zorgen voor een betere organisatie van het overheidsapparaat. Met name Filips de Goede (1419-1467) weet een zekere eenheid te brengen in al die gewesten die hun eigen rechten en privileges hebben en daarmee de grenzen van het vorstelijk gezag bepalen.

2p KA 17,23 **11** Leg uit dat de instelling van de Staten-Generaal (1464) zijn centralisatie bevorderd heeft.

bron 5 Een fragment uit het Groot Privilege (1477):

"Wij, Maria, bij de gratie Gods hertogin van Bourgondië, Lotharingen, Brabant, Limburg, Luxemburg en Gelder, gravin van Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Holland en Zeeland, Namen en Zutphen doen te weten aan alle levenden en die nog zullen leven:
Op ons verzoek zijn bij ons gekomen in onze stad Gent de afgevaardigden van de Staten van onze landen.

1 Ten eerste zullen wij een Grote Raad (adviesraad) instellen. Van deze Raad zullen deel uitmaken: – uit onze Waalse landen vier heren uit Bourgondië, twee uit Artois en Picardië, twee uit Henegouwen en een uit Namen; – uit onze Duitse (Nederlands- en Duitstalige) landen vier uit Brabant, vier uit Vlaanderen, vier uit Holland en Zeeland, twee uit Luxemburg en twee uit Limburg. De ene helft zal telkens bestaan uit edelen, de andere uit rechtsgeleerden; over de afgevaardigde uit Namen zullen wij beslissen.

2 De leden van onze Grote Raad zullen gehouden zijn te zweren en te beloven dat zij de rechten en privileges, oude en nieuwe, en ook de gewoonten en gebruiken van onze landen en steden, onverbrekelijk zullen onderhouden.

3 Alles wat in onze landen, in strijd met de voornoemde rechten en privileges, gewoonten en gebruiken, bepaald is of zal worden, zal nu en in de toekomst nietig en van geen waarde zijn.

© ThiemeMeulenhoff

4 Het Hooggerechtshof van Mechelen[1], onlangs opgericht, zal ophouden te bestaan en zal van nu af tot in eeuwigheid nietig zijn, zonder dat men gelijke gerechtshoven of rechtbanken in de toekomst mag oprichten.
5 Onze onderdanen van elk van onze landen zullen terechtstaan en vallen onder de jurisdictie van hun gebruikelijke rechters, waaronder zij naar de rechten en privileges, gewoonten en gebruiken van oudsher gestaan hebben.
6 Koopmanschappen, die binnen onze landen hun beloop hebben, zal men hun beloop niet ontnemen door verboden, beperkingen of anderszins, op welke manier dan ook.
7 Van nu af aan zal men geen nieuwe tollen instellen en alle nieuwe tollen, die zonder toestemming van onze landen opgesteld zijn, zullen tenietgedaan worden.”

noot 1 Het Hooggerechtshof kon als centraal rechtscollege uitspraken van gewestelijke of stedelijke rechtscolleges tenietdoen.

Gebruik bron 5.
Na de dood van haar vader Karel de Stoute erfde Maria van Bourgondië in 1477 niet alleen de Bourgondische landen, maar ook de jarenlange Bourgondische politiek. Zij kreeg in 1477 het door de Staten-Generaal opgestelde ‘Groot Privilege’ ter bekrachtiging voorgelegd.

3p KA 17 **12** Leg met behulp van de bron uit:
- welke politieke continuïteit in het ‘Groot Privilege’ zichtbaar wordt, en
- dat in het ‘Groot Privilege’ zowel particularistische als centraliserende tendensen tot uitdrukking komen.

In 1599 werd bekend dat de stad Antwerpen een eigen bisschop zou krijgen, die door Filips II benoemd zou worden op basis van competenties en opleiding. Tegen dit besluit kwam veel verzet van het Antwerpse stadsbestuur én van de adel, die beide een delegatie naar Filips II stuurden om te klagen. Hierbij passen twee beweringen:
1 De benoeming van een bisschop voor Antwerpen door Filips II paste bij het beleid van de Habsburgse vorsten op politiek gebied én religieus gebied.
2 Het Antwerpse stadsbestuur en de adel hadden ieder een verschillend motief voor hun verzet.

5p KA 17,21,22 **13** Ondersteun beide beweringen, en
breng het verzet in verband met de Nederlandse Opstand.
Deel van de vraag ontleend aan: centraal examen 2019-II, vwo.

Leidende vraag: In hoeverre bepaalde de burgerij de ontwikkelingen in de Republiek in de Gouden Eeuw (1602-1700)?

De kenmerkende aspecten (KA) bij deze leidende vraag zijn:
KA 23 Het streven van vorsten naar absolute macht
KA 24 De bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek
KA 25 Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie

bron 6 Tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618-1648), in december 1629 verzoekt een gezant van de Duitse Hanzestad Bremen de Staten-Generaal om die stad van graan te voorzien. De gezant krijgt enige weken later als antwoord:

“Wat betreft het verzoek driehonderd of vierhonderd last (ongeveer 600 tot 800 ton) rogge uit deze provincie (Holland) naar Bremen tot het noodzakelijke onderhoud van de stad en de burgerij te mogen uitvoeren, verklaren Hare Hoog-Mogenden (de Staten-Generaal) dat geruime tijd koren en andere soorten graan van de Oostzee of andere koninkrijken en landen door bekende oorzaken niet in dit land konden worden ingevoerd. Daarnaast werd door de vijandelijke invasie verleden zomer het platteland van drie provincies grotendeels onbruikbaar en werden de opbrengsten vernield. Hare Hoog-Mogenden hebben verschillende regelingen moeten treffen om het benodigde broodkoren voor de inwoners van het land te verzorgen. Toch staan Hare Hoog-Mogenden de burgemeesters en raad van Bremen aanstaande lente de uitvoer van honderd last rogge toe, indien de schippers beloven de rogge uitsluitend naar Bremen te zullen vervoeren en in het vertrouwen dat die aldaar wordt geconsumeerd.”

Gebruik bron 6.
Op basis van de bron kun je de volgende conclusies trekken:
1 De Dertigjarige Oorlog had op korte termijn negatieve, maar op lange termijn positieve effecten op de economische groei in de Republiek.
2 Het is opmerkelijk dat een stad in het noorden van Duitsland graan koopt in de Republiek.
3 Voor de Staten-Generaal is de graanvoorraad van wezenlijk belang.

3p KA 22,24,25 **14** Geef een toelichting bij elke conclusie.
Deel van de vraag ontleend aan: centraal examen 2011-II, vwo.

bron 7 **In 1635 maakt Theodoor van Thulden een gravure met de titel 'Mercurius verlaat Antwerpen':**

Toelichting:
In het midden staat Mercurius, god van de handel, met in zijn rechterhand een geldbuidel en zijn koeriersstaf.
Rechts staat de stedenmaagd Antwerpia, symbool voor de stad Antwerpen.
Achter Antwerpia ligt een slapende matroos op een omgekeerde boot.
Links ligt de riviergod Scaldis, symbool voor de rivier de Schelde, die Antwerpen verbindt met de Noordzee.

Gebruik bron 7.
In deze prent geeft Theodoor van Thulden een gevolg weer van de Opstand voor de economie van Antwerpen.

3p KA 22,24 **15** Geef aan:
- (met bron) welk economisch gevolg van de Opstand Van Thulden weergeeft, en
- (zonder bron) welke maatregel de oorzaak hiervan is.

Bron: centraal examen 2019-I, vwo.

Een historicus beweert dat Amsterdam juist profiteerde van de economische terugval van Antwerpen.

2p KA 22,24 **16** Ondersteun deze bewering door:
- een reden te noemen waardoor vluchtelingen uit Antwerpen bijdroegen aan die economische bloei, en
- een reden te noemen waardoor de afsluiting van de Schelde bijdroeg aan de economische bloei.

© ThiemeMeulenhoff

bron 8 **In 1662 gaven vijf vooraanstaande Amsterdammers hun stadsgenoot Rembrandt van Rijn de opdracht hen gezamenlijk, in functie, te portretteren. Het schilderij heet de 'Staalmeesters', of 'De waardijns van het Amsterdamse lakenbereidersgilde' en kwam te hangen in de bestuurskamer van de Staalhof:**

Toelichting:
Staalmeesters zijn diegenen die de kwaliteit van laken controleerden. Dit gebeurde aan de hand van stalen, stukken stof die als ijkpunt werden gebruikt. Aan goedgekeurde stoffen werd een loodje gehangen. Om de onafhankelijkheid van dit college te waarborgen, stelde het stadsbestuur de leden elk jaar opnieuw aan.
Voorgesteld zijn (van links naar rechts): Jacob van Loon (1595-1674), katholiek / Volckert Jansz (1605/10-81), doopsgezind / voorzitter Willem van Doeyenburg (ca. 1616-87), gereformeerd en lid van de publieke kerk / de knecht Frans Hendricksz Bel (1629-1701), onbekend / Aernout van der Mye (ca. 1625-81), katholiek / en Jochem de Neve (1629-81), remonstrants.

Gebruik bron 8.
Stel, je wilt het bestaande beeld van de bijzondere staatkundige positie en economische en culturele bloei van de Republiek nader bestuderen, met de stedelijke burgerij als specifiek deelonderwerp. Je vraagt je af of deze bron bruikbaar is voor de volgende onderzoeksvragen:
1 Op welke manier beïnvloedden de regenten de economische groei van de stad?
2 In hoeverre kon de middenklasse in de stedelijke samenleving aanspraak maken op bestuurlijke functies?

De bron levert voor beide onderzoeksvragen informatie op.

5p KA 24 **17** Leg, met twee argumenten uit voor welke onderzoeksvraag de bron de meest bruikbare informatie oplevert, en
beredeneer waarom dit schilderij kenmerkend is voor de burgercultuur in de Gouden Eeuw.

© ThiemeMeulenhoff

bron 9 Sir William Temple is van 1667 tot 1670 ambassadeur van Engeland in de Republiek. In 1672 publiceert hij '*Observations upon the United Provinces*', onder andere een uiteenzetting van de geschiedenis van de Republiek. Over de moeizame onderhandelingen met Spanje in 1609 schrijft Temple:

"Onder de Noord-Nederlanders werden alle stappen op weg naar het verdrag[1] gezet met grote koelheid en hooghartigheid (…). Want de voorspoed van hun wapenen te land in de loop van meer dan dertig jaar vechten, en de indrukwekkende toename van hun macht ter zee en, onder bescherming daarvan, van hun handel, hadden hun hele strijdmacht, zowel te land als ter zee, afkerig gemaakt van zo'n verdrag. En dit gold ook voor het grootste deel van de bevolking, waar de ingekankerde haat tegen Spanje nog net zo fel was als tevoren en waar velen hoopten en verlangden fortuin te maken door de oorlog, wat reeds aan heel wat mensen onder hen uitstekend gelukt was."

noot 1 verdrag duidt op het Twaalfjarig Bestand waarin een wapenstilstand werd afgesproken tussen de Republiek en Spanje.

Gebruik bron 9.
William Temple beschrijft in de bron een verband tussen de welvaart van de Republiek en oorlogvoering.

3p KA 22,24 **18** Leg met een voorbeeld uit welk oorzakelijk verband dat is, en noem een argument dat hiertegen kan worden ingebracht.

Gebruik nogmaals bron 9.
William Temple schreef zijn boek over de Republiek in 1672.

2p KA 24 **19** Leg uit waarom zijn boek in dat jaar de Engelse regering goed van dienst kon zijn.

bron 10 Otto Hinlopen komt uit een Friese familie, die in de zestiende eeuw een bloeiende houthandel op Scandinavië begint. Via huwelijken klimmen de leden op tot één van de machtigste families in de Hollandse stad Hoorn. Otto zit in 1672 in de vroedschap van Hoorn en wordt later burgemeester van deze stad. In 1672 schrijft hij een brief aan een vriend, Pieter Overtwater, op dat moment rechter in Batavia en beambte van de VOC. Hinlopen schrijft over de situatie in Hoorn:

"In het land is het bij voortduring onrustig geweest. Het snelle verlies van zo veel steden heeft onder het volk in het hele land geleid tot wantrouwen tegen de regenten, met het gevolg dat de regering van Holland geheel is veranderd, om maar niet te spreken van alle steden – te veel om op te noemen – zodat ik me zal beperken tot de regering van mijn eigen stad. Zondagavond 19 juni werd het huis van burgemeester Reijnier Langewagen door een partij gepeupel, onder wie zich jongens en vrouwen en ander uitschot bevond, aangevallen; met stenen werden de ramen ingegooid en de deur vernield en alles wat in het voorhuis stond werd aan diggelen geslagen, totdat de burgerwacht hen tegenhield en verjoeg. Het land verkeerde in geldnood en daar werden de belastingpachters voor aansprakelijk gesteld. Bij controle bleek dat de heer Reijnier Langewagen een groot tekort had op zijn rekening over het jaar 1669 en daarom werd hij aangemaand om een overzicht van zijn rekening aan Gedeputeerde Staten te overleggen. Hij zegt dit te doen en belooft plechtig zijn huis niet te zullen ontvluchten, maar heeft 's nachts zijn effecten, enig geld en waardepapieren in een koffer gestoken en is naar Amsterdam gevaren om van daaruit het land te verlaten. Hij laat schriftelijk weten dat hij was vertrokken uit vrees voor zijn leven."

 © ThiemeMeulenhoff

Gebruik bron 10.
Vanaf het jaar 1648 vindt er een verandering plaats in de houding van regenten. Over die houding ontstaat bij het gemeen steeds meer onvrede, zoals in Hoorn.

3p KA 24 **20** Leg uit:
- (met voorbeeld uit de bron) welk bezwaar tegen de regentenoligarchie uit de bron af te leiden is, en
- (met voorbeeld uit de bron) welk gedrag van regenten daarvoor verantwoordelijk was, en tot slot
- (zonder bron) waarom deze onvrede juist in 1672 tot een hoogtepunt kwam.

© ThiemeMeulenhoff

Hints bij de historische context

1 Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700

Op deze pagina vind je hints. Deze hints geven een zetje in de goede denkrichting bij vragen waarvan wij denken dat jij wel wat extra hulp kunt gebruiken.

Algemene hints
Structureer je antwoord op dezelfde manier als de vraag: bestaat een vraag uit drie onderdelen (streepjes), bouw dan je antwoord zichtbaar op volgens diezelfde drie onderdelen.
Vragen met een tekstbron:
- Lees allereerst de titel en de toelichting, daarna de vraag en scan ten slotte de hele bron.
- Vergeet in je antwoord niet te verwijzen naar de bron, daarvoor krijg je vaak apart een punt. Doe dat door uit de bron te citeren of door fragmenten uit de bron over te nemen in je antwoord.

Vragen met een spotprent:
- Bekijk de beeldelementen in de spotprent. Vergeet daarbij niet de toelichting te lezen, deze geeft veel aanwijzingen over de betekenis van de tekening.
- Vergeet in je antwoord niet te verwijzen naar de bron, daarvoor krijg je vaak apart een punt. Doe dat door een beeldelement te duiden in je antwoord.

1 Zoek in de gebeurtenissen naar begrippen die je kent uit de deelvragen van de historische context *Steden en burgers in de Lage Landen*. Met deze aanknopingspunten kun je ze in de juiste chronologische volgorde plaatsen.

2
- Merk op dat de indeling van de kramen op de weekmarkt in ’s Hertogenbosch aan bepaalde regels (verordeningen) moest voldoen, vastgesteld door het stadsbestuur. Wat zegt dit over de zelfstandigheid van de stad? En wat gebeurde er als je je niet aan de regels hield? Gebruik deze denkstappen bij conclusie 1.
- Merk op dat er een bepaalde rangorde is in de verkoop van de producten op markt. Wat betekent dit voor de afzet van de nijverheidsproducten uit de stad? Gebruik deze denkstappen bij conclusie 2 en 3.

3
- Bedenk met welk doel de handelaren uit de belangrijkste handelssteden aan de Noordzee en de Oostzee zich verenigden in de Hanze en verbind dit aan gegeven 1.
- Merk op dat de beschreven klachten hun handelsprivileges in de weg staan én het beschermen van hun handelswaar hindert. Hoe dwingen de handelaren vervolgens een schadevergoeding af?

4 Welk beroep wordt afgebeeld in de bron? Wat zegt dit over de opleving van een monetaire economie? Wat zegt de adellijke levensstijl van de patriciër over zijn plek binnen de sociale hiërarchie in de stad?

8 Als vwo’er zul je vaker vragen tegenkomen waarbij je een redenering, een gedachtegang, stapsgewijs moet uitwerken. De gegevens in de vraag helpen je op weg. Gebruik ze daarom in je antwoord. Waarmee kun je aantonen dat er bij de moderne devoten sprake was van een individuele geloofsbeleving van stedelingen?

© ThiemeMeulenhoff

12
- Het begrip continuïteit duidt op iets wat hetzelfde is gebleven, in dit geval op politiek gebied.
- Vanuit jouw kennis (en opdracht 11) weet je dat er sprake was van een centralisatiepolitiek.
- Uit welke bepaling van het Groot Privilege blijkt dat de macht gecentraliseerd was?
- Uit welke bepaling van het Groot Privilege blijkt dat er ook particuliere belangen een rol speelden?

13 Vraag je af:
- Met welk doel zou Filips II de Antwerpse bisschop zelf willen benoemen?
- Waarom druist dit in tegen de belangen van het stadsbestuur én van de adel?
- Welke consequenties had de Habsburgse godsdienstpolitiek voor de godsdienstbeleving in de Nederlandse gewesten?

17
- De bron levert voor beide onderzoeksvragen informatie op. De keuze is afhankelijk van jouw overtuigende redenering. In de titel en toelichting van de bron staat behulpzame informatie om tot een weloverwogen keuze te komen.
- Merk op dat de Staalmeesters afkomstig zijn uit het lakengilde, dus de middenklasse van de stedelijke samenleving.
- Merk op dat de Staalmeesters zo rijk zijn dat zij niemand minder dan Rembrandt van Rijn de opdracht geven voor dit groepsportret.

© ThiemeMeulenhoff

Uitwerkingen bij de historische context

1 Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700

Leidende vraag: Wat maakte de opkomst van een stedelijke burgerij in de Nederlandse gewesten mogelijk (1050-1302)?

2p **1** De juiste volgorde is: 4-6-3-1-2-5
Als door het wegstrepen van één fout geplaatst nummer een verder foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

3p **2**
1. Het organiseren van een weekmarkt leverde de stad meer winst en zelfbestuur op. De Bossche weekmarkt werd streng gereglementeerd: het stadsbestuur bepaalde waar precies de producten moesten worden verkocht en aan welke kwaliteit deze moesten voldoen. Als de verordeningen niet werden nageleefd, kwam een derde van de boete in de schatkist van de stad terecht in plaats van dat alles naar de hertog ging. [1p]
2. Op de markt werden producten van stedelijke nijverheid verkocht, zoals de Bossche ambachtslieden die de wol verwerkten tot lakens, die vervolgens werden verkocht. Deze producten hadden voorrang op producten van buiten de stad. Zij die behalve in de stad gemaakte stoffen ook andere stoffen verkochten, kwamen pas in deze vierde rij terecht. Aan het einde daarvan mochten pas handelaars van buiten de stad staan en degenen die lakens van mindere kwaliteit aanboden. [1p]
3. Naast de producten van de lakennijverheid worden allerhande producten verkocht (van schoenen tot messen tot meel). Daaruit blijkt dat de markt een regionaal verzorgingsgebied heeft. Ook kooplieden van buiten de stad, zoals uit Gorcum of Holland, trokken met hun waren naar de stad, waaruit blijkt dat markten het lokale en regionale belang overstegen. [1p]

3p **3** Uit de gebeurtenissen blijkt dat onder andere kapers, tolheffing en in beslagname van schepen voor economische schade heeft gezorgd bij de Oosterlingen. Dit zorgt voor spanningen tussen de Hanze en het Brugse stadsbestuur. [1p]
Door de langeafstandshandel waren kooplieden niet altijd zeker van inkomsten. De handel verliep via tussenpersonen, zonder persoonlijk contact tussen afnemer en leverancier, terwijl er een behoorlijk lange tijd kon verstrijken tussen aflevering van de goederen en ontvangst van betaling.
Door oorlogen (zoals blijkt uit de Engelse en Spaanse kapers en de in beslagname van de Duitse schepen) was het bovendien moeilijk de handelswaren te beschermen. [1p]
Alleen een collectief optreden, waarbij de handelaren van de belangrijke handelssteden aan de Noordzee en Oostzee (verenigd in de Hanze) hun klachten en krachten bundelden, kon bescherming afdwingen, omdat Brugge hierdoor veel handel (en dus inkomsten) mis zou lopen. [1p]

4p **4**
1. In de late middeleeuwen werd het gebruik van munten weer van belang in het uitgebreide handelsnetwerk, waardoor er behoefte kwam aan een monetaire (geld) economie en het beroep van geldwisselaar ontstond. [1p]
Op het schilderij zie je de geldwisselaar de waarde van de munten vaststellen. [1p]
2. De symboliek in het schilderij (zoals de kristallen beker, de parels, het glas-in-loodraam, enzovoort) toont de adellijke levensstijl van de geldwisselaar, waarmee de nieuwe klasse van rijke stadsburgers (patriciërs) zichtbaar wordt. [1p]
Deze patriciërs vormden ongeveer 10% van de stedelijke bevolking en concurreerden met de oude adel om rijkdom en macht. [1p]

2p **5**
- De Vlaamse ambachtslieden lieten zien dat ze in staat waren een Frans leger dat gesteund werd door de patriciërs te verslaan, waarmee ze hun bestuurlijke macht in de Vlaamse steden konden verbeteren. [1p]
- De Guldensporenslag wordt nog steeds gevierd, omdat de Vlaamse stedelingen zich 'los vochten' van de Franse koning en zijn centralisatiebeleid, waarmee de Franse greep op Vlaanderen beperkt bleef. [1p]

Leidende vraag: Welke invloed hadden sociaaleconomische en politieke ontwikkelingen op de positie van de stedelijke burgerij in de Nederlandse gewesten (1302-1602)?

2p **6** Op de koopmansbeurs konden handelaren goederen verhandelen, maar ook wisselbrieven van elkaar kopen en bankzaken doen. [1p]
Dit vergrootte de aantrekkingskracht van de stapelmarkt, omdat (één van de volgende): [1p]
- de centrale handelsplaats de mogelijkheid bood om informatie uit te wisselen,
- het kooplieden de mogelijkheid gaf om hun handel te financieren zonder met grote hoeveelheden geld te hoeven reizen.

3p **7** Twee van de volgende kritiekpunten: [2p]
- De toren is monsterachtig, heeft te veel opsmuk en de afmeting ervan is te groot.
- De kerk is heel hoog en reikt als het ware naar de hemel om dichter bij God te kunnen zijn.
- Het interieur van de kerk is heel groot en overweldigend. De bezoeker krijgt daardoor de indruk een andere wereld te betreden.
- De toren is voor de stadsburgers een uiting van roem.

Grote had bezwaar tegen het uiterlijk vertoon van de kerk en de groeiende macht van de kerk als instituut. Luther deelde deze ideeën. Hij was vooral enorm tegen de aflaathandel, documenten die dienen als kwijtschelding van zondes. Daarmee werd veel geld verdiend, onder andere om de Sint-Pietersbasiliek in Rome te financieren. [1p]

2p **8** De Moderne Devotie was een vernieuwende religieuze beweging waarin een eenvoudige en persoonlijke geloofsbeleving centraal stond, waarbij ook leken (niet-geestelijken) zich terugtrokken in (kleine) religieuze gemeenschappen. De geloofsovertuiging dat ieder mens rechtstreeks contact kon hebben met God, zonder tussenkomst van de kerk, leidde ertoe dat de rol van de rooms-katholieke kerk bekritiseerd en gemarginaliseerd werd, maar daar bleef het bij. [1p]
Tijdens de Reformatie keerden Luther en met name Calvijn zich openlijk en grootschalig tegen de rijkdom en macht van de katholieke kerk. Deze godsdienstdiscussie leidde tot grote spanningen, strijd en een breuk met de katholieke kerk. [1p]

2p **9** Het gilde heeft een economische functie, omdat het beschermt tegen concurrentie van buiten (het gilde), want het lidmaatschap wordt beperkt tot de eigen burgers van Vlissingen (en hun zonen). [1p]
Het gilde heeft daarnaast ook een sociale functie, omdat weeskinderen het vak gratis leren / het gilde zorgt voor de beroepsopleiding. [1p]

1p **10** Dat er een armenhuis was in de stad toont aan dat de stedelingen de sociale zorg op zich namen, wat het algemeen welzijn ('bonum commune') van de stadsburgers in zijn geheel ten goede kwam. [1p]

2p **11** In elk gewest waren er Gewestelijke Staten (vertegenwoordigers van de edelen en steden) met wie de hertog overlegde. Om dat overleg te vergemakkelijken, stuurde elk gewest een afgevaardigde naar de centrale vergadering: de Staten-Generaal. [1p]
Op deze manier hoefde Filips de Goede niet meer met elk gewest apart in gesprek en kon hij met iedereen dezelfde afspraken maken, waardoor de centralisatie van zijn bestuur toenam. [1p]

3p **12** – De politieke continuïteit van gecentraliseerde macht blijkt uit de Grote Raad als een overkoepelend rechtsorgaan en de mix van edelen en rechtsgeleerden die de macht in handen hebben/houden. [1p]
– Het ‘Groot Privilege’ bevat een reeks bepalingen die de macht van de individuele gewesten vergrootte ten koste van de macht van het centrale bestuur. [1p]

Voorbeelden waaruit dit blijkt: [1p]
Bepaling 1: De Grote Raad bestaat uit rechtsgeleerden (centralisatie) en edelen, afgevaardigd vanuit de gewesten (particularisme).
Bepaling 2: Oude en nieuwe privileges worden onderhouden (particularisme).
Bepaling 4: Hooggerechtshof (centralisatie) wordt ontkracht, en
Bepaling 5: Gebruikelijke rechters (uit alle deelgewesten) worden hersteld (particularisme).
Bepaling 6 Koopmanschappen blijven behouden (particularisme).
Bepaling 7: Geen nieuwe tollen (particularisme).

5p **13** Bij 1: De benoeming van de bisschop door Filips II paste bij:
– de godsdienstpolitiek van de Habsburgers, want hiermee bereikte Filips II dat de vervolging van de protestanten beter aangepakt werd / dat kritiek op de rooms-katholieke kerk werd voorkomen. [1p]
– de centralisatiepolitiek van de Habsburgers, omdat de vorst via een door hemzelf benoemde bisschop meer invloed had op het bestuur in Antwerpen. [1p]

Bij 2: Het Antwerpse stadsbestuur vreesde privileges te verliezen aan een door de vorst benoemde bisschop / invloed op het bestuur te verliezen. [1p]
De adel vreesde dat zij door de benoeming van een bisschop op basis van opleiding/competentie invloed verloor binnen de kerk (waar het gewoonlijk was bisschoppen te benoemen met een adellijke achtergrond). [1p]
Diverse bestuurders keurden de godsdienstpolitiek af, omdat het een inbreuk was op hun zelfstandigheid. Door de beperkende religieuze maatregelen van Filips II werden de tegenstellingen scherper en nam de wens om verdraagzaamheid toe, wat in 1568 leidde tot een opstand tegen het Spaanse gezag. [1p]
Alleen als er bij 2 verschillende motieven worden genoemd, worden 2 scorepunten toegekend.

Leidende vraag: In hoeverre bepaalde de burgerij de ontwikkelingen in de Republiek in de Gouden Eeuw (1602-1700)?

3p **14** – Bij conclusie 1: Negatieve effecten: vijandelijke invasies maken het platteland onbruikbaar en vernielen de opbrengsten. Positieve effecten: doordat Duitse vorsten, samen met de Zweden en Fransen, in conflict waren met de Habsburgse en Spaanse monarchieën profiteerde de Republiek van dit economisch verval en moedigde zij vluchtelingen aan zich in de steden te vestigen. [1p]
– Bij conclusie 2: Het is opmerkelijk dat een stad in het noorden van Duitsland graan koopt in de Republiek, omdat dit graan waarschijnlijk uit de Oostzee afkomstig is (via de moedernegotie), die dichter bij Bremen ligt dan bij de Republiek. [1p]
– Bij conclusie 3: De Staten-Generaal houden blijkbaar goed bij hoe groot de graanvoorraad in de Republiek is / nemen verschillende maatregelen om de voorraad broodgraan op peil te houden, wat noodzakelijk is om de bevolking te kunnen voeden / onrust/honger in het land te voorkomen. [1p]

© ThiemeMeulenhoff

3p **15** Met (één van de volgende): [1p]
– de god van de handel Mercurius die Antwerpen heeft losgelaten / Antwerpen verlaat
– de slapende matroos
– de omgekeerde boot
– de Scheldegod die geketend is / de Scheldegod die slaapt

geeft Van Thulden weer dat de Antwerpse handel is ingestort / dat de scheepvaart niet langer kan plaatsvinden. [1p]
De oorzaak hiervan is dat de opstandelingen / Holland en Zeeland de Schelde afsluiten (waardoor de Antwerpse handel tot stilstand is gekomen). [1p]
Alleen als een juist gevolg voor de economie van Antwerpen wordt genoemd, wordt 1 scorepunt toegekend aan een daarbij passende verwijzing naar de prent.

2p **16** – De vluchtelingen uit Antwerpen waren in veel gevallen kooplieden / vakbekwame ambachtslieden (met een groot handelsnetwerk / veel vakkennis) die hun bedrijven voortzetten in de Republiek, waardoor zij bijdroegen aan de bloei van handel en nijverheid. [1p]
– De afsluiting van de Schelde / de haven (waardoor de Republiek / Amsterdam minder concurrentie vanuit Antwerpen / de Zuidelijke Nederlanden ondervond). [1p]

5p **17** De bron levert voor beide onderzoeksvragen informatie op. De keuze is afhankelijk van jouw overtuigende redenering, maar waarschijnlijk is de bron het meest bruikbaar voor onderzoeksvraag 2, gezien het onderwerp van het schilderij: Staalmeesters uit de middenklasse. Hieronder enkele argumenten per onderzoeksvraag.
– Onderzoeksvraag 1, argumenten: [2p]
  – Regenten schiepen voorwaarden voor een relatief open en tolerante stedelijke samenleving, zeker wanneer dit het algemeen welzijn bevorderde. Dit schilderij toont dat er in de praktijk ruimte was voor verschillende geloofsovertuigingen. Gewetensvrijheid was een belangrijke voorwaarde voor welvaart.
  – Regenten schiepen voorwaarden voor economische samenwerking in de steden. Een bloeiende lakennijverheid creëerde werkgelegenheid: voordat een partij wol was verwerkt tot laken, was het door tientallen handen gegaan en tot slot werd het gekeurd door de staalmeesters.
  – Regenten stelden elk jaar opnieuw nieuwe staalmeesters aan, waardoor meerdere burgers aanspraak konden maken op een bestuurlijke functie.
– Onderzoeksvraag 2, argumenten: [2p]
  – De staalmeesters van het Lakengilde, afkomstig uit de middenklasse, laten zien dat zij een belangrijke bestuurlijke functie hebben verworven, omdat zij namens het stadsbestuur de kwaliteit van laken mogen beoordelen.
  – De staalmeesters illustreren een nieuwe elite uit de stedelijke middenklasse. Zij laten met dit schilderij zien dat zij zich in de rijke Republiek meer en meer konden permitteren / een sociale stijging in de stedelijke hiërarchie maakten. Zij zijn vermogend, maar behoorden geen van allen tot de kleine, vrij gesloten bovenlaag waaruit de bestuurders van de stad werden gerekruteerd.
  – Het burgerlijk karakter wordt in het schilderij zichtbaar gemaakt doordat de burgers zich laten portretteren en daarmee hun aanzien / (groeiende) welvaart tonen / de schilder Rembrandt van Rijn is een succesvolle kunstenaar die onder de stadsburgers een enorme markt vond en al meer dan eens vooraanstaande burgers had afgebeeld. [1p]

3p **18** – Sir William Temple beschrijft dat veel inwoners van de Republiek door oorlog fortuin hebben gemaakt (door bijvoorbeeld de winsten uit wapenhandel/buskruitfabricage/kaapvaart/een profijtelijke militaire carrière). [2p]
– Een argument dat hiertegen ingebracht kan worden, is dat eigen schepen ook konden worden getroffen door (Duinkerker) kapers / afzetgebieden konden (tijdelijk) verloren gaan / de kosten voor vrachtvaart liepen op / de aanvoer van grondstoffen (zoals zout uit Portugal) kon stokken door oorlogen. [1p]

© ThiemeMeulenhoff

2p **19** In 1672 (het Rampjaar) was Engeland in oorlog met de Republiek. [1p]
Het boek kon de Engelse regering inzicht verschaffen in de sterkte en motieven van de tegenstander / de Republiek. [1p]

2p **20**
- Het bezwaar tegen de regentenoligarchie is het verdelen van baantjes door de regenten (wat uit kan lopen op machtsmisbruik/corruptie). Zo is Reijnier Langewagen naast burgemeester ook belastingpachter. [1p]
- Het gewone volk (‘gepeupel’) kwam in de tweede helft van de zeventiende eeuw, door de groeiende rijkdom van de regenten, steeds meer tegenover de elite te staan. Terwijl er in de handel voor het gewone volk langzaam steeds minder te verdienen was, ging de elite rentenieren van haar opgespaarde vermogens en investeren in ondernemingen, ook in het buitenland. [1p]
- In het rampjaar 1672 kwam dit tot een hoogtepunt en beschuldigde het volk raadspensionaris Johan de Witt van alle ellende waar het land in terechtgekomen was, met een hernieuwde strijd tussen de Prinsgezinden en Staatsgezinden tot resultaat. [1p]

© ThiemeMeulenhoff

2 Verlichting 1650-1900

Leidende vraag: Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over een meer rechtvaardige samenleving (1650-1789)?

De kenmerkende aspecten (KA) bij deze leidende vraag zijn:

KA 23	Het streven van vorsten naar absolute macht
KA 26	De wetenschappelijke revolutie
KA 27	Rationeel optimisme en ‘verlicht denken’ dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen
KA 28	Voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur op eigentijdse verlichte wijze vorm te geven (verlicht absolutisme)

bron 1 **De Nederlandse schilder Albert Eckhout (1610-1666) reisde in 1636 op uitnodiging van Johan Maurits van Nassau-Siegen naar Brazilië om daar de plaatselijke flora, fauna en bevolking in beeld te brengen, zoals deze ‘Dans van de Tapuya’:**

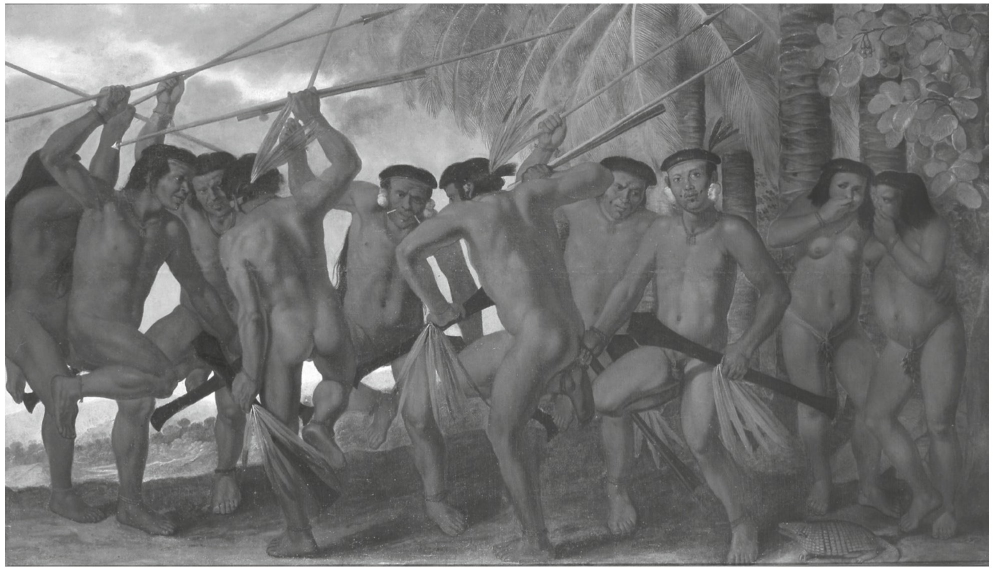

Gebruik bron 1.
Dit schilderij past bij een kenmerkend aspect uit de zestiende eeuw.
2p KA 26 **1** Noem dit kenmerkend aspect en maak het verband duidelijk tussen dit kenmerkend aspect en de wetenschappelijke revolutie van de zeventiende eeuw.

© ThiemeMeulenhoff

bron 2 **In 1589 werd wetenschapper Petrus Pauw hoogleraar aan de nog jonge Universiteit van Leiden. Een van zijn eerste verdiensten was het anatomisch theater, wat in 1594 als eerste theater in Noord-Europa werd geopend. Gravure van Willem van Swanenburg (1610):**

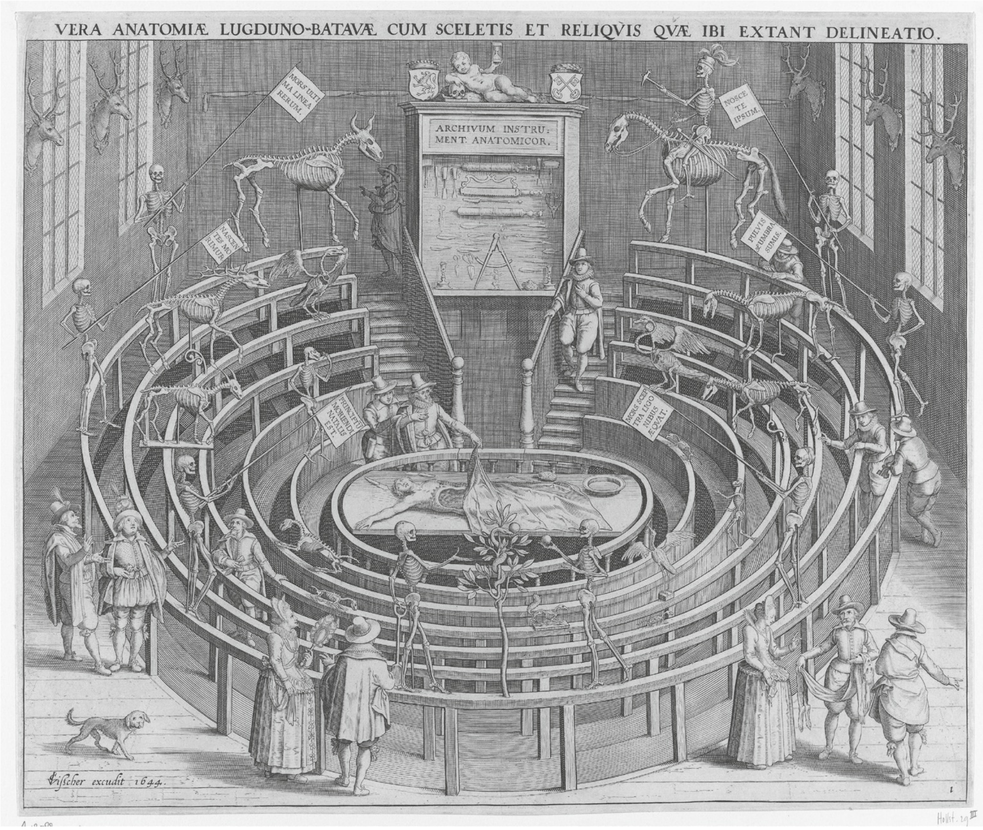

Toelichting:
Hooguit drie keer per jaar werd er in dit theater een publieke ontleedkundige demonstratie gegeven op een menselijk lichaam. Er waren medische studenten bij aanwezig, maar ook studenten van andere faculteiten én nieuwsgierige burgers die een toegangskaartje betaalden.

Gebruik bron 2.
Tijdens de wetenschappelijke revolutie was er toenemende aandacht voor de manier waarop wetenschappelijk onderzoek moest plaatsvinden. Twee vooraanstaande onderzoeksmethoden waren rationalisme en empirisme.

3p KA 26 **2** Maak duidelijk:
- wat het verschil is tussen beide onderzoeksmethoden, en
- (met een verwijzing naar de bron) welke van deze twee onderzoeksmethoden met name werd ingezet in het anatomisch theater.

Gebruik nogmaals bron 2.

2p KA 27 **3** Toon aan, met een verwijzing naar de bron, dat het anatomisch theater bij zijn oprichting en organisatie vooruitliep op verlichte idealen uit de achttiende eeuw.

bron 3 **De Franse verlichtingsfilosoof Voltaire schreef in zijn boek '*Lettres Anglaises*' in 1733:**

"Niet lang daarna werd over de volgende afgezaagde en beuzelachtige vraag gedebatteerd in een uiterst beschaafd en geleerd gezelschap, namelijk wie de grootste mens was, Caesar, Alexander, Tamerlane, Cromwell etc. Iemand antwoordde dat Sir Isaac Newton boven hen allen uitstak. De bewering van die heer was zeer juist; want als ware grootheid erin bestaat dat je van de hemel een machtig verstand hebt gekregen en dat je dit gebruikt om onze eigen geesten en die van anderen te verlichten, dan is een man als Sir Isaac Newton, wiens gelijke in een periode van duizend jaar nauwelijks gevonden kan worden, de ware grote mens. En die heersers en veroveraars (en alle eeuwen brengen er wel een aantal voort) waren in het algemeen even zovele mannen, vermaard om hun slechtheid. Die man heeft recht op ons respect, die leiding geeft aan de geesten van de rest van de wereld met behulp van de kracht van de waarheid, niet zij die hun medeschepselen knechten; hij, die bekend is met het universum, niet zij die hem ontsieren."

Gebruik bron 3.
Voltaire plaatst de verdiensten van Newton ver boven die van Caesar, Alexander de Grote en andere politieke leiders.

4p KA 23,26,27 **4** Maak, steeds met een verwijzing naar de bron, duidelijk:
- welke verlichte reden hij daarvoor geeft, en
- waarom Voltaire door teksten als deze zijn moederland voor lange tijd moest ontvluchten.

bron 4 **De Franse filosoof Jean Jacques Rousseau (1712-1778) schreef in 1762 het boek '*Émile, ou De l'éducation*' (Émile, of Over de opvoeding) waarin hij zijn ideeën over de opvoeding van kinderen beschreef:**

"Uw onhandelbare kind vernielt alles wat het aanraakt: maak u niet boos. Breng wat breekbaar is buiten zijn bereik. Hij maakt voorwerpen kapot waarvan hij zich bedient; haast u zich niet ze te vervangen; laat hem de nadelen voelen van het gemis. Hij breekt de ruiten van zijn kamer; laat de wind dag en nacht naar binnen waaien zonder u druk te maken over reumatiek; het is beter dat hij reumatisch wordt dan gek. Beklaag u niet over het ongemak dat hij veroorzaakt, maar zorg ervoor dat hij er als eerste last van heeft (...) Tenslotte laat u nieuwe ruiten inzetten, nog steeds zonder iets te zeggen. Hij breekt ze weer. Verander uw aanpak; zeg hem koel, maar zonder woede: die ruiten zijn van mij. Ze zijn er ingezet dankzij mijn zorg, ik wil ze heel houden; daarna sluit u hem op in het donker op een plaats waar geen vensters zijn. Bij die zo nieuwe handelwijze begint hij te gillen en te keer te gaan; niemand luistert naar hem. Hij kalmeert al gauw en gooit het over een andere boeg. Hij klaagt, hij kreunt; een huisknecht dient zich aan, de rebel smeekt te worden bevrijd. Zonder verdere uitvluchten te zoeken, antwoordt de huisknecht: ik moet ook om de ruiten denken, en gaat weg. Tenslotte zal iemand hem, na verloop van een paar uur, lang genoeg om zich te gaan vervelen en tot nadenken gebracht te worden, suggereren u een overeenkomst voor te stellen waarbij ú hem de vrijheid geeft en híj geen ruiten meer breekt. Hij zal vragen u te laten komen, u komt, hij doet u zijn voorstel, u accepteert dat onmiddellijk en zegt: dat heb je keurig bedacht, daar hebben we allebei voordeel bij, dat we dat goeie idee niet eerder hebben gehad."

Gebruik bron 4.
Op basis van de bron kun je concluderen dat Rousseau zich aangesproken voelde door het empirisme in de filosofie en wetenschap.

3p KA 27 **5** Toon dit aan door:
- duidelijk te maken dat Rousseau het empirisme ondersteunde, en
- twee andere kenmerken van de Verlichting te herkennen in de bron.

Adam Smith wordt vaak gezien als de voorman van de economische vrijhandel, laissez-faire en het liberalisme. Als socialisten spreken over de 'gewetenloze kapitalisten' wijzen ze met een beschuldigende vinger naar Smith. Dat beeld vraagt om nuancering. Smith maakte zich sterk voor een progressief belastingstelsel, verplicht onderwijs voor arbeiders en een einde aan slavernij.

2p KA 27,36 **6** Leg uit:
- welke reactie socialisten gaven op de ideeën van Smith over de verhouding tussen overheid en economie, en
- hoe de economische theorie van Smith de *Wealth of Nations* ten goede zou komen.

Leidende vraag: Hoe werden verlichte ideeën tijdens de democratische revoluties in de Verenigde Staten en Frankrijk in de praktijk gebracht (1776-1813)?

De kenmerkende aspecten (KA) bij deze leidende vraag zijn:

KA 27 Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen

KA 29 Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel, en de opkomst van het abolitionisme

KA 30 De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

De Amerikaanse *Founding Father* Benjamin Franklin begon in 1729 een drukkerij die de *Pennsylvania Gazette* uitgaf. Hij liet zich regelmatig uit over persvrijheid: "Drukkers worden onderwezen in de overtuiging dat als mensen van mening verschillen, beide zijden gelijkelijk het voordeel dienen te genieten door het publiek gehoord te worden, en dat als waarheid en onwaarheid in een eerlijk spel tegen elkaar aantreden, de eerste altijd de meerdere is van de tweede."

2p KA 27,30 **7** Toon aan dat:
- Franklin een volgeling was van verlichte denkbeelden, en
- Franklin met zijn ideeën over vrijheid van meningsuiting vooruitliep op de latere grondwet van de Verenigde Staten van Amerika.

bron 5 Een fragment uit de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring (vertaling uit A. Kaspi, 'Geschiedenis van de Verenigde Staten van Amerika deel 2', Utrecht (1998):

De geschiedenis van de huidige koning van Groot-Brittannië is een geschiedenis van herhaalde onrechtvaardigheden en machtsoverschrijdingen, die alle als direct doel hebben een volstrekte tirannie in te stellen over onze staten. Om dat te bewijzen is het voldoende de feiten te onderwerpen aan het oordeel van een onpartijdige wereld.
- Hij heeft zijn goedkeuring onthouden aan wetten die het meest heilzaam en het meest noodzakelijk waren voor het algemeen welzijn. […]
- Hij heeft geweigerd andere wetten uit te vaardigen ten gerieve van belangrijke districten, tenzij de bevolking aldaar afzag van haar recht op vertegenwoordiging in de wetgevende macht, een recht dat voor haar van onschatbare waarde is en waarvoor alleen tirannen beducht zijn. […]
- Hij heeft herhaaldelijk vertegenwoordigende lichamen ontbonden die zich krachtig hadden uitgesproken tegen zijn schendingen van de rechten van het volk. […]
- Hij heeft de rechtspraak tegengewerkt door zijn goedkeuring te onthouden aan wetten ter instelling van rechterlijke bevoegdheden.
- Hij heeft de rechters onderworpen aan zijn wil alleen, voor wat hun ambtstermijnen, evenals de hoogte en betalingswijze van hun salarissen betreft.

© ThiemeMeulenhoff

Gebruik bron 5.
De Engelse koning wordt in deze verklaring beschuldigd van tirannie jegens het Amerikaanse volk. De schrijvers geven alvast een inkijkje in de manier van regeren die zij graag zouden willen zien in de onafhankelijke Verenigde Staten.

2p KA 27 **8**
- Noem deze manier van regeren, en
- geef met een fragment uit de bron aan hoe de schrijvers dit duidelijk maken in de Onafhankelijkheidsverklaring.

Thomas Jefferson was één van de *Founding Fathers* en wordt door een grote groep Amerikanen gezien als één van de belangrijkste figuren in de Amerikaanse geschiedenis. Tegelijkertijd was Jefferson een witte plantagehouder die slaven hield en een langdurige relatie had met een onvrije zwarte vrouw.
In juni 2020 werd een standbeeld van Jefferson omvergetrokken door deelnemers aan de *Black Lives Matter*-demonstraties die toen plaatsvonden. De toenmalige Amerikaanse president Donald Trump sprak zich fel uit tegen het omvertrekken van standbeelden als deze van Jefferson.

2p **9** Toon aan dat politieke standplaatsgebondenheid bepalend is voor de positie die *Black Lives Matter*-demonstranten en president Trump innemen in de discussie over standbeelden van historische figuren in de openbare ruimte.

bron 6 In 1788 overweegt Lodewijk XVI om de Staten-Generaal bijeen te roepen. Zijn adviseur, voormalig minister Malesherbes, schrijft hem het volgende:

"Wat zijn deze Staten-Generaal die u worden aanbevolen? (…) Ze zijn een bastion van antiek barbarisme, een slagveld waar drie partijen uit hetzelfde volk elkaar komen bestrijden. Ze zijn een botsing van alle belangen met het algemeen belang (…), een middel van ontwrichting, niet een middel van vernieuwing. Neem deze oude structuur voor wat ze is, een ruïne. Alleen de herinnering verbindt ons ermee. Spreek tot de verbeelding van het volk met een staatsinstelling die het zal verrassen en die het zal bevallen. (…) Laat een koning aan het einde van de achttiende eeuw niet de drie standen uit de veertiende eeuw bijeenroepen. Laat hem liever de bezitters van een grote natie, vernieuwd door haar beschaving, bijeenroepen. Een koning die zich onderwerpt aan een constitutie, voelt zich vernederd, maar een koning die een constitutie voorstelt, verwerft zich de grootste roem onder de mensen en hun grootste en blijvendste dankbaarheid."

Gebruik bron 6.
Een interpretatie:
Malesherbes is het voor een deel eens met de kritiek op het regime in zijn tijd, maar blijft tegelijkertijd de koning steunen.

3p KA 27,30 **10** Ondersteun deze interpretatie door:
- aan de bron twee kritiekpunten op het regime te ontlenen die passen bij ideeën van de Verlichting, en
- met de bron aan te geven dat Malesherbes vooruitloopt op de grondwet van 1791.

Bron: centraal examen 2017-I, vwo.

© ThiemeMeulenhoff

bron 7 In 1789 neemt Emmanuel Sieyès als afgevaardigde van Parijs zitting in de Staten-Generaal van Frankrijk. Voor de opening van de Staten-Generaal schrijft hij een pamflet, waarvan kopieën verspreid worden in Parijs. Hij schrijft over de derde stand:

“Wat is de derde stand? Alles. Wat is hij tot op dit ogenblik op politiek terrein geweest? Niets. Wat vraagt hij? Iets te worden. De derde stand is een volledige natie. Wat is er nodig opdat een natie zou blijven bestaan en zou bloeien? Private ondernemingen en openbare ambten. Alle private ondernemingen kunnen in vier groepen ondergebracht worden: veldarbeid, industrie en handel, wetenschappen en kunsten, en huisarbeid. Wie oefent deze bedrijvigheid uit? De derde stand. Maar de winstgevende en eervolle ambten zijn alleen door de leden van de bevoorrechte standen bezet. Wat is de derde stand tot hiertoe geweest? Niets.”

Gebruik bron 7.
Emmanuel Sieyès levert in dit pamflet kritiek op het ancien regime in Frankrijk.

2p KA 27,30 **11** Geef aan:
- welke kritiek Sieyès op het ancien regime heeft en
- welk onbedoeld gevolg het bijeenroepen van de Staten-Generaal door Lodewijk XVI hiermee samenhangt.

Bron: centraal examen 2018-II, vwo.

bron 8 Twee artikelen uit de Verklaring voor de rechten van de Vrouw en de Burgeres (1791):

Artikel 1: De Vrouw is vrij geboren en behoudt dezelfde rechten als de Man. De sociale verschillen kunnen slechts gebaseerd zijn op het gemeenschappelijk nut.
Artikel 10: Niemand mag vervolgd worden wegens zijn/haar mening, al is die nog zo radicaal. De vrouw heeft het recht het schavot op te gaan; ze moet eveneens het recht hebben het spreekgestoelte te beklimmen, mits door haar optreden de openbare orde, zoals die door de wet is vastgelegd, niet verstoord wordt.

Gebruik bron 8.
In 1791 publiceerde de vroege Franse feministe Olympe de Gouges de Verklaring voor de rechten van de Vrouw en de Burgeres.

3p KA 27,30 **12** Maak duidelijk:
- waarom De Gouges de noodzaak voelde om een Verklaring voor de Rechten van de Vrouw en de Burgeres te schrijven als reactie op de Verklaring voor de Rechten van de Mens en de Burger uit 1789, en
- welk argument De Gouges gebruikt om aan te tonen dat mannen en vrouwen gelijke rechten verdienen, en
- dat De Gouges, door deze Verklaring aan te bieden aan Marie-Antoinette, de echtgenote van koning Lodewijk XVI, zichzelf verdacht maakte voor de latere Jacobijnen.

In de decennia voorafgaand aan de Franse Revolutie organiseerden vooraanstaande vrouwen in Franse steden regelmatig bijeenkomsten in hun rijkversierde salons (woonkamers) waar verlichte filosofen, schrijvers, kunstenaars en politici van gedachten wisselden. Deze vrouwen, salonnières genoemd, speelden zo een centrale rol in de ontwikkeling en uitwisseling van nieuwe ideeën en politieke inzichten. Tijdens de Franse Revolutie, na de machtsovername door de Jacobijnen, werden de salonbijeenkomsten verboden en de salonnières vervolgd, deels door dezelfde mannen die voor de revolutie enthousiast de bijeenkomsten hadden bijgewoond.

2p KA 27,30 **13** Geef een verklaring voor de veranderende houding van de Jacobijnen jegens de salonbijeenkomsten én de salonnières.

bron 9 In 1793 verschijnt in Parijs een pamflet met daarop een tekening van de ontvangst van Louis Capet in de hel:

Toelichting:
Links op de tekening staat voormalig koning Lodewijk XVI (hier ‘burger Capet’) met zijn net afgehakte hoofd zonder zijn arm. Hij is via de rivier Styx aangekomen in de onderwereld (de hel) en wordt daar verwelkomd door vele koningen en koninginnen die hem volgens deze tekening voorgingen, zoals Lodewijk XIV en Catharina de Medici. Rechtsachter zien we een doorkijkje naar de Franse burgers die dansen rond de vrijheidsboom. Onder de tekening staat een boodschap aan ‘de Franse Republikeinen’ met daarin een toelichting bij het doodsvonnis van ‘Louis Capet’.

Gebruik bron 9.
Deze tekening werd in 1793 verspreid onder de Franse bevolking.

3p KA 30 **14** Maak met behulp van twee beeldelementen duidelijk welk doel de verspreiders van deze prent wilden bereiken.

bron 10 **Fragment uit de grondwet van 18 mei 1804:**

"Hoofdstuk 1: De regering van de Franse Republiek is toevertrouwd aan de Keizer, die de titel Keizer van de Fransen draagt. Recht wordt gesproken in naam van de Keizer door officieren die hij benoemt. Napoleon Bonaparte, op dit moment Eerste Consul van de Republiek, wordt Keizer van de Fransen.
Hoofdstuk 2: De keizerlijke waardigheid is erfelijk in de directe en wettelijke erfgenamen van Napoleon Bonaparte, van man naar man, in volgorde van leeftijd, met de eeuwige uitsluiting van vrouwen en hun nakomelingen. Tot het moment dat een nieuwe keizer gekozen wordt, worden zaken van de regering waargenomen door de ministers, die dan een kabinet vormen en die beslissingen nemen op basis van een meerderheid."

Gebruik bron 10.
In 1804 kreeg Frankrijk een nieuwe grondwet, in aanloop naar de keizerskroning van Napoleon Bonaparte.

2p KA 27,30 **15** Maak, steeds met een verwijzing van naar de bron, duidelijk dat deze grondwet zowel vasthield aan verlichte ideeën als rigoureus brak met verlichte ideeën.

Leidende vraag: In welke mate bepaalden verlichtingsideeën de politieke cultuur in Europa (1813-1900)?

De kenmerkende aspecten (KA) bij deze leidende vraag zijn:
- KA 31 De industriële revolutie die in de westerse wereld de basis legde voor een industriële samenleving
- KA 32 Discussies over de 'sociale kwestie'
- KA 34 De opkomst van emancipatiebewegingen
- KA 35 Voortschrijdende democratisering, met deelname van steeds meer mannen en vrouwen aan het politiek proces
- KA 36 De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme

bron 11 **Prent van de Britse tekenaar George Cruikshank uit 1819, met als titel '*The Radical's Arms*' (de Wapens van de Radicalen):**

Toelichting:
Op de banier (vlag) linksboven staat: 'geen god! geen religie!'
Op de banier (vlag) rechtsboven staat: 'geen koning! geen grondwet!'
Tussen de banieren staat een Franse vrijheidsmuts met een rozet met de Franse driekleur. Onder de guillotine hangt een brandende wereldbol. Op de grond liggen onder meer een wetboek, een gebroken weegschaal en voorwerpen die verwijzen naar de kerk en het koningshuis.

Gebruik bron 11.
In 1819 vindt in de Engelse stad Manchester een demonstratie plaats tegen het bestaande kiesstelsel en tegen de hoge importbelasting op graan. Beide beschermen de positie van de Britse landadel. Nadat het stadsbestuur van Manchester beveelt de leiders van de demonstratie te arresteren, vindt een bloedbad plaats. Hierna vaardigt de Britse regering de *Six Acts* uit, waarin onder andere bijeenkomsten van meer dan vijftig mensen worden verboden.
Cruikshank geeft in deze prent een mening weer over de noodzaak van de invoering van de *Six Acts*, waarbij hij verwijst naar de Franse Revolutie.

3p KA 30,35 **16** Licht dit toe door aan te geven:
- met een verwijzing naar de prent welke mening over de noodzaak voor de invoering van de *Six Acts* Cruikshank weergeeft, en
- wat hij wil bereiken met de verwijzing naar de Franse Revolutie.

Bron: centraal examen 2019-I, vwo.

bron 12 In 1831 verklaart de Italiaanse denker Giuseppe Mazzini over Jong Italië, een nieuwe politieke beweging die hij heeft opgericht:

"Jong Italië is een broederschap van Italianen, die geloven in een wet van voortuitgang en plicht en die ervan overtuigd zijn dat Italië is voorbestemd om één staat te worden (…). Zij sluiten zich aan bij dit verbond met de vaste bedoeling om heel hun denken en doen te wijden aan dit grote doel, namelijk (het verdeelde) Italië om te vormen tot één onafhankelijke en soevereine staat van vrije en gelijke mensen.

Gebruik bron 12.
Uit deze bron kun je concluderen dat dit fragment past bij het verzet tegen de politieke cultuur in de periode 1815-1848.

3p **17** Ondersteun deze conclusie door met de bron aan te geven:
KA 36
– bij welke twee stromingen uit die periode de bron past, en
– dat Mazzini zich afzet tegen de heersende politieke cultuur in Europa na 1815.

Bron: centraal examen 2018-I, vwo.

Op 30 oktober 1880 deed Ferdinand Domela Nieuwenhuis in het socialistische tijdschrift Recht voor Allen een oproep aan 'alle arbeiders van Nederland' om mee te werken aan een enquête over hun levensomstandigheden. Met deze enquête wilde Domela Nieuwenhuis een politieke boodschap overbrengen.

4p **18** Geef aan:
KA 32,34,36
– welke politieke boodschap Domela Nieuwenhuis wilde overbrengen aan de rijke burgerij, en
– bij welk kenmerkend aspect uit die tijd deze boodschap aansluit, en
– welke politieke boodschap Domela Nieuwenhuis wilde overbrengen aan de arbeiders, en
– bij welk kenmerkend aspect uit die tijd deze boodschap aansluit.

Bron: centraal examen 2015-I, vwo.

In 1882 schreef minister J. Heemskerk dat in de bestaande Nederlandse grondwet vrouwen feitelijk niet van het kiesrecht waren uitgesloten. Het kiesrecht was in1848 toegekend aan burgers die een bepaald bedrag aan belasting betaalden (censuskiesrecht), ongeacht hun sekse. Bij de grondwetsherziening van 1887 werd dit bedrag verlaagd, maar werd wel opgenomen dat alleen aan mannelijke Nederlanders het actieve en passieve kiesrecht werd toegekend.

3p **19** Toon met deze gegevens aan dat:
KA 35,36
– de democratisering in Nederland door de grondwetswijziging van 1887 werd bevorderd, en
– er voor vrouwen continuïteit in hun politieke positie bleef bestaan, en
– de toevoeging bij het kiesrechtartikel erop wijst dat er wel sprake was van verandering in het denken over de politieke positie van vrouwen.

Bron: centraal examen 2017-II, vwo.

bron 13 In het maandblad van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht van 13 juni 1910 werd onderstaande collage gepubliceerd met een overzicht van menstypen die zich tegen het vrouwenkiesrecht uitspraken:

Toelichting:
De middelste jongeman zegt: "Geen vrouwen in de politiek hoor! Ze dienen voor wat anders." In de linker kolom vinden we de oude vader die zichzelf als beschermer van zijn dochters ziet: "Mijn dochters zullen aan die nieuwigheid niet meedoen. Ik kom voor haar belangen op." Onder deze vader de charmante dame die zegt: "Waarom heb ik kiesrecht nodig, de mannen doen toch alles wat ik vraag." De onderste oude dame links is een wat benepen type dat zegt: "Nee, juffrouw, heb ik gezegd, ik word geen lid van Vrouwenkiesrecht, dat maakt de vrouwen maar uithuizig." De rechter kolom begint met de politicus die kleinerend zegt: "Kom lieve kinderen. Laat de politiek aan ons Mannen over." De middelste mannelijke pennenlikker zegt: "Vrouwen het kiesrecht geven? Daar hebben ze helemaal de hersenen niet voor." Tot slot de oude juffer die zegt: "Och, nog 'n toe, waar de vrouwen tegenwoordig niet toe komen! Moeten we nu ook gaan kiezen? Wat zou m'n goeie moeder daar wel van gezegd hebben!"
Onder de plaat heeft de Vereeniging toegevoegd: "Treffende en diepdoordachte argumenten tegen Vrouwenkiesrecht! Alleen invoering van Vrouwenkiesrecht kan dergelijke tegenstand breken."

Gebruik bron 13.
Een bewering:
De makers van het maandblad voor de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht namen de argumenten die hun tegenstanders gebruikten tegen invoering van het vrouwenkiesrecht niet serieus.

2p **20** Toon met een verwijzing naar de bron aan in hoeverre de bewering klopt.
KA 36

Hints bij de historische context

2 Verlichting 1650-1900

1 Als er gevraagd wordt naar een kenmerkend aspect, let dan goed op het jaartal of de eeuw waarbij je het kenmerkend aspect moet noemen. Er zijn meestal wel meerdere kenmerkende aspecten te noemen bij een bron, maar er is er maar één die echt past bij het genoemde jaar of de genoemde eeuw.

4 Bekijk de informatie bij de bron. Deze is zeer behulpzaam bij het beantwoorden van de vraag. Hier wordt een jaartal genoemd (1733) én er wordt expliciet genoemd dat Voltaire een *Franse* verlichtingsfilosoof was. Laat daar even je gedachten over gaan: de Franse Revolutie is nog lang niet aan de gang en Frankrijk werd nog bestuurd als absolute monarchie met alle censuur en overheidscontrole die daarbij hoorde. Dat is belangrijke informatie voor het beantwoorden van het tweede deel van de opdracht.

5 Om aan te tonen dat Rousseau het empirisme volgde, kun je mooie voorbeelden geven. Hier moet je echter de bron *gebruiken*, laat je voorbeelden dus uit de bron komen.

9
- Het begrip standplaatsgebondenheid houdt in dat ieder mens denkt en handelt vanuit zijn eigen tijd, plaats, ervaringen en kennis. Dit verschijnsel is van alle tijden, dus ook van nu.
- De actuele discussie over het plaatsen van standbeelden in de openbare ruimte is je vast niet ontgaan en je hebt er waarschijnlijk een mening over. Jouw eigen mening maakt geen deel uit van het correctiemodel. Je score wordt bepaald door de mate waarin jij volledig en neutraal antwoord geeft op de vraag. Ga dus zowel in op de positie van BLM-demonstranten als op die van toenmalig president Trump.

11
- Bedenk welke eigenschappen het ancien regime had. Zoek vervolgens naar opmerkingen die Sieyès daarover maakt.
- Een onbedoeld gevolg is niet bedacht of voorzien door de personen die betrokken waren bij de oorzaak. Waardoor werden deze mensen verrast?

16
- Bedenk eerst welk doel de Six Acts dienden. In de inleiding van de vraag wordt duidelijk dat de Six Acts vooral bedoeld waren om massabijeenkomsten te voorkomen. Ze waren dus gericht tegen populistische groeperingen die de volksmassa in beweging probeerden te krijgen, gericht tegen de zittende regering.
- Bekijk de bron. Hoe worden de ‘radicalen’ afgebeeld? Met welke beeldelementen laat tekenaar Cruikshank zien dat hij weinig vertrouwen heeft in massabewegingen, zoals bij de Franse Revolutie?

© ThiemeMeulenhoff

Uitwerkingen bij de historische context

2 Verlichting 1650-1900

Leidende vraag: Welke ideeën ontstonden tijdens de Verlichting over een meer rechtvaardige samenleving (1650-1789)?

2p **1**
- Kenmerkend aspect: het begin van de Europese overzeese expansie. [1p]
  Let op: Het schilderij past ook bij kenmerkend aspect Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie, maar dat KA hoort niet bij de zestiende maar bij de zeventiende eeuw.
- De ontdekkingsreizen vergrootten de kennis over andere culturen en natuurverschijnselen. Dit prikkelde de nieuwsgierigheid naar de wereld en het universum. Wetenschappers in Europa zochten naar manieren om alle nieuwe kennis zoveel mogelijk in kaart te brengen, te onderzoeken, te verzamelen én te verspreiden. [1p]

3p **2**
- Empirisme richt zich op (zintuiglijke) waarneming, rationalisme gaat uit van de rede, het logisch nadenken. [1p]
- Het anatomisch theater richtte zich met name op het empirisme: de studenten keken mee met de ontleedkundige acties van de hoogleraar om vanuit waarneming meer kennis te krijgen over het menselijk lichaam. [1p]
- Dat is te zien aan de manier waarop het theater is gebouwd, met goed zicht op het te ontleden lichaam. [1p]

2p **3** De Verlichting richtte zich onder meer op onderwijs, de verspreiding van kennis. Door niet alleen studenten, maar ook nieuwsgierige burgers toe te laten, zorgde het anatomisch theater in de zeventiende eeuw al voor verspreiding van kennis over het menselijk lichaam [1p], daarmee vooruitlopend op het verlichte ideaal van zoveel mogelijk onderwijs voor het volk en verspreiding van kennis onder ‘gewone’ burgers. [1p]

4p **4**
- Voltaire ziet Newton als een wetenschapper die door het gebruik van zijn verstand en het delen van zijn kennis de mensheid beter heeft gemaakt. [1p]
  Dit blijkt uit (een van de volgende): [1p]
  - “ware grootheid erin bestaat dat je van de hemel een machtig verstand hebt gekregen en dat je dit gebruikt om onze eigen geesten en die van anderen te verlichten, dan is een man als Sir Isaac Newton, wiens gelijke in een periode van duizend jaar nauwelijks gevonden kan worden, de ware grote mens.”
  - “Die man heeft recht op ons respect, die leiding geeft aan de geesten van de rest van de wereld met behulp van de kracht van de waarheid, niet zij die hun mede-schepselen knechten; hij, die bekend is met het universum, niet zij die hem ontsieren.”
- Voltaire noemt in de tekst de grote heersers Caesar, Alexander, Cromwell mensen die hun “mede-schepselen knechten” en “het universum ontsieren”. [1p]

Hiermee maakt Voltaire duidelijk dat hij politieke heersers weinig vertrouwen toedicht als het gaat om verlichting en verbetering van de mens. Dit is een verborgen uiting van ongenoegen over de heersers in zijn eigen tijd die ook grotendeels absoluut regeerden, met name zijn eigen vorst in Frankrijk. [1p]

3p **5**
- Rousseau adviseert ouders om hun kinderen vooral zelf de gevolgen van hun daden te laten ervaren, “Beklaag u niet over het ongemak dat hij veroorzaakt, maar zorg ervoor dat hij er als eerste last van heeft.” Door kinderen proefondervindelijk (empirisch) de gevolgen van hun daden te laten ervaren, bepalen zij in hoeverre ze dezelfde daden nog eens zullen uitvoeren of niet. [1p]
- Rousseau wil kinderen de verantwoordelijkheid geven voor hun eigen daden en denken, zoals de Verlichting dat voor de hele samenleving wenst. [1p]
- Rousseau gaat uit van de kracht van de rede, kinderen zullen zonder aarzeling tot een doordachte oplossing komen voor hun problemen “tot nadenken gebracht”. [1p]

© ThiemeMeulenhoff

2p **6** – Onderwijs zorgt voor een beter opgeleide arbeider, die daardoor beter en kundiger zijn werk kan doen, beter betaald kan worden en daarmee ook productiever zal zijn. Een positieve vicieuze cirkel. [1p]
– Mensen die in slavernij, onder dwang, of onder slechte omstandigheden werkzaamheden moeten verrichten, doen dat werk met weinig tot geen inzet en/of betrokkenheid. Geef mensen verantwoordelijkheid, vrijheid én een inkomen, en de productiviteit zal toenemen. Uiteindelijk levert dat de ondernemer en daarmee de samenleving veel meer op dan uitbuiting ooit kan bewerkstellingen, aldus Smith. [1p]

Leidende vraag: Hoe werden verlichte ideeën tijdens de democratische revoluties in de Verenigde Staten en Frankrijk in de praktijk gebracht (1776-1813)?

2p **7** – Vrijheid van meningsuiting maakte een belangrijk deel uit van de Verlichting, omdat hierdoor mensen in staat waren hun eigen ideeën vorm te geven. [1p]
– In de grondwet van de Verenigde Staten werd vrijheid van meningsuiting vastgelegd als één van de 'waarheden' die de schrijvers van de grondwet als 'vanzelfsprekend' hielden. [1p]

2p **8** – De schrijvers van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring zien graag een regeringsvorm die zich baseert op de Trias Politica met een volksvertegenwoordiging. [1p]
– Dit is op te maken uit onder meer het laatstgenoemde 'feit' dat de koning alle rechters onder zijn eigen wil heeft onderworpen en dus geen onafhankelijke rechtsprekende macht toestaat. Ook staat in het tweede genoemde 'feit' dat hij gespeeld heeft met het recht op vertegenwoordiging in bepaalde districten, hij duldde geen enkele tegenspraak. [1p]

2p **9** Afhankelijk van de politieke en maatschappelijke positie die mensen innemen, zullen ze zich door één van de partijen aangesproken voelen. Standplaats is bepalend, omdat witte mensen zich eerder aangesproken zullen voelen door president Trump die de 'glorieuze geschiedenis' van de Verenigde Staten intact wil houden, en daarmee het beeld van Jefferson als *Founding Father*. [1p]
Black Lives Matter-demonstranten willen juist aandacht vragen voor de donkere kanten van de Amerikaanse geschiedenis en Jefferson daarbij zien als een slavenhouder. [1p]

3p **10** – Verlichte ideeën die Malesherbes uitdraagt, zijn (twee van de volgenden): [2p]
  – Malesherbes legt de nadruk op het algemeen belang boven dat van groepen, waaruit blijkt dat hij uitgaat van een sociaal contract / van de '*volonté générale*'.
  – Malesherbes wil een nieuwe volksvertegenwoordiging, waaruit blijkt dat hij vindt dat de koning rekening moet houden met de publieke opinie / dat hij voor meer democratie is.
  – Malesherbes vindt dat de koning zelf moet komen met een grondwet, waaruit blijkt dat hij tegen het absolutisme is / dat hij de macht van de koning wil inperken door een grondwet.
  – Malesherbes beschouwt de standenvergadering als een ouderwetse/veertiende-eeuwse instelling, terwijl de Verlichters zichzelf als modern/niet-traditioneel zien.
– Malesherbes loopt vooruit op de grondwet van 1791, want hij roept de koning op een constitutionele monarchie tot stand te brengen (wat met de grondwet van 1791 gebeurt). [1p]

2p **11** Kern van een juist antwoord is:
– Sieyès heeft kritiek op de politieke verhoudingen in Frankrijk, omdat hij stelt dat de derde stand geen toegang heeft tot eervolle/openbare ambten / dat openbare ambten bezet worden door leden van de bevoorrechte standen. [1p]
– Het bijeenroepen van de Staten-Generaal leidt uiteindelijk tot de Franse Revolutie, waarin de standen worden afgeschaft. [1p]

3p **12** – De Verklaring uit 1789 was gebaseerd op de gedachte dat de Mens alleen mannen waren. Vrouwen werden buiten de politiek en het burgerschap gehouden. [1p]
– Als vrouwen het "recht hebben het schavot op te gaan" (de doodstraf door de guillotine kunnen krijgen), moeten ze ook het recht krijgen zich uit te spreken ("het spreekgestoelte te beklimmen"). [1p]
– Olympe de Gouges was voorstander van de constitutionele monarchie en bleef trouw aan haar koning en koningin, wat haar verdacht maakte onder de Terreur van de Jacobijnen. [1p]

2p **13** Voorafgaand aan de Franse Revolutie keerden de latere Jacobijnen zich met andere filosofen tegen de absolute manier van regeren door Lodewijk XVI, zij voerden een gezamenlijke strijd. [1p]
Nadat de Jacobijnen de macht hadden overgenomen, regeerden zij volgens de Algemene Wil, waarin de minderheid zich moest voegen naar de meerderheid. Geen ruimte voor discussie, geen vrijheid van meningsuiting. Mensen die zich uitspraken tegen de opvattingen van de Jacobijnen werden gezien als vijanden van het volk met alle gevolgen van dien. [1p]
NB Een antwoord waarin wordt beschreven dat de Jacobijnen na hun machtsovername steeds steviger vasthielden aan een traditionele rol voor vrouwen waarin de zorg voor het gezin en het huishouden centraal stonden, is ook goed te rekenen. In die traditionele rol was geen tijd voor het organiseren van salonbijeenkomsten. Jacobijnen vonden dat vrouwen zich niet met politiek dienden bezig te houden.

3p **14** De verspreiders wilden de Franse bevolking ervan overtuigen dat Lodewijk XVI (Louis Capet) met goede reden ter dood was gebracht. Blijkbaar was er toch angst dat de bevolking dit niet zou accepteren, wat niet zo gek was gezien het feit dat de bevolking nog maar kort geleden geloofde dat de koning door God zelf op de troon was gezet. [1p]
De volgende beeldelementen zijn gebruikt (twee van de volgende): [2p]
– De koning komt in de hel terecht, samen met eerdere gekroonde hoofden van Frankrijk.
– De koning wordt over de rivier de Styx naar het hiernamaals gebracht (de rivier die in de Griekse mythologie de bovenwereld van de onderwereld (Hades) scheidt).
– De Fransen dansen na de dood van Lodewijk rond de vrijheidsboom, vrij van het brute regime van de koning.
– De prent richt zich tot de Franse Republikeinen, Fransen die niet langer gebonden zijn aan de monarchie.

2p **15** – De grondwet hield vast aan verlichte ideeën door het feit Napoleon als keizer zou gaan regering met een grondwet. De grondwet zelf is een verlicht onderdeel van Napoleons keizerschap. [1p]
– De grondwet brak met het idee van machtenscheiding (in hoofdstuk 1 wordt duidelijk gemaakt dat de keizer ook de rechtsprekende macht benoemt, waardoor er van machtenscheiding geen sprake meer is). [1p]
Of:
– In de grondwet wordt de opvolging van de keizer erfelijk vastgelegd, waardoor er geen sprake is van volksafvaardiging. [1p]

Leidende vraag: In welke mate bepaalden verlichtingsideeën de politieke cultuur in Europa (1813-1900)?

3p **16** Voorbeeld van een juist antwoord is:
– Met (een van de volgende): [1p]
  – de wereldbol die onder de guillotine ligt / in brand staat
  – het vertrappen van de rechtspraak / de wetten / koninklijke attributen / kerkelijke attributen
  – de banier met 'geen koning! geen grondwet!' / 'geen god! geen religie!'
  – het bloederig mes van de radicaal
  – de dronkenschap van de radicalen

- geeft Cruikshank de mening weer dat de invoering van de *Six Acts* noodzakelijk is, omdat het gevaar bestaat dat demonstraties leiden tot terreur / chaos / dat demonstraties de radicalen aan de macht brengen. [1p]
- Door te verwijzen naar de negatieve aspecten van (de radicale periode uit) de Franse Revolutie, wil Cruikshank bereiken dat zijn mening bijval krijgt / zijn boodschap duidelijker wordt. [1p]

Alleen als de boodschap in de prent juist wordt weergegeven, wordt 1 scorepunt toegekend aan een daarbij passende verwijzing naar de prent.

3p **17** Voorbeeld van een juist antwoord is:
- Het streven naar vorming van één Italiaanse staat past bij het nationalisme. [1p]
- Het streven naar een staat voor vrije en gelijke mensen past bij het liberalisme. [1p]
- Met zijn ideaal voor vrijheid en gelijkheid zet Mazzini zich af tegen de Restauratie / neiging tot terugkeer naar de periode vóór de Franse Revolutie (die na 1815 de verworvenheden van de Franse Revolutie probeert terug te draaien). [1p]

4p **18** Kern van een juist antwoord is:
- Domela Nieuwenhuis wilde de rijke burgerij duidelijk maken dat de overheid meer aandacht moest krijgen voor negatieve gevolgen van de Industriële Revolutie / er maatregelen moesten worden genomen om de levensomstandigheden van de arbeiders te verbeteren. [1p]
- Dit sluit aan bij ‘(de discussie over) de “sociale kwestie”’ (of een omschrijving daarvan). [1p]
- Domela Nieuwenhuis wilde de arbeiders duidelijk maken dat zij iets konden doen aan hun omstandigheden / zich moesten organiseren. [1p]
- Dit sluit aan bij ‘de opkomst van emancipatiebewegingen’ (of een omschrijving daarvan) / ‘de opkomst van de politiek-maatschappelijke stroming socialisme’ (of een omschrijving daarvan). [1p]

3p **19** Voorbeeld van een juist antwoord is:
- De democratisering in Nederland werd bevorderd, omdat door de verlaging van de census meer mannen/burgers kiesrecht kregen. [1p]
- Vrouwen hadden voor 1887 geen kiesrecht en dat bleef zo. [1p]
- De toevoeging wijst erop dat wat in 1848 nog vanzelf sprak (namelijk dat vrouwen geen kiesrecht konden hebben), veertig jaar later moest worden vastgelegd, omdat de emancipatiebeweging voor vrouwen op gang was gekomen / er discussie was ontstaan over de positie van vrouwen. [1p]

2p **20**
- De bewering klopt wel, omdat er duidelijk een cynische ondertoon doorklinkt in de opmerking onder de plaat dat de argumenten tegen vrouwenkiesrecht “treffend en diepdoordacht” zijn / de typen duidelijk overdreven en gekscherend zijn neergezet. [2p]

Of:
- De bewering klopt niet, omdat de opsomming van de argumenten (zeven verschillende typen met zeven verschillende argumenten) juist laat zien dat de argumenten veelzijdig en gevarieerd zijn en dat strijders voor vrouwenkiesrecht zich daartegen moeten wapenen. [2p]

© ThiemeMeulenhoff

3 China 1842-2001

Leidende vraag: Waardoor verloor China zijn positie als regionale grootmacht (1842-1911)?

De kenmerkende aspecten (KA) bij deze leidende vraag zijn:

KA 33	De moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie
KA 34	De opkomst van emancipatiebewegingen
KA 36	De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme
KA 44	Vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme *(let op: dit KA uit tijdvak 9 is hier gekoppeld aan tijdvak 8)*

bron 1 De Chinese onderhandelaar Tsji-jing in een brief aan het Keizerlijke hof, over de verdragen die hij na de Opiumoorlog heeft gesloten, eerst met Groot-Brittannië (1843), daarna ook met de Verenigde Staten en Frankrijk (1844):

“Nadat de Engelse barbaren waren gepaaid, zijn dit jaar ook de Franse en Amerikaanse barbaren gekomen. Ik heb hen op dezelfde manier behandeld door hen in een goed humeur te brengen. Geboren en opgegroeid in het buitenland zijn deze barbaren niet in staat de zaken van het ‘Rijk van het Midden’ te begrijpen. Zij houden ervan met velen tegelijk bijeen te komen, om samen te eten en te drinken. Ik heb hun de eer verschaft aan hen maaltijden te verstrekken en ik werd vervolgens door hen in hun verblijf uitgenodigd. Allen maakten zij ruzie wie mij eten en drinken mocht aanbieden. Deze barbaren koesteren een grote genegenheid voor hun vrouwen. Dat gaat zo ver dat de Amerikaanse barbaar Parker en de Franse barbaar Lagrené hun vrouwen hebben meegenomen. Toen ik bij hen kwam om zaken te bespreken, verschenen plotseling deze vrouwen om mij te begroeten. Ik voelde mij zeer slecht op mijn gemak, aangezien zij bekoorlijk waren. Men ziet hierdoor dat men op het punt van het ceremonieel hoegenaamd niets van deze barbaren kan verlangen en dat het nutteloos is te proberen hun domheid te verminderen. Zij hebben mij ook enige kleine geschenken aangeboden, wijnen, parfums etc. Op mijn beurt heb ik hen aanzienlijke gegeven, volgens het principe dat men veel moet geven wanneer men weinig heeft ontvangen. Deze barbaren takelen hun mensen en hun landen toe met achtenswaardige Chinese schrifttekens, waartoe zij niet het minste recht hebben. Over zo’n kleinigheid moet men met hen maar geen ruzie maken. Het is het beste aan hen op alle onbelangrijke punten toe te geven, om het succes van de belangrijke onderhandelingen te verzekeren.”

Gebruik bron 1.
Uit de bron blijkt dat Tsji-jing zich duidelijk verheven voelt boven zijn westerse medeonderhandelaars.

4p KA 33,34 **1** Maak, steeds met een verwijzing naar de bron, duidelijk:
- waarop dit gevoel van verhevenheid was gebaseerd, en
- dat Tsji-jing de nadruk op de suprematie van China ten opzichte van de ‘barbaren’ gebruikte om het Keizerlijk hof te misleiden.

De politieke hervormingen die plaatsvonden onder aansturing van de Zelfversterkingsbeweging vanaf 1861 richtten zich op zowel verandering als continuïteit.

2p KA 34,36 **2** Leg dit uit door zowel bij verandering als continuïteit in het politieke beleid van de Zelfversterkingsbeweging een toelichting te geven.

© ThiemeMeulenhoff

Twee gebeurtenissen:
1 Na afloop van de Tweede Opiumoorlog krijgt China een van vele ‘ongelijke verdragen’ voorgelegd met daarin de bepaling dat westerse missionarissen voortaan vrije bewegingsruimte kregen in de Chinese binnenlanden.
2 Het Hemelse Koninkrijk van Taiping neemt in de periode 1851-1864 met succes het bestuur over in grote delen van Zuid-China.

2p KA 33,34,44 **3** Leg uit, met verwijzing naar een afspraak uit het verdrag, dat de ‘ongelijke verdragen’ na de Tweede Opiumoorlog het succes van het Hemelse Koninkrijk van Taiping versterkte.

bron 2 De protestantse Engelse zendeling Alexander Williamson over zijn verblijf in China, eind negentiende eeuw:

“De rijken doen nauwelijks moeite om achter hun uiterlijk van zijde en pracht de ontucht en zonde te verbergen waaraan zij zich zo overvloedig te buiten gaan. Het rijk wordt verlamd door opium en duizenden van zijn meest getalenteerde zonen vallen daaraan ten prooi. De machtigen bedienen zich vooral van valsheid en pesterij: bedrog en list hebben de plaats ingenomen van deskundigheid en scholing. Het is onverklaarbaar hoe dit rijk, waar minachting, goddeloosheid, onkunde en onwetendheid zo duidelijk de boventoon voeren, al meer dan tweeduizend jaar stand heeft weten te houden. Het is bovenal ontoelaatbaar dat de inwoners van dit achterlijke land zichzelf beschouwen als de dragers der hoogste beschaving, de uitverkorenen der Goden en dat de keizer van China onze geliefde vorstin slechts ziet als een onbetekenende vorst van een klein eilandje, ergens ver weg in het rijk der Barbaren. Ik word nog woedend als ik eraan denk hoe een Chinees, die nog nooit een trein had gezien, mij vriendschappelijk op de schouder klopte, als ware ik een hond.”

Gebruik bron 2.

In deze bron worden verschillende oorzaken gegeven voor het verval van China.

4p KA 33 **4** Ontleen aan de bron een politieke en een culturele oorzaak.

bron 3 Een Duitse ansichtkaart uit 1899 laat de vriendschappelijke verhoudingen zien tussen de Chinese bevolking en Duitse mariniers:

Gebruik bron 3.

2p KA 33 **5** Beredeneer in hoeverre de bron representatief is voor de verhouding tussen de Chinese bevolking en de westerse buitenlanders.

bron 4 Een vlugschrift van de Boksers, opstandelingen tegen de Westerse invloed in China, 1900:

“Aan allen op de markten en in de dorpen van alle provincies van China!
De katholieken en de protestanten hebben onze goden en onze wijzen vernederd, misbruik gemaakt van onze keizers en onze ministers, het Chinese volk onderdrukt; onze goden en ons volk grommen van woede tegen hen en toch moeten we ons stil houden. Wij zijn dus gedwongen onze toevlucht te nemen tot de magische Bokser-praktijken om ons land te beschermen, de vreemde bandieten te verjagen en de bekeerde Chinezen te doden teneinde ons volk verschrikkelijk lijden te besparen.
In welk dorp u ook woont, als er Chinese christenen wonen, ontdoet u zich dan zonder uitstel van hen, steekt hun kerken in brand. Wie ook maar zal proberen om iemand te sparen of om ongehoorzaam te zijn jegens onze bevelen, door mensen die tot het christendom bekeerd zijn te verbergen, hij zal volgens de wet gestraft worden wanneer we in het dorp zullen komen en hij zal levend verbrand worden voor het niet opvolgen van onze bevelen. Wij willen niet met de dood straffen alvorens gewaarschuwd te hebben, want wij kunnen het niet verdragen onschuldigen te zien lijden. Weest niet ongehoorzaam jegens deze speciale order!”

Gebruik bron 4.

4p KA 44 **6** Maak, steeds met een verwijzing naar de bron, duidelijk dat:
- de Boksers werden beïnvloed door Confuciaanse tradities, en
- hun opstand de positie van het Keizerlijk hof nog verder verzwakte.

bron 5 "De echte problemen komen als ze weer bijkomt", aldus tekenaar Udo J. Keppler in *Puck Magazine* in 1900:

Toelichting:
De Bokseropstand in China werd neergeslagen door een geallieerd leger van acht grote mogendheden: Rusland (beer), Groot-Brittannië (leeuw), Italië (wolf), Japan (luipaard), Verenigde Staten (adelaar met hoed), Duitsland (adelaar met kroon), Frankrijk (haan) en dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije (dubbelkoppige adelaar). China zelf wordt traditioneel als draak weergegeven.

Gebruik bron 5.

2p KA 33 **7** Maak met een verwijzing naar de bron duidelijk welke waarschuwing de tekenaar geeft aan de acht geallieerde mogendheden na het neerslaan van de Bokseropstand.

Leidende vraag: Waardoor ontstond de Volksrepubliek China (1912-1949)?

De kenmerkende aspecten (KA) bij deze leidende vraag zijn:

- KA 34 De opkomst van emancipatiebewegingen *(let op: dit KA uit tijdvak 8 is hier gekoppeld aan tijdvak 9)*
- KA 36 De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme *(let op: dit KA uit tijdvak 8 is hier gekoppeld aan tijdvak 9)*
- KA 37 De rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie
- KA 38 Het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaalsocialisme
- KA 44 Vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme
- KA 45 De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog

De volgende gebeurtenissen en ontwikkelingen spelen zich af tijdens de ontstaansgeschiedenis van Volksrepubliek China tussen 1912 en 1949, en staan in willekeurige volgorde:

A Na een bloedige staatsgreep door de Kwomintang (bloedbad van Shanghai) werd de Chinese Communistische Partij verboden.
B Na het overlijden van generaal Yuan Shikai kreeg Sun Yat-sen de leiding over de nationalistische regering.
C Na een felle burgeroorlog, gewonnen door de communisten, riep Mao Zedong de Communistische Volksrepubliek China uit.
D De eerste parlementaire verkiezingen in China werden gewonnen door de nationalistische partij onder Sun Yat-sen.
E De Japanse agressie in Mantsjoerije maakte een Tweede Verenigd Front tussen de nationalisten en communisten noodzakelijk in de strijd tegen Japan.
F Tijdens de Eerste Wereldoorlog koos China de zijde van de geallieerden en verklaarde Duitsland de oorlog.
G Onder leiding van Chiang Kai-shek bestreden nationalisten en communisten als Eerste Verenigd Front succesvol de warlords in China.
H De 4 Mei Beweging verzette zich tegen de voor China nadelige afspraken die in het Verdrag van Versailles werden gemaakt met Japan.

2p **8** Zet deze gebeurtenissen en ontwikkelingen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de letters.

Sun Yat-sen regeerde China volgens de Drie Beginselen: democratie, nationalisme en socialisme. Zowel de Kwomintang als de latere Chinese Communistische Partij riepen zichzelf uit als erfgenaam van de beginselen van Sun Yat-sen.

2p KA 36 **9** Toon aan dat beide politieke partijen, om verschillende redenen, zich niet volledig erfgenaam van de Drie Beginselen mochten noemen. Doe dat door voor elke partij afzonderlijk een reden te noemen.

In 1917 sloten de Verenigde Staten een overeenkomst met Japan waarin werd vastgelegd dat de Verenigde Staten "erkennen dat Japan speciale belangen heeft in China". Japan moest beloven dat het "niet de handel van andere naties zou benadelen of de commerciële rechten zou veronachtzamen die China tot nu toe in verdragen met andere machten heeft verleend". Ondertussen moest de "territoriale soevereiniteit van China onaangetast blijven", aldus de overeenkomst.

3p KA 44 **10** Beredeneer:

- waarom de Verenigde Staten het noodzakelijk achtten deze overeenkomst met Japan af te sluiten, en
- waarom de bestaande afspraken met China in deze overeenkomst expliciet worden benadrukt, en
- dat deze overeenkomst vooruitliep op een bepaling die in het Verdrag van Versailles werd opgenomen na afloop van de Eerste Wereldoorlog.

bron 6 Wang Tsi, in 1919 student aan de universiteit van Peking, over de gebeurtenissen van dat jaar in zijn in 1927 in de Verenigde Staten verschenen boek '*The Youth Movement in China*':

"Toen het nieuws van de Vredesconferentie van Parijs ons eindelijk bereikte, waren wij hevig ontsteld. Wij begrepen dat de buitenlandse naties nog altijd egoïstisch en militaristisch waren en dat zij allen ons bedrogen.
Ik herinner me dat weinigen van ons sinds de nacht van de tweede mei hebben geslapen. Wij hebben bijna de hele nacht met een groep vrienden gepraat. Wij zijn tot de conclusie gekomen dat vroeg of laat een nog grotere wereldoorlog zou uitbreken en dat deze oorlog zich in het Oosten zou afspelen. Wij hadden niets meer gemeen met onze regering, die wij maar al te goed kenden, en wij konden niet langer vertrouwen op de beginselen van een zogenaamd grote staatsman als bijvoorbeeld Woodrow Wilson.
Kijkend naar ons volk en zijn onwetende, erbarmelijke massa's konden wij niet anders dan aanvoelen dat wij zouden moeten vechten!"

Gebruik bron 6.
Uit de bron komen twee strijdpunten van de 4 Mei Beweging naar voren.
4p KA 34,37 **11** Toon dit aan.

bron 7 Een fragment over de Lange Mars in 1934, uit '*A Mortal Flower*' (De vertrapte bloem, 1966), van Han Suyin, pseudoniem van Elizabeth Comber, een in China geboren Euraziatische arts die zich vol overgave achter de communistische revolutie schaarde en daar in verschillende boeken verslag van deed:

"We waren met ongeveer honderdduizend mannen, en natuurlijk zeer duidelijk te zien, een lange, trage karavaan. Iedere dag werden we aangevallen door soldaten van de Kwomintang en legers van plaatselijke krijgsheren. We beraadslaagden over wat we verder moesten doen en schatten onze verliezen. Toen ook wilden de meesten van ons dat Mao Zedong onze aanvoerder zou worden en niemand anders. Als we naar hem luisterden, hadden we altijd succes gehad, als we niet naar hem luisterden, waren we verslagen. Dus ging er een eenstemmige kreet op in het Rode Leger: 'Luister naar kameraad Mao Zedong!' En na de beraadslaging hoorden de legers dat Mao Zedong aan het hoofd van onze troepen zou komen. Ik schreeuwde van vreugde en dat deden alle soldaten en ze sloegen elkaar van blijdschap op de schouders."

Gebruik bron 7.
Twee beweringen:
1 De aanwezigheid van Han Suyin bij de Lange Mars was opmerkelijk.
2 Het boek '*A Mortal Flower*' leverde een bijdrage aan de persoonscultus van Mao.
2p KA 37,38 **12** Ondersteun beide beweringen door:
- aan te tonen dat Han Suyin een bijzondere positie innam binnen de gelederen van de volgelingen van Mao tijdens de Lange Mars, en
- de rol van de Lange Mars in de persoonscultus van Mao te beschrijven.

 © ThiemeMeulenhoff

bron 8 Percentage fabrieksarbeiders in de belangrijkste Chinese industriesteden in 1937:

Stad	*Inwoners*	*Aantal fabrieksarbeiders*	*Percentage*
China	503.000.000	1.204.318	0,24%
Wuxi	196.545	70.688	36%
Kanton	861.024	239.365	28%
Hankou	1.479.000	193.866	19%
Shanghai	3.088.000	362.894	12%
Suzhou	500.000	58.813	12%
Wuhu	175.000	15.835	9%
Qingdao	390.337	26.428	7%
Tianjin	1.387.462	60.000	4%
Nanjing	621.864	17.887	3%

bron 9 Mao Zedong over de boeren als revolutionaire kracht:

"Binnenkort zullen honderden miljoenen boeren opstaan als een wervelwind, zo snel en krachtig dat geen macht in staat zal zijn deze beweging te onderdrukken. Ze zullen de boeien breken die hun nu binden en voorwaarts gaan op de weg naar de bevrijding. Ze zullen alle imperialisten, oorlogsheren, corrupte ambtenaren en slechte landheren naar hun graf dragen."

Gebruik bron 8 en 9.
Mao Zedong week in zijn communistische idealen af van het marxisme dat in de Sovjet-Unie navolging vond.
4p KA 37,38 **13** Ontleen aan de bronnen:
- waarin Mao's communisme afweek van het marxisme, en
- welke pragmatische reden Mao daarvoor had.

In 1931 veroverde Japan het gebied Mantsjoerije in het noorden van China, vanuit daar voerde het in 1937 een offensief richten het oosten van China. Met grote tegenzin zocht Chiang Kai-shek wederom toenadering tot de communisten om met een Tweede Verenigd Front de Japanse agressie in China tegen te gaan.
3p KA 45 **14** Maak duidelijk:
- tegen welke vijand de nationalisten en communisten het Eerste Verenigd Front vormden, en
- waar Chiang Kai-sheks tegenzin op gebaseerd was, en
- welke rol de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten speelden bij het uiteenvallen van het Verenigd Front.

In september 1961 kwam voor het eerst de 'Conferentie van hoofden van staat of regering van ongebonden landen' bijeen, op initiatief van landen als Egypte, Indonesië, Joegoslavië en India. China deed zijn best goede betrekkingen aan te knopen met deze 'ongebonden landen'.
2p KA 45,46 **15** Beredeneer waarom het voor China verstandig was om in deze periode toenadering te zoeken tot de 'ongebonden landen' én dat het niet zoveel andere keus had.

© ThiemeMeulenhoff

Leidende vraag: Waardoor heeft de Volksrepubliek China zich kunnen ontwikkelen tot een grootmacht (1949-2001)?

De kenmerkende aspecten (KA) bij deze leidende vraag zijn:

KA 31 De industriële revolutie die in de westerse wereld de basis legde voor een industriële samenleving *(let op: dit KA uit tijdvak 8 is hier gekoppeld aan tijdvak 10)*

KA 37 De rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie *(let op: dit KA uit tijdvak 9 is hier gekoppeld aan tijdvak 10)*

KA 38 Het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaalsocialisme *(let op: dit KA uit tijdvak 9 is hier gekoppeld aan tijdvak 10)*

KA 45 De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog

KA 46 De dekolonisatie die een eind maakte aan de westerse hegemonie in de wereld

KA 48 De toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen

bron 10 Een Chinese propagandaposter van Mao Zedong:

Toelichting:
Op de voorgrond staat Mao Zedong met in zijn kielzog de grote Sovjetleiders Stalin en Lenin en daarachter Marx en Engels.

Gebruik bron 10.

2p **16** Toon, met verwijzing naar de bron, aan dat deze poster is gemaakt en gepubliceerd in
KA 37,38 China vóór 1962.

bron 11 In 1966 gaat de Chinese tiener Dop met zijn school op excursie naar het Plein van de Hemelse Vrede in Peking:

“Om tien uur klonk een stem over het plein. De spreker was Lin Piao, maar Dop kon de man niet zien. Onder leiding van Lin was het Rode Boekje samengesteld, een bundeling van citaten van Mao. Het was sinds kort gebruikelijk om het altijd bij je te hebben en zichtbaar een hoek uit je broekzak te laten steken. Een paar weken eerder hadden Dop en zijn zus Greta een exemplaar gekocht in een boekwinkel waar enorme stapels lagen. De verkoop van de traditionele literatuur was stopgezet. Op school werd er bij elke bijeenkomst in het boekje gestudeerd. In de stadsbussen reden jongeren mee die eruit voorlazen. Dop zwaaide er nu mee boven zijn hoofd, net zoals alle andere scholieren. Het plein werd een zee van Rode Boekjes.”

Gebruik bron 11.

4p **17** Toon aan:
- dat deze bron past bij een kenmerkend aspect uit tijdvak 9, en
- dat de Rode Boekjes werden geproduceerd en verspreid om propaganda te maken voor de Culturele Revolutie.

bron 12 **De Nederlandse minister-president Dries van Agt (linksvoor op de foto) brengt in 1980 met zijn delegatie een bezoek aan de Chinese Muur, onderdeel van de Werelderfgoedlijst van Unesco:**

Gebruik bron 12.
In 1980 bracht de Nederlandse minister-president Dries van Agt een staatsbezoek aan China. Zijn gesprek met Deng Xiaoping en de Chinese overheid ging over landbouw, industrie en infrastructuur. Xiaoping wilde leren van de westerse economische successen. Al snel werd echter de verhouding tussen China en Nederland verstoord. Nederland had een contract met Taiwan gesloten voor de levering van twee duikboten.

4p KA 31,48 **18** Maak duidelijk:
- (met een verwijzing naar de bron) dat China ook in de jaren 1980 zijn rijke culturele erfgoed 'gebruikte' om succesvolle onderhandelingen te realiseren,
- welke ommekeer in de Chinese politiek had plaatsgevonden om het gesprek tussen Xiaoping en Van Agt mogelijk te maken, en
- waarom de handelscontacten tussen Nederland en Taiwan een probleem vormden in de verhouding tussen China en Nederland.

© ThiemeMeulenhoff

bron 13 **De politiek activist Wei Jingsheng publiceerde in 1978 zijn pamflet 'De Vijfde Modernisering', waarin hij schreef:**

"We willen de baas zijn over ons eigen lot. We hebben geen goden nodig of keizers. We geloven niet in een Heiland. We willen zelf de baas zijn over de wereld, niet instrumenten die door alleenheersers worden gebruikt om hun mateloze ambities te realiseren. We willen een moderne levensstijl en democratie. Vrijheid en geluk zijn de enige doelen die wij nastreven bij het verwezenlijken van modernisering. Zonder de vijfde modernisering zijn de andere niet meer dan de zoveelste loze belofte."

Gebruik bron 13.

3p KA 48 **19** Verklaar:
- waarom Wei Jingsheng in zijn tekst verwijst naar goden en keizers, en
- waar de andere Vier Moderniseringen zich op richtten, en
- met een voorbeeld, welke "loze beloften" eerder al zijn gedaan aan het Chinese volk.

bron 14 **De Chinese politica Emily Lau en Britse journalist Stephen Vines beschouwen de ontwikkeling van de politieke situatie in Hongkong, 25 jaar na de teruggave van de Britse kolonie aan China (de Volkskrant, 13 maart 2021):**

"Het begon hoopgevend in 1997. Veel Hongkongers waren sceptisch maar gaven het experiment een kans. 'De Chinese leiding deed uitermate haar best om te tonen dat zij niets zou veranderen, dat de vrijheid niet zou verminderen en dat – zoals oud-leider Deng Xiaoping zei – Hongkong bestuurd zou worden door Hongkongers,' aldus Vines. De eerste jaren gaf Peking zijn autonome dochter veel ruimte en vond een geleidelijke democratisering plaats. 'Het was geen paradijs maar mensen voelden zich vrij,' zegt Lau, die parlementslid en voorzitter van de Democratische Partij van Hongkong was. 'Peking was aan de macht maar begreep hoe het Hongkong het best kon laten renderen, voor zichzelf en voor ons.' In 2010 deed Lau's Partij nog goede zaken met Peking en stond de Chinese president vijf extra direct verkozen zetels in het parlement van Hongkong toe. Daarmee zou het parlement voor iets meer dan de helft democratisch gekozen worden. De ommekeer in het beleid van Peking kwam na 2012, na het aantreden van partijvoorzitter en president Xi Jinping in China. Vines: 'Peking gedroeg zich steeds assertiever en begon een grote rol te spelen in de internationale politiek. Het begon te denken: waarom blijven we eigenlijk die vervelende plek in eigen land verdragen, die weigert in de pas te lopen?' Die assertiviteit hangt samen met de spectaculaire economische groei, en de opkomst van alternatieve zakencentra in Shanghai en Shenzhen. Het aandeel van Hongkong aan het Chinese nationaal inkomen daalde van 18 procent in 1997 naar 3 procent in 2018. Hongkong speelt nog steeds een belangrijke rol als financiële hub, maar die is niet langer onontbeerlijk voor Peking. Het is makkelijker de kip met gouden eieren te slachten als je een hele kippenren vol hebt."

Gebruik bron 14.

4p KA 46,48 **20** Toon aan, steeds met een verwijzing naar de bron, dat de veranderende houding van Peking ten opzichte van Hongkong zowel een politieke als een economische oorzaak had.

© ThiemeMeulenhoff

Hints bij de historische context

3 China 1842-2001

1 De antwoorden op de vragen staan in de bron, maar je moet vanuit je kennis de informatie juist interpreteren:
- Hoe dacht China over mensen uit andere werelddelen?
- Hoe kwam China uit de strijd na de Opiumoorlog?
- Welke positie nam het Keizerlijk hof in ten opzichte van haar bestuurders en ambtenaren ten tijde van de Opiumoorlogen?

Kennis hierover helpt je bij het beantwoorden van de vragen, maar … vergeet niet bij je antwoorden te verwijzen naar de bron.

2 Het begrip continuïteit duidt op iets wat hetzelfde is gebleven. Let erop dat je in je antwoord een duidelijk onderscheid maakt tussen de continuïteit en de verandering in het politieke beleid van de Zelfversterkingsbeweging.

3 Deze opdracht doet een beroep op jouw kennis over twee afzonderlijke onderdelen van deze historische context: de 'ongelijke verdragen' en het Hemelse Koninkrijk van Taiping. Vraag je af:
- Welke consequentie hadden de 'ongelijke verdragen' voor het politieke en religieuze leven in China?
- Welke politieke en religieuze visie volgde het Hemelse Koninkrijk van Taiping?
- Waar reageerde het Hemelse Koninkrijk van Taiping op bij haar oprichting?

4 In de opdracht wordt expliciet gevraagd naar een politieke én een culturele oorzaak. Het is belangrijk dat je in je antwoord twee oorzaken noemt waarbij je zonder twijfel duidelijk maakt welke van de oorzaken volgens jou de politieke en welke de culturele oorzaak is. Je kunt zomaar een scorepunt verliezen als je wel twee oorzaken noemt, maar vergeet te vermelden welke van de twee jij interpreteert als politiek of cultureel.

5 Bij opdrachten over representativiteit maak je duidelijk in hoeverre de bron past binnen het algemeen bekende verhaal of juist daarvan afwijkt. Maak dus eerst duidelijk wat de situatie was en geef dan aan in hoeverre de bron daarbinnen past of juist daarvan afwijkt.

8 Zoek in de gebeurtenissen naar begrippen die je kent uit de deelvragen van de historische context China. Met deze aanknopingspunten kun je ze in de juiste chronologische volgorde plaatsen.

9 Vraag je af: waarin verschilden de Kwomintang en de CCP van elkaar? En welke overeenkomsten hadden ze? Bij het beantwoorden van de opdracht bieden de verschillen de beste aanwijzingen.

12
- Vergeet niet de inleiding bij de bron te lezen.
- Vraag je af hoeveel vrouwelijke historische figuren je bent tegengekomen bij het bestuderen van deze historische context over China.

15 Merk op dat de opdracht zich afspeelt in het jaar 1961 en betrekking heeft op de internationale positie van China. De wereld stond op dat moment in het teken van de tweestrijd tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. Neem dit mee in je antwoord.

© ThiemeMeulenhoff

17 Laat je niet afleiden door het jaartal dat bij de bron wordt genoemd. Er wordt gevraagd naar een kenmerkend aspect uit tijdvak 9, dus van vóór 1950. In China vonden zaken nu eenmaal in een andere tijd en snelheid plaats dan in de westerse wereld waarop de indeling in de tien tijdvakken is gebaseerd.

20
- Noem twee oorzaken en vergeet niet te noemen welke oorzaak jij als politiek en welke als economisch beoordeelt.
- De bron is zeer actueel en valt dus eigenlijk buiten de periode die in deze historische context wordt behandeld. Het sluit wel aan bij ontwikkelingen die al aan het eind van de twintigste eeuw in gang werden gezet.

© ThiemeMeulenhoff

Uitwerkingen bij de historische context

3 China 1842-2001

Leidende vraag: Waardoor verloor China zijn positie als regionale grootmacht (1842-1911)?

4p **1** – China zag zichzelf als het centrum van de wereld ('Rijk van het Midden'), in alles superieur boven andere gebieden in de wereld. [1p]
Dit blijkt in de bron uit: "Geboren en opgegroeid in het buitenland zijn deze barbaren niet in staat de zaken van het 'Rijk van het Midden' te begrijpen", en uit de vele neerbuigende opmerkingen die hij maakt (zoals domheid) over de gebruiken (hij bespot het gezamenlijk eten / de genegenheid voor vrouwen, het aanbieden van kleine geschenken) van de westerse onderhandelaars. [1p]
– China had de Opiumoorlog verloren en werd door de westerse imperialisten gedwongen de zogenaamde 'ongelijke verdragen' af te sluiten. De westerse landen waren in de onderhandelingen dus de bovenliggende partij waarbij het succes aan hen was, niet aan China. Maar daar wilde Tsji-jing duidelijk niet de nadruk op leggen. [1p]
In de bron staan: "Het is het beste aan hen op alle onbelangrijke punten toe te geven, om het succes van de belangrijke onderhandelingen te verzekeren." [1p]

2p **2** – Er was sprake van continuïteit in het beleid van de Zelfversterkingsbeweging, omdat het gericht was op het behouden en zelfs versterken van het keizerlijk bestuur. [1p]
– Er was sprake van verandering in het beleid van de Zelfversterkingsbeweging, omdat de ambtenarenexamens (die al eeuwenlang werden afgenomen om mandarijnen te selecteren) aan het hof werden afgeschaft. [1p]
Let op: het gaat om het politieke beleid, antwoorden die gaan over economische veranderingen zijn dus niet juist.

2p **3** Het succes van het Hemelse Koninkrijk van Taiping werd versterkt door (een van de volgende):
– de toezegging die China moest doen na de Tweede Opiumoorlog dat voortaan handelaren en missionarissen vrij toegang hadden tot het binnenland van China, tot groot ongenoegen van de Taiping-opstandelingen die de buitenlandse invloed op de Chinese samenleving te groot vonden worden en daar het keizerrijk de schuld van gaven. [2p]
– de toezegging die China moest doen na de Tweede Opiumoorlog dat voortaan missionarissen vrij toegang hadden tot het binnenland, zorgde voor een snellere verspreiding van het christelijk geloof dat ook door de leiders van de Taiping-opstand werd nagevolgd. [2p]

4p **4** – Een politieke oorzaak: de bestuurders houden zich vooral met corruptie bezig. [1p]
– Dit blijkt in de bron door: "De machtigen bedienen zich vooral van valsheid en pesterij: bedrog en list hebben de plaats ingenomen van deskundigheid en scholing." [1p]
– Een culturele oorzaak: het superioriteitsgevoel van de Chinezen, waardoor ze zichzelf hoger achten dan ieder ander, maar daarbij vergeten zichzelf te vernieuwen en ontwikkelen. [1p]
– Dit blijkt in de bron door: "zichzelf te beschouwen als de dragers der hoogste beschaving, de uitverkorenen der Goden" en "een Chinees, die nog nooit een trein had gezien". [1p]

2p **5** De ansichtkaart is niet representatief. De indruk wordt gewekt dat de Chinese bevolking de buitenlanders goed gezind zijn (gezellig samen een sigaartje roken). In werkelijkheid voelde een aanzienlijk deel van de Chinese bevolking een grote weerstand tegen de steeds groter wordende buitenlandse invloed op binnenlandse aangelegenheden, zoals handel en rechtsspraak, zelfs het dagelijks bestuur werd door westerlingen beïnvloed. Met de Bokseropstand van 1900 (de kaart komt uit 1899) komt deze weerzin gewelddadig naar buiten. [2p]

4p **6** – De Boksers maakten zich woedend over de buitenlandse aantasting van gevestigde tradities waarbij de keizer en de wijzen hiërarchisch zo belangrijk waren voor het Chinese volk. [1p]
In de bron wordt gesproken over het verjagen van "vreemde bandieten" en het doden van "bekeerde Chinezen" die de oude Chinese tradities hebben vervangen voor een buitenlands geloof. [1p]
– Door zichzelf neer te zetten op de hoogste positie en orders te geven aan het Chinese volk, ondermijnen de Boksers het gezag van het Keizerlijk hof. [1p]
In de bron staat in de laatste zin duidelijk dat het niet is toegestaan om ongehoorzaam te zijn "jegens deze speciale order". [1p]

2p **7** – In de bron is te zien dat China uitgeteld op de grond ligt en het geallieerde leger gewonnen heeft. Met de titel "de echte problemen komen als ze weer bijkomt" wordt duidelijk dat de mogendheden zich afvragen hoe het nu verder moet met China. Wie van de grote mogendheden gaat welke rol spelen in China, wie krijgt de meeste invloed, wie krijgt bepaalde gebieden in handen? Met zoveel grootmachten bij elkaar is het wachten op onenigheid over de afhandeling van deze overwinning. [1p]
– Dat is in de bron te zien door de manier waarop bijvoorbeeld Rusland en Groot-Brittannië hun agressieve blik al naar elkaar richten, aan Japan dat komt aansluipen, Duitsland en Frankrijk die ook allebei hun wensen met China hebben en de Verenigde Staten die niet willen dat één van de andere mogendheden al te machtig wordt in China. [1p]

Leidende vraag: Waardoor ontstond de Volksrepubliek China (1912-1949)?

2p **8** De juiste volgorde is: D-B-F-H-G-A-E-C
Opmerking: Als door het weglaten van één foutief geplaatste letter een verder complete en foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

2p **9** De Kwomintang mocht zich geen erfgenaam van de Beginselen van Sun Yat-sen noemen omdat (één van de volgende): [1p]
– ze het beginsel van socialisme terzijde legde en zich zo verzekerde van de steun van de gegoede burgerij, ondernemers en de financiële sector.
– ze de democratische beginselen niet aandurfde en geen vrije verkiezingen meer hield.
De Chinese Communistische Partij mocht zich geen erfgenaam van de Beginselen van Sun Yat-sen noemen omdat (één van de volgende): [1p]
– ze de democratische beginselen niet aandurfde en geen vrije verkiezingen meer hield.
– ze zich verbond aan de communistische wereldrevolutie (de internationale).

3p **10** – Japan was bezig met een opmars richting China om landbouwterritorium voor het Japanse rijk te annexeren. [1p]
– De Verenigde Staten maakten zich vooral druk om de eigen handelsbelangen en wilden met Japan afspreken dat zij de Amerikaanse afspraken met China in ieder geval niet zouden dwarsbomen. [1p]
– In het Verdrag van Versailles werden de Duitse invloedsferen in China niet aan China zelf teruggegeven, maar aan Japan verleend, tot ontsteltenis van China, maar wel een logische volgende stap in de betrekkingen tussen Japan en de Verenigde Staten. [1p]

4p **11** Motief 1: de regering van China is te zwak voor een machtsstrijd in Azië. [1p]
Dit blijkt in de bron: "dat vroeg of laat een nog grotere wereldoorlog zou uitbreken en dat deze oorlog zich in het Oosten zou afspelen. Wij hadden niets meer gemeen met onze regering". [1p]
Motief 2: de buitenlandse naties zijn onbetrouwbaar als bondgenoot van China. [1p]
Dit blijkt in de bron: "dat de buitenlandse naties nog altijd egoïstisch en militaristisch waren en dat zij allen ons bedrogen". [1p]

2p **12** – Han Suyin was vrouw, Euraziatisch én arts, drie redenen om op te vallen tussen de voor het grootste deel uit mannen, Chinezen én soldaten bestaande groep volgelingen. [1p]
– De Lange Mars was het heldenepos van Mao, het moment waarop zijn leiderschap binnen de communistische beweging in China onbetwist duidelijk werd. [1p]

4p **13** – Waar het marxisme in ideologie gericht was op arbeiders, het proletariaat in de industrie, richtte Mao zich op boeren als grote revolutionaire kracht (bron 9). [2p]
– Uit bron 8 blijkt dat zelfs in de grotere industriesteden het percentage arbeiders relatief laag was. Het overgrote deel van de Chinese bevolking was boer. [2p]

3p **14** – Het Eerste Verenigd Front was gericht tegen de vele warlords die China in de greep hielden en de eenheid van het land bedreigden. [1p]
– Chiang Kai-shek had zich vanaf 1927 fel tegen de communistische invloed op de Chinese samenleving verzet, een verzet dat zich uitte in zeer gewelddadige vervolgingen. [1p]
– De Sovjet-Unie steunde de Communistische Partij bij het uitbreiden van haar invloed in China, de Verenigde Staten wilden Chiang Kai-shek graag aan het roer laten in China. [1p]

2p **15** – China verloor in deze periode de steun van de Sovjet-Unie vanwege onderlinge ideologische tegenstellingen. Dat maakte het verstandig en nodig voor China om andere handels- en investeringspartners te zoeken. [1p]
– China wilde geen positie innemen in de Koude Oorlog tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. Dat maakte de keuze voor nieuwe handelspartners beperkt aangezien de wereld grotendeels verdeeld was in twee ideologische blokken. De groep van ‘ongebonden landen’ was eigenlijk de enige neutrale optie. [1p]

Leidende vraag: Waardoor heeft de Volksrepubliek China zich kunnen ontwikkelen tot een grootmacht (1949-2001)?

2p **16** Na de mislukking van de Grote Sprong Voorwaarts besloot het partijbestuur van de Communistische Partij dat er economisch iets meer ruimte gemaakt mocht worden. Boeren mochten bijvoorbeeld weer in beperkte mate land bezitten en zelf productieoverschotten verkopen. Dit zorgde voor een breuk met de Sovjet-Unie, die deze ‘kapitalistische maatregelen’ als verraad aan het communistisch gedachtegoed beschouwden. [1p]
Het is niet waarschijnlijk dat Mao zich na deze breuk nog in propagandaposters zou laten vergezellen door grote Sovjetleiders uit het verleden. [1p]

2p **17** – De bron past bij het kenmerkend aspect ‘De rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie’, vooral gekeken naar de massale verspreiding van het Rode Boekje met de citaten van Mao. [2p]
– In het boekje staan citaten van Mao om zijn volk te inspireren / overtuigen van zijn hervormingen in de Chinese samenleving (de Culturele Revolutie). Uit de bron blijkt dat naast het massaal verspreiden van de boekjes óók de verkoop van traditionele literatuur was stopgezet, waaruit je kunt opmaken dat traditionele overblijfselen uit precommunistisch China werden ingeruild voor Mao’s communistische gedachtegoed. [2p]

4p **18** – China zette zijn roemrijke en bijzondere geschiedenis in om de interesse van westerse delegaties te wekken. [1p]
– Dat blijkt uit de bron, Dries van Agt wandelt over de Chinese Muur, één van de meest bijzondere monumenten op de wereld. [1p]

© ThiemeMeulenhoff

– Deng Xiaoping wilde van China een industriële wereldstaat maken en besefte dat hij daarbij de steun van buitenlandse investeerders goed kon gebruiken. Hij maakte een einde aan het zelfgekozen isolement van China onder Mao Zedong. [1p]
– China verzette zich tegen de onafhankelijke status van Taiwan en accepteerde geen handelspartners die duikboten (wapens) aan Taiwan leverden. De verhouding met Nederland verbeterde pas weer nadat Nederland beloofde geen schepen of andere militaire zaken meer aan Taiwan te leveren. [1p]

3p **19** – Met het afwijzen van democratische hervormingen is de Chinese Communistische Partij te vergelijken met het oude Keizerlijk Hof dat ook geen volksinspraak duldde en dat met het Confucianisme de hiërarchie van Hof boven volk handhaafde. [1p]
– De Vier Moderniseringen van Deng Xiaoping waren gericht op de ontwikkeling van industrie, defensie, onderwijs, om China in de moderne wereld te brengen, zonder de politieke hervormingen daarbij in ogenschouw te nemen. [1p]
– Loze beloften als de Drie Beginselen van Sun Yat-sen, de Grote Sprong Voorwaarts, de Culturele Revolutie. [1p]

4p **20** – Politieke oorzaak: met het aantreden van president Xi Jinping ging China een grotere rol spelen in de internationale politiek en werd de ruimte voor interne verdeeldheid kleiner. [1p]
Dit blijkt in de bron uit: “Het (Peking) begon te denken: waarom blijven we eigenlijk die vervelende plek in eigen land verdragen, die weigert in de pas te lopen?” [1p]
– Economische oorzaak: Peking werd steeds minder afhankelijk van Hongkong voor economisch gewin, er kwamen andere renderende zakencentra bij in China. [1p]
Dit blijkt uit de bron uit: “de spectaculaire economische groei, en de opkomst van alternatieve zakencentra”. “Het is makkelijker de kip met de gouden eieren te slachten als je een hele kippenren vol hebt.” [1p]

© ThiemeMeulenhoff

4 Duitsland in Europa 1918-1991

Leidende vraag: Wat leidde tot de opkomst van het nationaalsocialisme en welke gevolgen had dit voor Duitsland en Europa (1918-1945)?

De kenmerkende aspecten (KA) bij deze leidende vraag zijn:
37 De rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie
38 Het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaalsocialisme
39 De crisis van het wereldkapitalisme
40 Het voeren van twee wereldoorlogen
41 Racisme en discriminatie die leidden tot genocide, in het bijzonder op de joden
42 De Duitse bezetting van Nederland

bron 1 Op 18 november 1919 legt veldmaarschalk Paul von Hindenburg een verklaring af tegenover een onderzoekscommissie van het Duitse parlement. De opdracht van de commissie is vast te stellen wie er verantwoordelijk is geweest voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de Duitse nederlaag:

"Toentertijd hoopten wij nog dat de wil om te overwinnen alles zou overheersen. Toen wij ons ambt op ons namen[1], deden wij de rijksregering een reeks voorstellen. Het doel van die voorstellen was alle nationale krachten samen te bundelen om te komen tot een snelle en gunstige afloop van de oorlog. (...) Wat er uiteindelijk van onze voorstellen terecht is gekomen, deels door de invloed van de (politieke) partijen, is bekend. Ik wilde enthousiaste medewerking, maar werd geconfronteerd met verzuim en nalatigheid. (...) We hebben nog dikwijls de rijksregering gewaarschuwd. (...) Onze herhaalde verzoeken te zorgen voor strenge discipline en strenge wetgeving werden niet ingewilligd. Op zo'n manier moesten onze militaire operaties wel mislukken. Het moest wel tot een ineenstorting komen; de revolutie vormde slechts het sluitstuk. (…) Een Engelse generaal heeft terecht gezegd: 'Het Duitse leger is in de rug gestoken.' De kern van het leger heeft geen schuld. Zijn prestatie verdient evenveel bewondering als die van de officieren. Wie er schuld heeft, is duidelijk bewezen. Als er nog bewijs nodig zou zijn, dan wordt dat gegeven door de uitspraak van die Engelse generaal en de mateloze verbazing van onze vijanden over hun overwinning. (…) Dat is in hoofdlijnen het verhaal van het tragische verloop van de oorlog voor Duitsland. En dit na een reeks daverende successen op alle fronten, na een prestatie van leger en volk die niet genoeg kan worden geprezen."

noot 1 In augustus 1916 trad er een nieuwe legerleiding aan met Von Hindenburg als opperbevelhebber.

Gebruik bron 1.

3p KA 40 **1** Geef aan:
- waar Von Hindenburg de rijksregering en politieke partijen van beschuldigt, en
- welk motief Von Hindenburg zou kunnen hebben om de zaken bewust zo verkeerd voor te stellen, en
- hoe het geloof in de dolkstootlegende de steun voor de nieuwe democratische republiek in Duitsland ondermijnde.

© ThiemeMeulenhoff

Twee gegevens over de *Volkstrauertag* (Volksrouwdag), de herdenkingsdag voor de Duitse slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog:
1 In 1933 zei Hitler tijdens de *Volkstrauertag*: "*Du bist nichts, Dein Volk ist alles.*" ("Jij bent niets, jouw volk is alles.")
2 In 1934 werd de *Volkstrauertag* hernoemd tot *Heldengedenktag* (Gedenkdag voor de helden).

Met deze gegevens kun je de introductie van het nationaalsocialistische gedachtegoed in Duitsland aantonen.

3p KA 38 **2** Licht dit toe door:
- een kenmerk van het nationaalsocialisme te noemen dat past bij de leus "*Du bist nichts, Dein Volk ist alles.*", en
- met een ander kenmerk van het nationaalsocialisme een ideologische verklaring te geven voor de hernoeming tot *Heldengedenktag*.

Bron: centraal examen 2019-II, vwo.

bron 2 In Duitsland wordt op 1 april 1933, direct na de machtsovername door de nationaalsocialisten, een boycot van joodse winkels georganiseerd. De heer Lazarus uit Oldenburg vertelt hierover:

"Er stonden voor onze winkel op de weg twee SA-mannen[1] met een groot bord waarop stond 'Duitsers, koopt niet bij Joden!' Maar het was koud, het was april en toen zei mijn moeder: 'Mannen, willen jullie een kop thee hebben?' Zij zeiden: 'Ja.' Toen hebben ze het bord neergezet en zijn met ons naar boven gegaan in de keuken, in uniform, en hebben een kop thee gedronken en zijn weer naar buiten gegaan. 'Duitsers, koopt niet bij Joden!', dat was nu eenmaal de mentaliteit.

noot 1 SA: de knokploeg van de NSDAP, de Duitse nationaalsocialisten.

Gebruik bron 2.

Deze anekdote komt uit de catalogus van een tentoonstelling in Duitsland over de Jodenvervolging tussen 1933 en 1945. De makers van de tentoonstelling hebben hun expositie *Ein offenes Geheimnis* (een openbaar geheim) genoemd. Oftewel: iets dat iedereen weet, maar waarvan iedereen doet alsof het niet bestaat.

Op basis van deze informatie kom je tot twee uitspraken:
1 In deze anekdote komt het begin van de openlijke Jodenvervolging in Duitsland goed naar voren.
2 Deze anekdote geeft het thema van de tentoonstelling *Ein offenes Geheimnis* goed weer.

4p KA 37,38 **3** Ondersteun beide uitspraken met fragmenten uit de bron.

Deel van de vraag ontleend aan: pilot-examen 2010-I, vwo.

© ThiemeMeulenhoff

bron 3 **Foto van een Duits gezin uit 1940. Op de rechterborst van de moeder is een broche te zien met daarop een gouden 'Moederkruis':**

Toelichting:
In 1938 stelde Hitler een onderscheiding in voor moeders die veel kinderen 'produceerden'. Er was een gouden kruis voor moeders met acht kinderen, een zilveren kruis voor zes kinderen en een bronzen kruis voor vier kinderen. Ook waren er aanmoedigingspremies en erekaarten voor het voortbrengen van zoveel mogelijk kinderen en het verzorgen van het gezin.

Gebruik bron 3.

4p KA 37,38 **4** Maak duidelijk dat de onderscheiding 'Moederkruis':
- een voorbeeld is van het in praktijk brengen van een totalitaire ideologie, en
- een middel is om de Duitse samenleving te nazificeren.

De dag van de capitulatie, 8 mei 1945, wordt in Duitsland *Stunde Null*, het 'Uur nul', genoemd om uitdrukking te geven aan de nieuwe start die moest worden gemaakt.

4p KA 40 **5** Noem een politieke en een economische reden waarom in mei 1945 een geheel nieuwe start gemaakt moest worden, en
leg met een voorbeeld uit dat de nieuwe start problemen opleverde in de Duitse omgang met het naziverleden.

bron 4 **Margarete Schleede schreef in 2001 haar herinneringen op van haar vlucht uit Gäbersdorf (nu: Udanin, Zuid-Polen) naar Sleeswijk-Holstein (Duitse deelstaat):**

"Roof, moord, verkrachting en veel ander menselijk leed waren ook na het einde van de oorlog aan de orde van de dag. We waren slaven van de nieuwe heersers. Ziekte en hongersnood bleven niet uit. Het halve dorp stierf aan tyfus. Ik moest zonder hulp van artsen, medicijnen en eten mijn familieleden verzorgen. Mijn oma, 17-jarige zus en mijn tante stierven. Alleen mijn moeder overleefde het; ze verkeerde in een verschrikkelijke toestand (…) Zo leefden we een jaar onder de Polen en Russen [in Gäbersdorf]. Poolse families trokken in onze huizen, de Poolse politie heerste over ons. (…) Met Pinksteren 1946 werden we het land uitgezet. In vijftig veewagons moesten we op transport, totdat we na drie dagen in een kamp bij Braunschweig [in West-Duitsland] aankwamen. Daarvandaan ging ik met mijn moeder naar mijn zus in Sleeswijk-Holstein, waar ook mijn vader uit Poolse en Russische gevangenschap naartoe kwam. We werden in de vroegere barakken van Russische dwangarbeiders ondergebracht. Als vluchtelingen en verdrevenen werden we niet met enthousiasme ontvangen. Maar het leven ging verder."

Gebruik bron 4.

3p KA 40 **6** Geef met behulp van de bron een verklaring voor:
- de agressieve behandeling van het Duitse bevolkingsdeel in Polen, en
- de afwijzende behandeling van de *Heimatvertriebene* in Duitsland, en
- het gegeven dat er weinig aandacht was voor het trauma dat deze vluchtelingen hadden opgelopen.

Leidende vraag: Hoezeer beïnvloedde het ontstaan en het verloop van de Koude Oorlog de geschiedenis van Duitsland na de Tweede Wereldoorlog (1945-1961)?

De kenmerkende aspecten (KA) bij deze leidende vraag zijn:

40 Het voeren van twee wereldoorlogen
45 De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog
47 De eenwording van Europa
48 De toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen

In de jaren vijftig deed Lord Ismay, de secretaris-generaal van de NAVO, de volgende uitspraak: "De NAVO is er om de Russen eruit, de Amerikanen erin en de Duitsers eronder te houden."

4p KA 45 **7** Leg alle drie aspecten van deze uitspraak uit, en
toon aan dat Adenauer deze harde uitspraak over Duitsland afwees, maar in zijn beleid wel rekening hield met de angst die achter deze uitspraak schuilging.

bron 5 Communistische parade in Oost-Duitsland. De tekst op dit spandoek: 'Amerikanen, ga naar huis'. Foto uit mei 1950:

Toelichting:
Op de poster biedt *Uncle Sam* het Marshallplan aan een Sovjetarbeider aan.

Gebruik bron 5.

4p KA 37,38,45 **8** Maak duidelijk:
- (met bron) welk vijandbeeld de communisten wilden overbrengen op de DDR- burgers, en
- (met bron) wat de DDR wilde bereiken door deze parade te organiseren, en
- (zonder bron) waarom de Oostbloklanden de Marshallhulp niet mochten accepteren van de Sovjetautoriteiten.

© ThiemeMeulenhoff

bron 6 De Engelse cartoonist Illingworth publiceert op 31 januari 1950 deze cartoon in de *Daily Mail*:

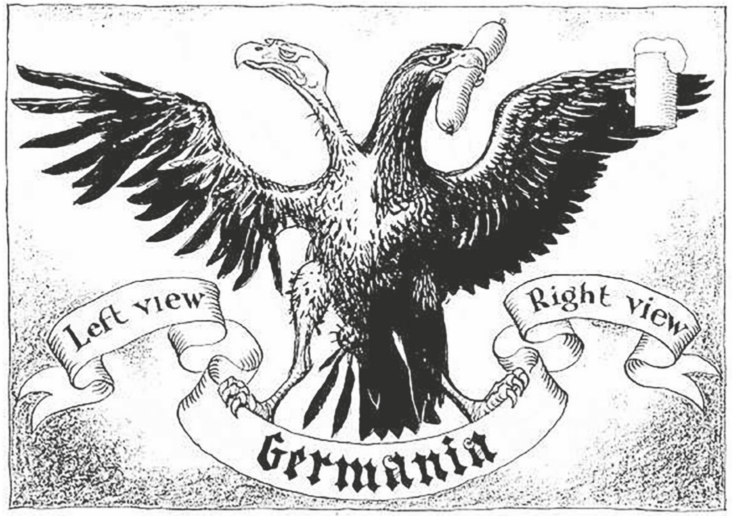

Gebruik bron 6.
In de bron wordt een visie gegeven op de ontwikkeling van Duitsland na de splitsing in 1949.

3p KA 45 **9** Geef aan:
- (met beeldelementen) welke visie de tekenaar probeert over te brengen, en
- welke gevolgen deze ontwikkeling heeft voor de migratiestromen in Duitsland.

bron 7 Over de opbouw van de West-Duitse democratie in de jaren vijftig:

"De belangrijkste factor in de opbouw van de West-Duitse democratie is ongetwijfeld de figuur van Konrad Adenauer geweest, die veertien jaar het symbool was van de stabiliteit van de Bondsrepubliek. Door zijn consequente politieke lijn, de BRD in het Westen '*einzubinden*', kon hij in de loop der tijd de West-Duitse bevolking overtuigen van de positieve kanten van het democratische stelsel, gekoppeld aan de materiële welvaart. Zijn buitenlands-politieke successen droegen daartoe sterk bij. Deze maakten een einde aan het eeuwige Duitse dilemma tussen Oost en West. Via een 'revolutie van bovenaf' parachuteerde Adenauer als het ware de democratie in West-Duitsland. Dat de West-Duitse bevolking daarin steeds meer ging geloven, blijkt onder meer uit de electorale steun voor Adenauers politiek. Tijdens de Bondsverkiezingen van 1953 gaven steeds meer mensen hun vertrouwen aan Adenauer: de CDU kreeg 45,2 procent van de stemmen. De Korea-oorlog en de arbeidersopstand in Oost-Berlijn (juni 1953) gaven samen met het *Wirtschaftswunder* Adenauer de wind in de zeilen: er was geen echt alternatief voor zijn politiek."

Gebruik bron 7.
In de bron wordt benoemd dat de West-Duitse bevolking in de jaren vijftig overtuigd moest worden van de positieve kanten van het democratische stelsel.

2p KA 45,48 **10** Geef hiervoor een verklaring, en
ontleen aan de bron twee oorzaken die ervoor hebben gezorgd dat Adenauers politiek een succes werd.

© ThiemeMeulenhoff

bron 8 **De Canadese Cartoonist John Collins publiceert in 1952 deze prent met de titel *'Having Trouble with the Cold War Team':***

Gebruik bron 8.
Volgens de cartoonist bestaan er problemen in het 'Koude Oorlog'-ijshockey team onder leiding van de Amerikaanse trainer *Uncle Sam*.

4p **11** Leg uit:

KA 45,47

- (met twee beeldelementen) welke zorgen *Uncle Sam* heeft met betrekking tot zijn team, en
- dat de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) deze zorgen moest wegnemen.

bron 9 **De Duitse dichter Bertolt Brecht schreef een gedicht naar aanleiding van de gebeurtenissen in de DDR in 1953:**

	(vertaling)
DIE LÖSUNG	DE OPLOSSING
Nach dem Aufstand des 17. Juni	Na de opstand van 17 juni
ließ der Sekretär des Schriftstellerverbandes	liet de secretaris van de schrijversbond
in der Stalinallee Flugblätter verteilen	in de Stalinallee pamfletten uitdelen
auf denen zu lesen war, daß das Volk	waarop te lezen stond, dat het volk
das Vertrauen der Regierung verschertzt habe	het vertrouwen van de regering had verspeeld
und es durch verdoppelte Arbeit	en dit alleen maar door dubbel hard werken
zurückerobern könnte. Wäre es da	kon herwinnen. Zou het in dat geval
nicht doch einfacher, die Regierung	niet wat simpeler zijn, als de regering
löste das Volk auf und	het volk naar huis zou sturen en
wählte ein anderes?	een ander volk koos?

Gebruik bron 9.

2p **12** Leg aan de hand van een citaat uit wat Brecht beschouwt als oorzaak van de opstand van 1953 en,

KA 38,45 leg uit op welke wijze hij het DDR-regime op zijn eigen ideologie aanvalt.

bron 10 **"*Gee, I've got my call-up papers too!*" (1961) Vrij vertaald: "Goh, ik heb ook mijn eigen oproepen!" Spotprent van de Engelse cartoonist Michael Cummings, *Daily Express*, 18 augustus 1961 (vijf dagen na de grenssluiting):**

"Gee, I've got my call-up papers, too!"

Toelichting en vertaling:
De Amerikaanse president J.F. Kennedy ontvangt post met een cadeau én dringende boodschap van Willy Brandt, burgemeester van West-Berlijn. De tekst van de poster is gebaseerd op de Engelse propagandaposters uit de Eerste Wereldoorlog, waarin soldaten werden opgeroepen om in te schrijven bij het leger ("*Your country needs you. Enlist today*"). Op de achtergrond staat de televisie aan waarin Sovjetleider Chroesjtsjov op de tenen van Bondskanselier Adenauer staat en zegt (vrij vertaald): "Stop eens met het wiebelen van je tenen. Dr. Adenauer, u verergert een moeilijke situatie!" ("*Stop wriggling your toes. Dr. A., you're aggravating a difficult situation!*")

Gebruik bron 10.
Twee interpretaties:
1 Burgemeester Willy Brandt had hoge verwachtingen van de reactie van de westerse geallieerden op de grensafsluiting met Oost-Berlijn.
2 Gezien de internationale verhoudingen van dat moment kan bondskanselier Adenauer maar beter stoppen met het wiebelen van zijn tenen.

4p KA 45 **13** Ondersteun elke interpretatie met verwijzing naar de bron.

Leidende vraag: Wat verklaart de hereniging van beide Duitslanden en hun succesvolle integratie in Europa (1961-1991)?

De kenmerkende aspecten (KA) bij deze leidende vraag zijn:

45 De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog
47 De eenwording van Europa
48 De toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen

bron 11 In augustus 1967 publiceerde Willy Brandt[1] een belangrijk artikel in het tijdschrift *Außenpolitik* over de mogelijkheden die hij zag voor een verbetering van de Oost-Westbetrekkingen onder het motto 'Ontspanningspolitiek met een lange adem'. Aan het adres van de DDR-leiding schreef hij:

"Hoe meer vrijheid het Oost-Berlijnse regime de mensen zou toestaan, des te meer toestemming voor erkenning zou er in de wereld zijn'. (…) We hebben onze hand uitgestoken en ze blijft uitgestoken. We stallen geen voorwaarden en we dringen iets op. We hebben een lange adem en de hoop dat de voordelen van een politiek van ontspanning en samenwerking uiteindelijk door alle partijen wordt erkend."

noot 1 Tussen 1966-1969 was Willy Brandt minister van Buitenlandse Zaken en vanaf 1969 tot 1974 bondskanselier van West-Duitsland.

Gebruik bron 11 en gebruik nogmaals de gegevens uit vraag 13.
Een bewering:
De ervaringen van Willy Brandt als burgemeester van West-Berlijn tijdens de Berlijn-kwestie zijn van invloed geweest op zijn later gevoerde *Ostpolitik* als minister van Buitenlandse Zaken en kanselier van de Bondsrepubliek.

2p KA 45 **14** Licht dit toe met behulp van de bron.

bron 12 '*Die Geschichte vom hochfliegenden Willy*' (de geschiedenis van hoogvliegende Willy), 1969:

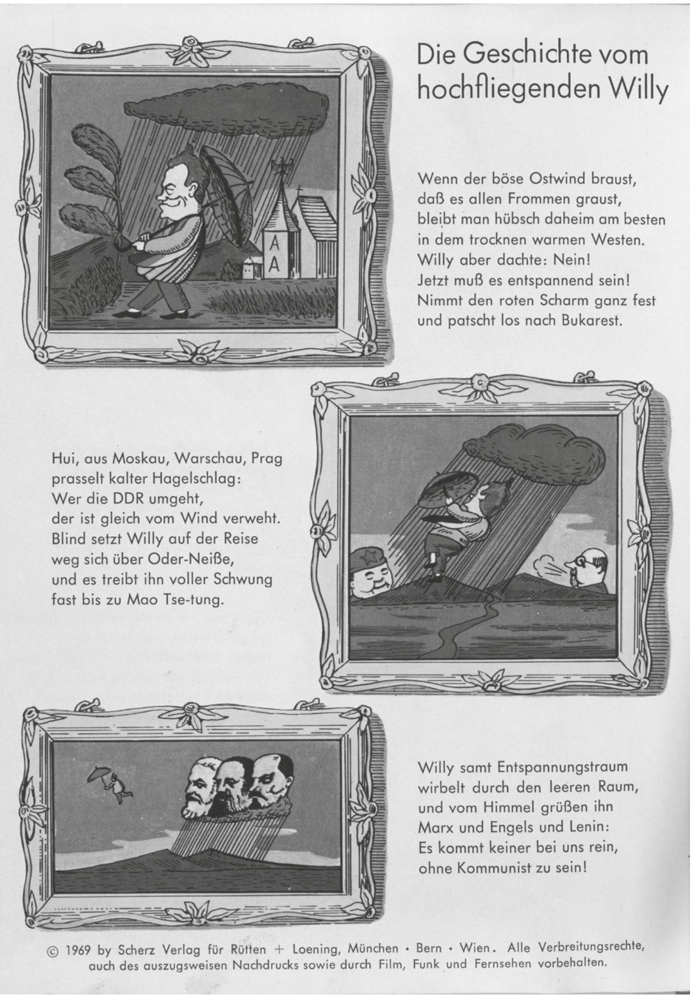

(Vrije vertaling van het gedicht:)

Als de boze oostenwind brult,
Rechtschapenen van angst vervult,
Blijf je 't liefste lekker thuis
In je droog, warm, westers huis.
Maar Willy had heel andere plannen:
Ik wil mij buiten gaan ontspannen
Hield goed zijn rode pluutje vast
En plonsde op weg naar Boekarest.

Hoei, uit Moskou, Warschau, Praag
Klettert hagel in een koude vlaag.
En wie er door Oost-Duitsland gaat,
Wordt door de wind gauw weggewaaid.
Blindelings gaat hij hier op reis:
Willy, over d'Oder-Neisse,
Met vaart blaast de wind hem bijna zo
Ver als China, 't land van Mao.

Willy, met zijn ontspanningsdroom,
Wervelt hoog door het luchtruim,
Een groet uit de hemel van Marx,
Engels en Lenin:
Wie geen communist is, komt er bij ons niet in!

Toelichting:
Willy staat voor Willy Brandt.
Marx, Engels en Lenin zijn de grondleggers van het communisme.
d'Oder-Neisse: twee rivieren (Oder en Neisse) aan de Duits-Poolse grens. Na 1945 werd de oostgrens een flink stuk naar het westen opgeschoven, waardoor Duitsland een kwart van zijn grondgebied verloor (Silezië, Pommeren en Oost-Pruisen).
Mao Zedong was leider van communistisch China.

Gebruik bron 12.

5p KA 38 **15** Leg uit:
– op welke wijze de politiek van Brandt in de bron tot uitdrukking komt, en
– waarom de dichter 'Willy' naar 't land van Mao laat waaien, en
– wat het gedicht doet vermoeden over de standplaats van de auteur.

bron 13 Voormalig DDR-sprintster Ines Geipel (1960) over haar tijd als topsportster in de DDR:

"Mijn leven had maar één doel: een wereldrecord op de Olympische Spelen. Dat was het enige wat ertoe deed, iets anders wilde ik niet. Ik dacht dat ik zoveel vooruitgang boekte door al het harde trainen en had niet door dat de chemie[1] ook een rol speelde. (…) De pillen lagen in alle internaatkamers, in alle mogelijke kleuren: wit, blauw, bruin, geel. Niemand ging ervan uit dat het doping en levensgevaarlijk was. (…)
Mijn trainer en iemand van de Stasi waren altijd in de buurt. Er werd nooit openlijk gepraat over wie er precies bij de Stasi hoorde, maar het was duidelijk dat het iemand binnen het team was. We mochten helemaal niets, we mochten niet eens de bodylotion van een sprinter uit het Westen lenen. We moesten onze race lopen en winnen, dat was het. Daarna moesten we onze spullen pakken en stante pede terug naar het hotel. (…) Mijn leven was tot het kleinste detail georganiseerd. Ik stond vroeg op, ging naar mijn training en wist precies hoeveel steaks en eieren ik 's ochtends moest eten. Alles was gepland en gecontroleerd en diende maar één doel: de Olympische spelen, een wereldrecord, een topprestatie. (…)
In het voorjaar van 1984 waren we met het DDR-team in Mexico om ons voor te bereiden op de Olympische Spelen van Los Angeles. Daar werd ik verliefd op een Mexicaan, Ernesto. Ik moest stiekem het trainingskamp verlaten om hem te kunnen zien. (…) Op een bepaald moment besloot ik dat ik wilde vluchten tijdens de Olympische Spelen. Dat plan viel in het water. (…) We vlogen weer terug naar de DDR, waar ik te horen kreeg dat ik een blindedarmoperatie moest ondergaan. Zomaar, uit het niets. Toen ik na de operatie wakker werd, had ik een gigantische snee in mijn buik. Ik had allerlei complicaties en was fysiek kapot. Sporten ging niet meer. Ik moest stoppen en besloot Duitse taal en literatuur te studeren."

noot 1 Chemie: het systematisch toedienen van doping. Naar schatting zijn tussen de 8.000 en 10.000 topsporters slachtoffer geworden van het staatsdopingsysteem.

bron 14 Voormalig DDR-sprintster Ines Geipel (1960) over haar tijd als topsportster:

"Na de val van de Muur waren mijn psychische en lichamelijke klachten niet opeens voorbij. Ik heb jarenlang gekampt met extreme kolieken, totdat ik in 2003 bij een chirurg terechtkwam die zei: 'Er zit niets anders op dan dat oude litteken open te snijden en te zien wat eronder zit.' Die operatie duurde 9 uur, mijn organen bleken compleet in elkaar te zijn vergroeid. De chirurg zei dat de operatie destijds uiterst kwaadaardig was uitgevoerd, op een voor mij levensgevaarlijke manier. Uit mijn Stasidossier heb ik later opgemaakt dat de Stasi wist wat er speelde tussen Ernesto en mij. Een vriend had ons verraden en ze hebben daarop een gefaseerd *Zersetzungsplan*[1] in werking gezet. (…) Mijn blindedarm was er inderdaad uitgehaald, maar daarnaast was mijn hele buik inclusief spieren kapotgesneden. Atleten die wilden vluchten werden gezien als 'sportverraders'[2]: een vlucht uit de sport was een absolute no-go en werd streng bestraft.

noot 1 Het Duitse woord *Zersetzung* is lastig te vertalen in het Nederlands. Kapotmaken, vernietigen of breken komt in de buurt.
noot 2 De staat beschouwde DDR-sporters als 'diplomaten in trainingspak'. Wanneer een atleet vluchtte, was dat een enorm gezichtsverlies voor de DDR.

Gebruik bron 13 en 14.
Sport was ontzettend belangrijk in de DDR: daarmee kon het land zich op internationaal niveau laten gelden. Om de prestaties van sporters te verbeteren, kregen velen van hen systematisch doping toegediend.
Stel, je doet onderzoek naar het staatsdopingsysteem van de DDR en je vindt deze bronnen.

4p KA 38 **16** Maak met argumenten duidelijk:
- waarom deze bronnen mogelijk bruikbaar zijn voor je onderzoek, en
- waarom je kunt twijfelen aan de betrouwbaarheid van deze bronnen voor je onderzoek, en
- dat er een verband bestaat tussen het totalitaire karakter van het DDR-regime en het staatsdopingsysteem.

bron 15 Studentenprotest op 9 november 1967 aan de Universiteit van Hamburg. Op het spandoek staat de tekst '*Unter den Talaren, Muff von 1000 Jahren*' (Vrij vertaald: Onder de toga's zit de stank van 1000 jaren):

Toelichting:
Tijdens de beëdiging van de rector van de universiteit, wat doorgaans een feestelijke en officiële bijeenkomst is waarbij professoren in traditionele toga's verschijnen, wandelen studenten met hun spandoek door de zaal.

Gebruik bron 15.
In de jaren zestig laten jongeren in Europa van zich horen. Ook in West-Duitsland verheffen jongeren hun stem.

3p KA 48 **17** Maak duidelijk:
- (met verwijzing naar de bron) waar de studenten tegen protesteerden, en
- dat deze actie paste in de bredere agenda van de Duitse protestbeweging van de jaren zestig.

Een historicus verklaart over de Rote Armee Fraktion (RAF), ook bekend als de Baader-Meinhof-Gruppe: "De associatie met de Britse Royal Air Force (RAF) was opzettelijk: zoals de Britten Duitsland van bovenaf hadden gebombardeerd tijdens de Tweede Wereldoorlog, zo zouden zij het 'nieuwe fascisme' van binnenuit laten exploderen."

4p KA 45,48 **18** Licht deze uitspraak toe. Doe dat door aan te geven:
- op welke wijze de RAF te werk ging, en
- vanuit welk ideologisch motief de leden hun protest kracht bijzetten.

Beargumenteer tot slot in hoeverre er in hun werkwijze sprake is van verandering of continuïteit ten opzichte van de studentenprotesten in de jaren zestig.

bron 16 In oktober 1989 spreekt Michael Gorbatsjov in Oost-Berlijn bij de viering van veertig jaar DDR over de noodzaak van hervormingen. Horst Haitzinger maakt deze prent over de feestelijkheden in Oost-Berlijn voor een West-Duits tijdschrift:

Vertaling van de tekst in de prent:
Achter het spreekgestoelte staat Michael Gorbatsjov, die zegt: “*Ich bin ein Berliner*” (“Ik ben een Berlijner”).
Rechts staat de Oost-Duitse partijleider Erich Honecker, die denkt: “*Ein Pekinger wär mir lieber*” (“Ik had liever gehad dat hij gezegd had, dat hij een inwoner van Peking was”).

Toelichting:
In de lente van 1989 werd het Plein van de Hemelse Vrede in Peking meer dan anderhalve maand bezet door studenten die protesteerden tegen de communistische regering van hun land. De studentenopstand werd door de Chinese Communistische Partij met harde hand neergeslagen.

Gebruik bron 16.
Horst Haitzinger geeft met deze prent een mening weer over de tegenstelling in 1989 tussen de politieke koers van Michael Gorbatsjov en die van Erich Honecker.

4p KA 45 **19** Leg dit voor elk van beide koersen uit, telkens met een verwijzing naar de bron.

bron 17 In december 1989 vindt in Straatsburg een bijeenkomst van Europese regeringsleiders plaats. De Belgische minister van Buitenlandse Zaken Mark Eyskens schrijft:

“De Franse president Mitterrand stelde een onderbreking van het beraad voor en trok zich terug met Helmut Kohl. Na een uurtje keerden beide heren terug in ons gezelschap. (…) Kohl verklaarde dat hij bereid was om, ondanks het verzet in zijn eigen land, voluit het plan te steunen om een Monetaire Unie in Europa op te richten. Dat betekende voor Duitsland afscheid nemen van de Duitse mark en het degraderen van de Bundesbank tot een filiaal van de Europese Centrale Bank. Hierna volgde een moment van intense stilte. We begrepen dat hier een historische afspraak werd gesmeed, waarvan de toekomst van Europa zou afhangen.”

Gebruik bron 17.
Eyskens vindt dat er een “historische afspraak” tussen Frankrijk en Duitsland werd gesmeed tijdens deze bijeenkomst.

3p KA 47 **20** Ondersteun deze visie door:
- (met bron) de afspraak te noemen die wordt gemaakt tussen Duitsland en Frankrijk, en
- (zonder bron) aan te geven welke toezegging Frankrijk doet om deze afspraak te kunnen maken, en ten slotte
- (zonder bron) met een historisch argument de visie te ondersteunen dat een afspraak tussen deze twee landen historisch is.

Bron: College voor Toetsen en Examens, 2020, havo.

Hints bij de historische context

4 Duitsland in Europa 1918-1991

5 In de opdracht wordt expliciet gevraagd naar een politieke én een economische reden. Het is belangrijk dat je in je antwoord twee redenen noemt, waarbij je zonder twijfel duidelijk maakt welke van de oorzaken volgens jou de politieke en welke de economische oorzaak is. Je kunt zomaar een scorepunt verliezen als je wel twee oorzaken noemt, maar vergeet te vermelden welke van de twee jij interpreteert als politiek of economisch.

6 Wat zegt de behandeling van de *Heimatvertriebene* over de waardering van hen in Polen en later Duitsland?

10 Was de West-Duitse bevolking bekend met een democratisch stelsel? Was dit in het verleden een succes geweest?

11 Bekijk de beeldelementen in de spotprent. Vraag je af:
- Waarom zou Frankrijk niet willen dat West-Duitsland eerder scoort met de puck (met dollarteken)? En waarom is deze rivaliteit een zorg voor de Verenigde Staten?
- Welk voordeel ziet de Verenigde Staten van een samenwerkend Europa in de context van de Koude Oorlog?

12
- Vanuit jouw kennis weet je dat de Volksopstand ontstond bij de arbeiders die werkzaam waren aan de Stalinallee. Dit staat niet in de toelichting bij het gedicht, maar helpt je de inhoud ervan te interpreteren.
- Merk de cynische toon in het gedicht op, waarin gesuggereerd wordt dat het volk moet worden ingeruild. Realiseer je dat alles wat de Communistische Partij deed, zij voor de arbeiders deed. Hoe blijkt dan uit het gedicht dat de DDR op haar eigen ideologie wordt aangevallen?

13
- De gegeven interpretaties geven richting aan het bestuderen van de spotprent. Focus alleen hierop en laat de rest van de prent buiten beschouwing.
- Vraag je af: Hoe reageerden de westerse mogendheden / de VS op de grenssluiting? Op welke reactie had Brandt gehoopt? Welk beeldelement ondersteunt zijn verwachting?
- Vraag je af: Waren de internationale verhouding op dat moment gespannen / ontspannen? Welke rol speelt de Koude Oorlog in de opmerking van Chroesjtsjov naar Adenauer?

15 Het begrip standplaatsgebondenheid houdt in dat ieder mens denkt en handelt vanuit zijn eigen tijd, plaats, ervaringen en kennis. Hoe beoordeelt de auteur de Ostpolitik van Willy Brandt? Is hij positief/negatief? Wat zegt dat over zijn standplaats?

16
- De bruikbaarheid van een bron is afhankelijk van de onderzoeksvraag. Levert de bron informatie op over het staatsdopingsysteem van de DDR? Zo ja, dan is de bron bruikbaar.
- Betrouwbaarheid gaat over de vraag of de bron gegevens oplevert die als feitelijk juist kunnen worden beschouwd. Wordt de inhoud van de bron bevestigd door andere bronnen en is de informatie feitelijk controleerbaar? Zo nee, dan is de bron niet betrouwbaar.

© ThiemeMeulenhoff

17 Deze vraag past in een bredere context en heeft betrekking op jouw kennis van de jaren zestig / het kenmerkend aspect 'de toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen'. Waar protesteerden met name de Duitse jongeren tegen in die tijd?

18 In het citaat vind je een aanwijzing hoe de RAF te werk ging. Het begrip continuïteit duidt op iets wat hetzelfde is gebleven. Herken je in hun werkwijze eenzelfde protest als dat van de jongeren in de jaren zestig, of juist niet?

20
- Vraag je af: Hoe verhielden Frankrijk en Duitsland zich tot elkaar in de geschiedenis?
- Bekijk de datum van de bron. Waar zette bondskanselier Kohl op in na de val van de Berlijnse Muur? Welk wisselgeld wilde Duitsland voor het degraderen van de Bundesbank en het afscheid van de D-Mark?

© ThiemeMeulenhoff

Uitwerkingen bij de historische context

4 Duitsland in Europa 1918-1991

Leidende vraag: Wat leidde tot de opkomst van het nationaalsocialisme en welke gevolgen had dit voor Duitsland en Europa (1918-1945)?

3p **1**
- Von Hindenburg houdt de regering en de politieke partijen verantwoordelijk voor de nederlaag in de Eerste Wereldoorlog / beschuldigt de regering en politieke partijen ervan geen gehoor te hebben gegeven aan voorstellen die moesten leiden tot de overwinning / geen strenge wetgeving/discipline te willen. [1p]
- Als generaal van het Duitse leger wil Von Hindenburg zichzelf / de legerleiding / de keizer vrijpleiten van schuld aan de nederlaag. [1p]
- Het geloof "dat het leger in de rug is gestoken" heeft een negatieve invloed op de stabiliteit van de Republiek van Weimar gehad / heeft het vertrouwen van de bevolking in de politieke leiders ondermijnd. [1p]

3p **2**
- Het kenmerk dat past bij de leus is dat het belang van de gemeenschap boven het individu wordt gesteld / het streven naar een *Volksgemeinschaft* / het nationalisme dat stelt dat het Duitse volk boven alles gaat (ook boven het individu). [1p]
- Het hernoemen tot *Heldengedenktag* moest de Duitsers overtuigen dat sterven voor het vaderland / vechten voor je vaderland een eer was. [1p]
- Dat kan worden verklaard met de verheerlijking van geweld door de nationaalsocialisten / het nationalisme van de nationaalsocialisten. [1p]

Als hetzelfde kenmerk van het nationaalsocialisme meer dan één keer gebruikt wordt, wordt hiervoor niet meer dan 1 scorepunt toegekend.

4p **3** Bij 1: De nationaalsocialisten beginnen de vervolging van de joden met het isoleren van hun joodse medeburgers van de rest van de bevolking (waardoor ze uiteindelijk deze bevolkingsgroep zonder veel tegenstand weg konden voeren), wat uit de bron blijkt als bezoek aan joodse winkels wordt tegengegaan. [2p]
Bij 2: Het thema van de tentoonstelling *Ein offenes Geheimnis* wordt in de anekdote goed weergegeven, omdat er, hoewel er iets verschrikkelijks gebeurt (de boycotactie/discriminatie/begin Jodenvervolging), toch geprobeerd wordt de schijn van normale (menselijke) verhoudingen op te houden, want de joodse winkelierster biedt haar kwelgeesten thee aan / de SA-mannen onderbreken hun actie voor een kopje thee bij de joodse winkelierster. [2p]

4p **4**
- In een totalitaire ideologie heeft de staat een overheersende invloed op allerlei aspecten van het maatschappelijk leven. Het feit dat moeders gestimuleerd worden veel kinderen te krijgen en deze op te voeden naar nationaalsocialistisch model, toont aan dat het individu en het privéleven ondergeschikt zijn gemaakt aan het belang van de staat. [2p]
- Volgens de ideologie van de nazi's zijn vrouwen gemaakt voor het moederschap. Met het 'Moederkruis' wordt moederschap aangemoedigd en beloond, wat een toename van een 'raszuivere Duitse bevolking' bewerkstelligt. [2p]

4p **5**
- Op politiek terrein was er een nieuw begin nodig door de beëindiging van het Derde Rijk / het verslaan van het nazibewind / het opgeven van de eigen soevereiniteit door de onvoorwaardelijke capitulatie / de bezetting door de geallieerden. [1p]
- Op economisch terrein was een nieuw begin nodig doordat de Duitse industrie / de stedelijke infrastructuur grotendeels was verwoest. [1p]

© ThiemeMeulenhoff

- De nationaalsocialistische mentaliteit kon niet zomaar van het ene op het andere moment stoppen, [1p]
wat betekende dat (één van de volgende voorbeelden waaruit de moeilijke omgang met het naziverleden blijkt): [1p]
in de beginjaren de geallieerde overwinnaars het naoorlogse beleid van denazificatie bepaalden waardoor er in het Duitse publieke debat weinig ruimte was voor reflectie op schuld en verantwoordelijkheid / dat onder Adenauer de focus op de toekomst lag, waardoor in de BRD veel academische en professionele instituten het proces van denazificatie overleefden / dat in de DDR het proces van denazificatie grondiger verliep en er daarna een dictatuur bleef, waar in plaats van nationaalsocialistische propaganda de Duitse bevolking nu te maken kreeg met communistische propaganda.

3p **6**
- Uit de bron kun je opmaken dat de *Heimatvertriebene* slachtoffer werden van (de door ooglogsleed) anti-Duitse sentimenten. Zij werden in Polen op eenzelfde manier aangepakt (berovingen, verkrachting, geen medische hulp, moord) als de nazi's tijdens de oorlog in Oost-Europa te werk gingen. [1p]
- De *Heimatvertriebene* werden opgevangen in vroegere barakken van Russische dwangarbeiders / niet met enthousiasme ontvangen. Er was na de Tweede Wereldoorlog meer aandacht voor de slachtoffers van het Derde Rijk: de joden en de inwoners van door Duitsland tijdens de oorlog bezette landen. [1p]
- Er was geen aandacht voor het trauma van de vluchtelingen, omdat Duitsers niet gezien werden als slachtoffer. [1p]

Leidende vraag: Hoezeer beïnvloedde het ontstaan en het verloop van de Koude Oorlog de geschiedenis van Duitsland na de Tweede Wereldoorlog (1945-1961)?

4p **7** De verwijzing naar: [3p]
- de Russen eruit: om aan te geven dat het oprukkende communisme in Europa moest stoppen;
- de Amerikanen erin: om aan te geven dat de steun van de Verenigde Staten onmisbaar was om tegenwicht te bieden tegen het oprukkende communistische gevaar;
- de Duitsers eronder: om aan te geven dat er een groot wantrouwen bestond ten aanzien van Duitsland.

Adenauer was het natuurlijk niet eens met de uitspraak dat Duitsland eronder gehouden moest worden, maar hij hield wel rekening met de angst voor het herlevend Duits militarisme. Daarom zocht hij een zo groot mogelijke integratie in het Westen/*Westbindung* en bewapening in NAVO-verband. [1p]

4p **8**
- Op de posters in de parade is te zien dat *Uncle Sam* het Marshallplan / geld aanbiedt aan een Sovjetarbeider. De arbeider geeft met zijn hand aan dat hij deze hulp niet hoeft, met de begeleidende tekst dat deze *Yankee* (bijnaam of scheldwoord voor een Amerikaan) naar huis moet gaan. [1p]
- De Sovjetautoriteiten waren ervan overtuigd dat de Amerikanen door het Marshallplan hun politieke invloed en macht wilden uitbreiden. Zij zagen het als een agressieve, kapitalistische, imperialistische politiek van de Amerikanen. [1p]
- Door het organiseren van zo'n parade en het verspreiden van de posters wilde de DDR het kapitalisme uitbannen. [1p]
- Met de Marshallhulp zouden de Oostbloklanden een economische impuls krijgen, waardoor de populariteit van het communisme zou afnemen. Als mensen te maken hebben met armoede en tekorten, zijn gelijkheidsidealen aantrekkelijker dan wanneer ze welvarend zijn. [1p]

© ThiemeMeulenhoff

3p **9** De Duitse adelaar is een tweekoppige adelaar geworden. Het verschil tussen links en rechts is groot:
- Links zie je een kaalgeplukte, slanke adelaar. In het politieke landschap staat '*left view*' voor het socialistische gedachtengoed. Daarmee is links op te vatten als de DDR. [1p]
- Rechts zie je een goed gevoede adelaar met veren, vette worst in de snavel en pul bier in de hand/vleugel. '*Right view*' kun je opvatten als het meer liberale gedachtengoed en in verband brengen met de BRD. [1p]

Doordat het in het westen economisch beter gaat vertrekken veel kapitaalkrachtige, jonge Oost-Duitsers naar het westen. Doordat grote aantallen mensen jaarlijks de DDR en Oost-Berlijn verlaten, stroomt het land leeg. [1p]

2p **10**
- Tijdens het Interbellum (na de Eerste Wereldoorlog en het aan de macht komen van Hitler) was er sprake van een parlementaire democratie. Deze Republiek van Weimar bleek instabiel en het volk had weinig vertrouwen in de democratie. Velen verlangden terug naar het Duitse Rijk onder leiding van een autocratische keizer of wilden een revolutie uitlokken. Daarom is er nu, na de totalitaire dictatuur van Hitler en de Tweede Wereldoorlog, opnieuw overtuigingskracht nodig voor een democratisch stelsel. [1p]
- Oorzaken: [1p]
  - Onder Adenauers bewind was er sprake van materiële welvaart dankzij het *Wirtschaftswunder* (economisch wonder).
  - Negatieve berichten uit Oost-Berlijn, zoals de arbeidersopstand die hard werd neergeslagen door de *Volkspolizei*, maakten duidelijk dat een communistisch (en totalitaire) DDR geen beter alternatief was voor Adenauers *Westpolitik*.

4p **11**
- Je ziet de rivaliteit tussen Frankrijk (links van de lijn) en West-Duitsland (rechts van de lijn). Frankrijk heeft angst voor de terugkeer van een economisch sterk Duitsland. De personificatie van Franrijk wil niet dat West-Duitsland eerder scoort in de wedstrijd, met de puck (schijf) met het dollarteken. [1p]
- Je ziet dat *Uncle Sam* (Amerika) geschrokken toekijkt, omdat Amerika gebaat is bij een snelle economische groei (zodat het communisme in Europa geen kans zou krijgen) en een verenigd Europa. [1p]
- De Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal was een belangrijke stap in de richting van de Europese samenwerking en het begin van de Frans-Duitse vriendschap. De EGKS was een supranationale organisatie van Frankrijk, de Bondsrepubliek Duitsland, Italië en de Benelux-landen. Het primaire doel was het scheppen van een gemeenschappelijke markt voor kolen en staal (belangrijk voor de oorlogsindustrie). Hierdoor werd de kans op een nieuwe oorlog kleiner. [2p]

2p **12**
- Door (op ironische wijze) te beschrijven dat "de regering een ander volk koos", wijst Brecht erop dat de oorzaak van de opstand gezocht moet worden in een kloof tussen de regering en het volk, [1p]
- terwijl eigenlijk van de volksdemocratische regering in de DDR verwacht kan worden dat de regering/partij de wil van het volk vertolkt en niet (de in zijn ogen omgekeerde, bespottelijke situatie) dat de regering het beter weet dan het volk. [1p]

4p **13**
1. Willy Brandt wordt op de propagandaposter afgebeeld met een *pickelhaube*, de Duitse helm uit de periode voorafgaand en tijdens de Eerste Wereldoorlog. Met deze historische verwijzing toont de cartoonist aan dat Brandt uit is op een strijd en een militaire reactie verwacht. Hij richt zijn 'brief' persoonlijk aan de Amerikaanse president om de urgentie van een westers optreden te onderstrepen, terwijl Kennedy met de woorden "Goh, ik heb ook mijn eigen oproepen!" duidelijk maakt dat dit geen prioriteit heeft. [2p]
2. De situatie rondom Berlijn was al enige tijd gespannen. Chroesjtsjov vermaant Adenauer te stoppen met wiebelen om de spanning niet te doen toenemen / escalatie te voorkomen. Niemand wilde een oorlog riskeren omwille van een vrije toegang van en naar Oost-Berlijn. [2p]

© ThiemeMeulenhoff

Leidende vraag: Wat verklaart de hereniging van beide Duitslanden en hun succesvolle integratie in Europa (1961-1991)?

2p **14** *Als burgemeester van West-Berlijn kwam hij tijdens de Berlijn-kwestie op voor de belangen van zijn stad en democratische vrijheid, maar voelde hij zich door zijn westerse bondgenoten in de steek gelaten. De grenssluiting / bouw van de Berlijnse Muur in 1961 en de lauwe reacties hierop van de westerse bondgenoten hadden aangetoond dat door Adenauers Westpolitik / de binding met het Westen de band met de DDR alleen maar slapper was geworden.* [1p]
De status quo kon alleen worden doorbroken door een voorzichtige toenadering van de BRD tot de DDR, een politiek van ontspanning en samenwerking met een lange adem. Met deze Ostpolitik dacht Brandt dat de Duitse eenwording dichterbij zou komen. [1p]

5p **15**
- Uit de bron blijkt dat Brandt met zijn politiek toenadering zoekt tot het oosten, [1p] met verwijzing naar één van de volgende passages: [1p]
  - Hij jaagt zijn 'ontspanningsdroom' na.
  - Hij gaat met zijn rode paraplu over de Oder-Neisse grens.
  - Hij wil op bezoek bij verschillende Oostbloklanden, want hij probeert de wind uit Moskou, Warschau en Praag te trotseren.
- Zelfs helemaal in China zou Brandt toenadering kunnen zoeken tot de communisten, omdat Mao daar in 1949 de communistische Volksrepubliek China uitriep. [1p]
- De auteur van het gedicht is prowesters en lijkt weinig vertrouwen te hebben in de *Ostpolitik* van Willy Brandt: [1p]
  de 'hoogvliegende' Willy gaat 'blindelings' op reis en wordt weggeblazen door boze communisten 'Marx, Engels en Lenin' en had dus beter 'droog in zijn warme westerse huis' kunnen blijven. [1p]

4p **16**
- Wel bruikbaar, want Ines Geipel heeft als voormalig DDR-sprintster aan den lijve ondervonden hoe de DDR met topsporters omging. Ze beschrijft de verschillende kleuren van de pillen die in alle internaatkamers aanwezig waren, waaruit je kunt opmaken dat de doping structureel werd toegediend. [1p]
- Er valt te twijfelen aan de betrouwbaarheid, want Geipel is naast dopingslachtoffer óók slachtoffer geworden van de Stasi. De Geheime Dienst is zo ver gegaan dat niet alleen haar carrière als topsporter, maar ook haar gezondheid in levensgevaar is gebracht. Als slachtoffer kan haar verhaal over het dopingschandaal zijn aangedikt. [1p]
- De Geheime Dienst / Stasi was altijd in de buurt en de levens van mensen werden volledig gecontroleerd. [1p].
  Met een *Zersetzungsplan* wilde de Stasi andersdenkenden en tegenstanders van het regime psychologisch kapotmaken. [1p]

3p **17**
- Op het spandoek staat 1000 jaren, wat een verwijzing is naar het Duizendjarige Rijk / nazi-Duitsland. [1p]
  De studenten protesteren tegen de slechte denazificatie van Duitsland. Op veel hoge posities in de politiek en op de universiteiten zitten ex-nazi's. [1p]
- De studentenprotesten waren onderdeel van de *Außerparlementarische Opposition (buitenparlementaire oppositie), een verzamelbegrip voor talrijke protestbewegingen die in de jaren zestig in West-Duitsland in opstand kwamen tegen de gevestigde orde en de consumptiemaatschappij.* [1p]

4p **18**
- De RAF ging met gewelddadige terreuraanslagen (bomaanslagen), bankovervallen en ontvoeringen te werk. [1p]
- Vanuit de maoïstische, communistische ideologie wilden de RAF-leden een revolutie ontketenen tegen het 'nieuwe fascisme' in de Bondsrepubliek, de regering Brandt. [1p]

© ThiemeMeulenhoff

- Argument voor verandering/continuïteit, met een verwijzing naar de werkwijze: [2p]
  Argumenten voor verandering:
  De werkwijze van de RAF is een verandering ten opzichte van de studentenprotesten / de *Außerparlementarische Opposition.* De kritiek van jongeren op de consumptiecultuur en de beperkt gebleven denazificatie was symbolisch, maar de RAF radicaliseerde, werd gewelddadig en ontaardde in links terrorisme.
  Argumenten voor continuïteit:
  Zowel de RAF als de APO/studentenprotesten ageren tegen het politiegeweld en het slechte functioneren van de democratie.

4p **19** Met (één van de volgende): [1p]
- de verwijzing naar Kennedy's toespraak in West-Berlijn in 1963
- Gorbatsjovs uitspraak van solidariteit met de Oost-Berlijners
  geeft Haitzinger de mening weer dat Gorbatsjov zich opstelt achter de wens van de Oost-Duitse bevolking naar meer vrijheid / hervormingen (glasnost en perestrojka) zoals in de Sovjet-Unie. [1p]

Met (één van de volgende): [1p]
- Honeckers voorkeur voor de aanpak van de Chinese Communistische Partij
- de verwijtende blik / de gedachte van Honecker richting Gorbatsjov
  geeft Haitzinger de mening weer dat Honecker kiest voor de harde lijn / elke vorm van verzet tegen zijn beleid de kop wil indrukken. [1p]

3p **20**
- Het gaat hier om de afspraak dat Duitsland de euro zal invoeren (waarbij Duitsland de Monetaire Unie zou ondersteunen), [1p]
- waardoor Frankrijk zijn steun toezegt voor de Duitse hereniging. [1p]
- Duitsland en Frankrijk zijn in beide wereldoorlogen / tijdens het moderne imperialisme vijanden geweest, waardoor een afspraak (tot samenwerking) historisch mag worden genoemd. [1p]

© ThiemeMeulenhoff

Examenopgaven over oriëntatiekennis met hints om je op weg te helpen en uitleg bij de antwoorden. Ook handig bij de voorbereiding op je schoolexamens!

Deel 1b Oefenen met oriëntatiekennis

5 Oriëntatiekennis

In het examen gaat 65% van de opdrachten over de vier historische contexten Steden en burgers in de Lage Landen (1050-1700), Verlichting (1650-1900), China (1842-2001), en Duitsland (1918-1991). De overige 35% van de opdrachten gaat over kenmerkende aspecten van alle tien tijdvakken en toetst je oriëntatiekennis van de geschiedenis.
Hier volgt een selectie van examenvragen uit voorgaande jaren die je helpen deze oriëntatiekennis te oefenen.
De makers van deze Examenbundel hebben ervoor gekozen bij het oefenen van de oriëntatiekennis vooral opdrachten op te nemen die gaan over kenmerkende aspecten die niet in de historische contexten aan de orde komen.

Door de tijd heen

De volgende historische beschrijvingen hebben te maken met schandalen en staan in willekeurige volgorde:

1 Tot woede van paus Gregorius VII besloot keizer Hendrik IV een eigen kandidaat tot bisschop te benoemen. Voor straf moest Hendrik IV uiteindelijk op blote voeten in de sneeuw om vergeving smeken bij de paus.
2 Het volk van Rome was in de ban van de affaire die Julius Caesar had met de Egyptische koningin Cleopatra. Hij werd ervan beschuldigd dat hij niet langer aan het belang van het Romeinse Rijk dacht, maar alleen aan haar schoonheid.
3 De Britse feministe Annie Besant werd gearresteerd vanwege haar uitgave van een Amerikaans pamflet over anticonceptie. Haar rechtszaak trok veel bezoekers die wilden weten of ze inderdaad veroordeeld zou worden wegens obsceniteit.
4 De fresco's die Michelangelo aanbracht in de Sixtijnse kapel wekten na de onthulling verontwaardiging op. Michelangelo had naast Bijbelse figuren ook veel spaarzaam geklede figuren geschilderd, waarvoor hij had teruggegrepen op de klassieke oudheid.
5 Een vazal van de Karolingische koning Pepijn de Korte, Gangulphus, ontdekte na zijn thuiskomst van een missie om de Friezen tot het christendom te bekeren, dat zijn vrouw hem bedroog met een priester.
6 In een anoniem pamflet werd de schrijver Rousseau na de publicatie van zijn boek '*Émile ou De l'éducation*', waarin de ideale opvoeding van kinderen werd beschreven, ervan beschuldigd dat hij zijn eigen kinderen te vondeling zou hebben gelegd.

2p **1** Zet deze beschrijvingen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.
Bron: centraal examen 2018-I, vwo.

De volgende gebeurtenissen hebben te maken met de geschiedenis van de Groningse Der Aa-kerk en staan in willekeurige volgorde:

1 Ook in Groningen viel de groeiende welvaart samen met ontkerkelijking, waardoor de Der Aa-kerk in verval raakte.
2 Toen de Franse revolutionaire legers de Republiek binnentrokken, gebruikten ze de Der Aa-kerk als opslagplaats voor hooi en levensmiddelen, en als paardenstal.
3 In de tijd dat missionarissen het christendom in Noord-Nederland verspreidden, stond op de plek waar later de Der Aa-kerk verrees een kleine houten kapel.
4 De kerk werd gebruikt als doorgangshuis voor onderduikers, zonder dat de Duitse bezetters dat merkten.
5 Otto III, bisschop van Utrecht, bevestigde de rechten van de kerk, die vooral werd bezocht door schippers en kooplui van de door handel opbloeiende stad.
6 Nadat het leger van stadhouder Maurits Groningen veroverde, werden de altaren in de kerk ontmanteld om de kerk geschikt te maken voor protestantse kerkdiensten.

2p **2** Zet deze gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.
Bron: centraal examen 2018-II, vwo.

De volgende historische beschrijvingen hebben te maken met de geschiedenis van de Noord-Poolse stad Szczecin (in het Duits: Stettin):

1 De industrialisatie kwam in de regio op gang. Er werd een spoorlijn aangelegd tussen Szczecin en Berlijn.
2 De opbloeiende handel tussen de steden in West-Europa en steden in het Oostzeegebied was gunstig voor Szczecin. De stad trad toe tot het handelsverbond van de Hanze en groeide uit tot een belangrijke handelsstad.
3 Nadat het leger van de Sovjet-Unie Szczecin veroverde, werd de stad samen met andere gebieden in het oosten van Duitsland toegewezen aan Polen.
4 Evenals in andere Poolse steden braken er in Szczecin stakingen uit, die uiteindelijk leidden tot het verdwijnen van het communistische bewind en tot vrije verkiezingen in Polen.
5 In het Duitse Rijk brak oorlog uit tussen katholieke en protestantse vorsten. Veel Europese staten mengden zich in de strijd, waarbij Zweden Szczecin veroverde en bijna een eeuw lang bezet hield.
6 Slavische stammen verzetten zich tegen de Duitse bisschop Otto van Bamberg. Er kwam daardoor een voorlopig einde aan de pogingen het gebied rond Szczecin te bekeren tot het christendom.

2p **3** Zet deze beschrijvingen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.
Bron: centraal examen 2017-I, vwo.

Bij de volgende gebeurtenissen uit de geschiedenis speelden bruggen een rol:

1 In Berlijn vermoordden militairen Rosa Luxemburg, een van de leiders van de Spartakus-opstand. Haar lichaam werd bij de Lichtensteinbrug in het Landwehrkanaal gegooid.
2 In opdracht van de nazi's werd tussen de twee wijken van het Joodse getto in Warschau een voetgangersbrug gebouwd om te voorkomen dat Joden en niet-Joden met elkaar in contact zouden komen.
3 Toen Napoleons veldtocht tegen Rusland mislukte, bouwden Nederlandse geniesoldaten in het ijskoude water van de Berezina twee houten bruggen om de terugtocht van het Franse leger mogelijk te maken.
4 Om het tegen Wilhelm II gerichte bondgenootschap tussen Frankrijk en Rusland te vieren, werd een van de bruggen over de Seine in Parijs vernoemd naar tsaar Alexander III.
5 In de provincie Neder-Germanië mislukte een opstand van de Batavieren tegen de Romeinse overheersing. Bij de resten van de brug over de Nabalia onderhandelde de aanvoerder van de Batavieren met de Romeinen over de overgave.
6 Op de Pont Neuf in Parijs werd vlak na het Congres van Wenen het bronzen standbeeld van koning Hendrik IV, dat eerder door Franse revolutionairen was vernield, weer opgericht.

2p **4** Zet deze zes gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.
Bron: centraal examen 2017-II, vwo.

Prehistorie en oudheid

In 1274 v. Chr. vond er een veldslag plaats tussen de legers van de Hittitenkoning Muwatali II en de Egyptische farao Ramses II. Tijdens de slag werden door de Egyptenaren 2.000 strijdwagens met ieder drie soldaten ingezet. De Hittiten hadden 3.000 strijdwagens met elk twee soldaten. Daarnaast hadden beide legers meer dan 10.000 voetsoldaten tot hun beschikking. Hieruit kun je concluderen dat zowel bij de Hittiten als bij de Egyptenaren sprake was van een landbouwsurplus.

2p **5** Leg dit uit.
Bron: centraal (pilot)examen 2013-I, vwo.

© ThiemeMeulenhoff

Rond 4000 v. Chr. verdween in het huidige Nederland de Swifterbantcultuur die voornamelijk bestond uit jagers-verzamelaars. Er werd een nieuwe cultuur (hier: een groep mensen) gesignaleerd die zich ging richten op landbouw: de Trechterbekercultuur. Bij deze gegevens past de volgende uitspraak:
Er kan niet met zekerheid worden gesteld dat de Swifterbant- en de Trechterbekercultuur verschillende culturen zijn geweest.

2p **6** Leg uit welke redenering hierbij past.
Bron: centraal (pilot)examen 2012-I, vwo.

bron 1 De Griekse filosoof Aristoteles (384-322 v. Chr.) beschrijft de geschiedenis van het bestuur van Athene. Over de jaren 582-580 v. Chr. vermeldt hij:

"Damasias werd benoemd tot archont (bestuurder). Hij bleef twee jaar en twee maanden in functie tot hij met geweld werd verdreven. De Atheners besloten toen vanwege hun onenigheid tien archonten te benoemen, vijf uit de eupatridai (rijken), drie uit de agroikoi (boeren) en twee uit de demiourgoi (ambachtslieden). Deze tien archonten bleven het jaar na de verdrijving van Damasias in functie."

Gebruik bron 1.
Je kunt concluderen dat deze beslissing van de Atheners de ontwikkeling van de democratie in Athene bevordert.

2p **7** Ondersteun deze conclusie met twee aan de bron ontleende argumenten.
Bron: centraal examen 2017-II, vwo.

De Romeinen vervolgden aanhangers van andere godsdiensten dan de Romeinse religie meestal niet. Maar christenen werden, tot het begin van de vierde eeuw, wel vervolgd.

2p **8** Verklaar dit verschil door aan te geven:
– waardoor de verdraagzaamheid tegenover andersgelovigen het Romeinse imperialisme diende, en
– waardoor de christelijke religie door het Romeinse bestuur aanvankelijk werd gezien als een politiek gevaar.

Bron: centraal examen 2016-I, vwo.

bron 2 De Romeinse schrijver Tacitus beschrijft in zijn boek 'Historiae' hoe in het jaar 70 de Romeinse generaal Cerialis een vergadering van Galliërs toespreekt nadat hun opstand is neergeslagen:

"Romeinse generaals zijn jullie land en dat van andere Galliërs niet vanwege hebzucht binnengetrokken, maar omdat ze uitgenodigd werden door jullie voorvaderen die genoeg hadden van alle interne conflicten (...). We hebben onze stellingen langs de Rijn niet ingenomen om Rome te beschermen maar om Germaanse vorsten als Ariovistus ervan te weerhouden de macht in Gallië te grijpen (...). Heel Gallië was ten prooi gevallen aan burgeroorlogen, uitgelokt door koningen, die duurden tot jullie onze wetten accepteerden. En hoewel we constant zijn uitgedaagd, hebben we als veroveraars alleen om zo veel belasting gevraagd als we nodig hebben om de vrede te bewaren. Harmonie tussen landen kan alleen worden veiliggesteld door legers, legers kunnen niet in stand worden gehouden zonder geld en geld kan alleen door belasting worden verkregen."

© ThiemeMeulenhoff

Gebruik bron 2.
Stel, je doet onderzoek naar de uitbreiding van het Romeinse Rijk in Gallië en je hebt twee onderzoeksonderwerpen:
1 De oorzaken voor uitbreiding van het Romeinse Rijk in Gallië.
2 De Romeinse legitimering van hun imperialisme.
Je vindt de speech van Cerialis en besluit hem te gebruiken voor een van je onderzoeksonderwerpen.

2p **9** Leg uit voor welk onderzoeksonderwerp de bron de meest bruikbare informatie bevat.
Bron: centraal examen 2019-II, vwo.

bron 3 Rond 98 schrijft de Romeinse auteur Cornelius Tacitus over de Germanen:

"Eenmaal op het slagveld gekomen, is het smadelijk voor een leider om in dapperheid te worden overtroffen en voor zijn gevolg om de dapperheid van zijn leider niet te evenaren. Maar een echt levenslange smaad en oneer haalt men zich op de hals als men zijn leider overleeft en dan van het slagveld terugkeert. Hem moeten ze verdedigen en beschermen, hun eigen heldendaden toeschrijven aan zijn roem: dát geldt bij hen als heiligste plicht. De leiders vechten voor de zege, het gevolg voor de leider. Als er bij de eigen stam door langdurige vrede en stilstand niets te beleven is, gaan de meeste jongeren van adel op eigen initiatief naar de stammen die dan in een oorlog verwikkeld zijn. Germanen houden namelijk niet van rust. In gevaarlijke situaties kunnen ze zich gemakkelijker doen gelden en om een groot gevolg te onderhouden is geweld en oorlog nodig."

bron 4 Rond 440 schrijft de Romeinse christelijke priester Salvianus van Marseille over de Germaanse stammen die dan binnen het Romeinse Rijk leven:

"Wat betreft de levenswijze van de Goten en Vandalen: in welk opzicht overtreffen we hen of kunnen we ons zelfs maar met hen vergelijken? Laat ik het om te beginnen hebben over genegenheid en liefde. God leert ons dat dit de belangrijkste deugden zijn. Hij beveelt ze niet alleen overal in de Heilige Schrift aan, maar ook met zijn eigen mond wanneer hij zegt: 'Aan jullie liefde voor elkaar zal iedereen zien dat jullie mijn leerlingen zijn' (Johannes, 13:35). Bijna alle barbaren, tenminste als ze van dezelfde stam zijn en geregeerd worden door dezelfde koning, houden van elkaar, terwijl de Romeinen elkaar vervolgen."

Gebruik bron 3 en 4.
Een interpretatie:
De deugden die elk van beide schrijvers aan de Germanen toeschrijft, weerspiegelen vooral de waarden, die passen bij de eigen tijd van elke schrijver.

4p **10** Licht deze interpretatie toe door bij elke schrijver afzonderlijk:
- de deugd te noemen die hij aan de Germanen toeschrijft, en
- een verklaring te geven waarom de schrijver juist deze deugd waardeert vanuit de tijd waarin elke schrijver leeft.

Bron: centraal examen 2015-II, vwo.

 © ThiemeMeulenhoff

Middeleeuwen

bron 5 Fragment uit 'De Geschiedenis van de Franken', tussen 573 en 591 geschreven door bisschop Gregorius van Tours, een van de machtigste mannen van zijn tijd. In het fragment beschrijft hij de bekering van koning Clovis in 496:

"De koningin liet de heilige Remigius (de bisschop van Reims) in het geheim bij zich komen. Ze smeekte hem het woord van de verlossing aan de koning over te brengen. De bisschop verzocht Clovis om een persoonlijk onderhoud en drong er bij hem op aan in de ware God, de schepper van hemel en aarde, te geloven en zijn eigen afgoden op te geven (…). De koning antwoordde: 'Ik heb u bereidwillig aangehoord, heilige vader. Er blijft echter een probleem. Het volk onder mijn bevel zal niet bereid zijn de oude goden op te geven. Toch zal ik naar mijn mensen toegaan en overbrengen wat u mij zojuist hebt verteld.' Clovis organiseerde een bijeenkomst, maar door tussenkomst van de goddelijke macht riep heel het volk, nog voordat de koning zijn mond kon opendoen, eensgezind uit: 'We zullen onze sterfelijke goden verwerpen, vrome koning, en zijn bereid de onsterfelijke God waarover Remigius preekt te volgen.' Het nieuws bereikte de bisschop. Hij was zeer verheugd en beval dat de doopvont klaar moest worden gemaakt."

bron 6 In 602 vaardigt koning Ethelbert van Kent in Engeland een wet uit. Enkele jaren voordat deze wet wordt opgesteld, heeft een christelijke missie uit Rome Engeland bereikt. Een fragment uit deze wet:

"Schade toegebracht aan het bezit van God en de Kerk moet twaalfvoudig worden gecompenseerd; aan het bezit van een bisschop elfvoudig; aan het bezit van een priester negenvoudig; aan dat van een diaken zesvoudig; aan dat van een gewone geestelijke drievoudig. Verstoring van de vrede in een kerk moet tweevoudig worden vergoed; verstoring van een bijeenkomst ook tweevoudig."

Gebruik bron 5 en 6.
Missionarissen die Europa willen kerstenen, zoeken vaak de koning van een gebied op om hem te bekeren.

2p **11** Ontleen hiervoor uit elk van beide bronnen een verschillend motief.
Bron: centraal examen 2014-I, vwo.

Gebruik nogmaals bron 5 en 6.
Stel, je doet onderzoek naar de rol van koningen bij de verspreiding van het christendom over Europa en je gebruikt deze twee bronnen. Je stelt vast dat de informatie uit de ene bron betrouwbaarder is voor je onderzoek dan de informatie uit de andere bron.

2p **12** Geef met twee argumenten aan welke bron de betrouwbaarste informatie voor je onderzoek bevat.
Bron: centraal examen 2014-I, vwo.

In de zesde eeuw brak voor de eerste keer een pestepidemie uit in het Oost-Romeinse Rijk: er stierven miljoenen mensen en de samenleving raakte ontwricht. Hoewel in de zevende en achtste eeuw ook nog uitbraken van de pest voorkwamen, bleef de eerstvolgende grote, zeer dodelijke pestepidemie uit tot 1347.

2p **13** Verklaar met een kenmerkend aspect van de vroege middeleeuwen waardoor grote pestepidemieën in die periode bijna niet voorkwamen in West-Europa.
Bron: centraal examen 2014-I, vwo.

© ThiemeMeulenhoff

bron 7 **Een koptische[1] bron beschrijft de verovering van Egypte door de islamitische Arabieren. De bron is overgeleverd in een elfde-eeuwse Arabische vertaling, maar stamt uit de tijd kort na de verovering:**

"Door de beproevingen en onderdrukking waaraan Cyrus[2] de rechtzinnige kopten in het geloof blootstelde, week een groot aantal onder hen van het rechte pad af, sommigen uit angst voor vervolging, anderen door omkoping, en weer anderen door overreding en bedrog. (…) Toen zond de vorst van de moslims een leger naar Egypte onder aanvoering van een van zijn trouwe aanhangers, genaamd Amr ibn Al-Asi. (…) En in het jaar 641 veroverden de moslims Alexandrië, verwoestten de muren en staken veel kerken in brand. (…) Sanutius, een vrome edelman, bracht Amr op de hoogte van de situatie van de patriarch Benjamin, hoe hij uit angst voor de Byzantijnen op de vlucht was geweest. Toen liet Amr over alle provincies van Egypte een brief verspreiden, waarin hij schreef: 'De plek waar Benjamin, de patriarch van de koptische christenen zich bevindt, valt onder onze bescherming. Laat hem in alle veiligheid terugkeren zodat hij het bestuur over zijn kerk en volk op zich kan nemen.' Toen de heilige Benjamin dit vernam, keerde hij na een afwezigheid van dertien jaar in grote blijdschap terug naar Alexandrië, gesierd met de kroon van het lijden dat het rechtzinnige volk had ondergaan vanwege de vervolging door de ketters."

noot 1 Kopten zijn volgelingen van de christelijke kerk van Egypte. Deze bron is afkomstig van koptische christenen die zich hebben afgescheiden van de koptische kerk van Cyrus.

noot 2 Cyrus is rond 631 door de christelijke Byzantijnse keizer Herakleios aangesteld tot gouverneur van Egypte en patriarch van de koptische kerk van Alexandrië.

Gebruik bron 7.

Uit deze bron kunnen twee oorzaken voor de snelle verspreiding van de islam worden afgeleid.

4p **14** Noem beide oorzaken en geef bij elke oorzaak aan waardoor die bijdraagt aan de snelle verspreiding van de islam.

Bron: centraal examen 2016-II, vwo.

bron 8 **Omstreeks 790 worden, in opdracht van de Frankische koning Karel de Grote, de wetten van door hem veroverde gebieden opgetekend. Op basis hiervan werden definitieve wetten opgesteld waarbij de Frankische, christelijke wijze van rechtsspraak werd opgelegd. Enkele artikelen uit de Lex Frisionum (wet van de Friezen):**

52 Als hij (de dader) de buik verwondt, boet hij 12 solidi[1].
53 Als hij de darm verwondt, boet hij 18 solidi, als hij de darm doorboort, 24.
54 Als hij tot de maag verwondt, boet hij 12 solidi.
55 Als zijn zwaard de maag beroert, en verwondt, boet hij 18 solidi; als de maag doorboord wordt, 24.
56 Als de darmen uit de wond naar buiten komen en weer naar binnen gedrukt worden, wordt met 4 solidi boven op de boete voor de wond geboet; als van het vet iets naar buiten komt, en afgesneden wordt, boet hij 4 solidi. (…)
Epiloog: Dit alles heeft betrekking op de vrije man. De boetes voor (verwondingen toegebracht aan) een edelman echter, hetzij voor wonden en slagen en voor alles wat hierboven geschreven is, worden vastgesteld met een derde deel meer. De boetes voor (verwondingen toegebracht aan) een horige, hetzij voor wonden, hetzij voor slagen, hetzij voor verlammingen en voor alles wat hierboven geschreven is, zijn de helft minder dan voor een vrije man.

noot 1 Eén solidus (meervoud solidi) is een munt overeenkomend met 36 penningen.

Gebruik bron 8.

Met deze bron zou je de volgende drie conclusies kunnen ondersteunen:

1 In Friesland is in de achtste eeuw het hofstelsel in gebruik.
2 Karel de Grote doet pogingen zijn rijk te centraliseren.
3 De economie van de Friezen is voor die tijd bijzonder.

3p **15** Toon bij elke conclusie aan dat de bron deze conclusie ondersteunt, telkens met een verwijzing naar de bron.

Bron: centraal examen 2015-II, vwo.

bron 9 **Rond 964 beschrijft bisschop Liutprand van Cremona, die benoemd is door Otto I, een kerkvergadering waarbij de bisschoppen paus Johannes XII afzetten. De Duitse keizer Otto I leidt deze vergadering:**

"Toen iedereen zijn plaats had ingenomen en er absolute stilte heerste, begon de heilige keizer Otto als volgt: 'Hoe passend zou het zijn als paus Johannes XII aanwezig was geweest op deze heilige vergadering. Ik vraag u, heilige vaders, uw mening te geven over de reden waarom hij heeft geweigerd deze grootse bijeenkomst bij te wonen.' Hierop zeiden de Romeinse bisschoppen, de kardinalen en de dekens samen met het hele volk: 'Wij zijn verbaasd dat uwe meest heilige wijsheid zich verwaardigt ons deze vraag te stellen: zelfs de inwoners van Iberië, Babylon en Indië kennen het antwoord. Johannes is nog erger dan een van die schrokkende wolven in schaapskleren. Zijn woestheid is overduidelijk, hij is openlijk verwikkeld in de zaken van de duivel; hij probeert niet eens het te verbergen.' Keizer Otto antwoordde: 'Het schijnt mij juist dat de aanklachten tegen de paus punt voor punt naar voren worden gebracht, en dat de hele vergadering dan overdenkt welke actie er moet worden ondernomen.'"

Gebruik bron 9.

De bisschoppen zetten paus Johannes XII af op verzoek van hun leenheer keizer Otto I.

4p **16** Licht deze gebeurtenis toe door:

- (zonder bron) het middeleeuwse politieke conflict te noemen waarmee deze gebeurtenis in verband gebracht kan worden, en
- aan de bron een religieus argument van de bisschoppen voor deze beslissing te ontlenen, en
- (zonder bron) uit te leggen waarom de bisschoppen de keizer gehoorzamen.

Bron: centraal (pilot)examen 2013-I, vwo.

Vroegmoderne tijd

bron 10 Din Ya'qub is een Arabische geneesheer uit de twaalfde eeuw die in Jeruzalem voor christenen werkt en in Damascus voor moslims. Zijn leerling Ibn Abi Usaybi'a schrijft over hem:

"Ya'qub was een excellente en succesvolle beoefenaar van de geneeskunde. Eerst maakte hij altijd een grondige studie van de ziekte om dan een behandeling te beginnen in overeenstemming met de regels van Galenus[1], terwijl hij ook gebruikmaakte van zijn eigen ervaring. Hij bestudeerde nauwkeurig de symptomen van de ziekte. Wanneer hij een patiënt bezocht vroeg hij naar elk klein symptoom en elke kleine klacht en hield hij rekening met elk symptoom dat zou kunnen wijzen op de aard van de ziekte. Zijn behandeling was bijgevolg onnavolgbaar.

noot 1 Galenus is een beroemde Grieks-Romeinse arts die leefde in de tweede-derde eeuw.

Gebruik bron 10.
Een bewering:
Artsen in de Renaissance zouden zich herkennen in de werkwijze van Ya'qub.
2p **17** Ontleen aan de bron twee argumenten om deze bewering te ondersteunen.
Bron: centraal examen 2018-II, vwo.

bron 11 In 1500 neemt Pero Vaz de Caminha deel aan de Portugese expeditie waarbij Brazilië wordt ontdekt. Hij schrijft in een brief aan koning Manuel I van Portugal over de eerste contacten met de oorspronkelijke bevolking:

"Ze hebben steil haar, dat hoog opgeknipt is, en van de oren naar beneden is hun hoofd helemaal kaalgeschoren. Een van hen droeg van slaap tot slaap op het achterhoofd een soort gele pruik met vogelveren van een centimeter of vijf lang, heel dik en dicht op elkaar, die de nek en de oren bedekte. De pruik was veer voor veer op het haar geplakt, in een zachte massa zoals bijenwas, maar dat was het niet. Op deze manier kregen ze die pruik zeer rond, dik en gelijkmatig. (...) Het lijkt zo'n onwetend volk dat het zich, naar het mij toeschijnt, snel zou laten kerstenen, omdat het lijkt alsof ze geen enkel geloof hebben. (…) ik twijfel er dan ook niet aan dat ze christenen zullen worden en ons heilige geloof zullen aanhangen, als Zijne Majesteit dat toestaat, maar het staat vast dat dit volk goed en van een grote eenvoud is en onmiddellijk iedere godsdienst zou aanvaarden die men hun zou willen geven."

Gebruik bron 11.
Een conclusie:
Je kunt zowel continuïteit als verandering met het wereldbeeld in de late middeleeuwen ontdekken in deze beschrijving van de oorspronkelijke bevolking van Brazilië door Vaz de Caminha.
4p **18** Ondersteun deze conclusie door uit te leggen dat zijn beschrijving:
- aansluit bij het wereldbeeld in de late middeleeuwen, en
- past bij het wereldbeeld in de zestiende eeuw.

Bron: centraal examen 2019-I, vwo.

bron 12 Titu Cusi Yupanqui, de heerser van de Inca's in Amerika, laat in zijn boek 'Een Incaverslag van de verovering van Peru' in 1570 opschrijven:

"Toen mijn vader hierover hoorde [over de komst van de Spanjaarden] raakte hij buiten zichzelf en zei: 'Hoe durven deze mensen mijn land binnen te vallen zonder mijn autorisatie en toestemming? Wie zijn deze mensen en wat zijn hun gewoonten?' De boodschapper antwoordde: 'Heer, deze mensen moeten wel goden zijn, want ze beweren dat ze met de wind gekomen zijn. Ze hebben baarden en zijn heel mooi en wit. Ze eten van zilveren borden. Zelfs hun schapen, waarop ze rijden, zijn groot en dragen zilveren schoenen [hoefijzers]. Ze gooien met donder zoals de lucht dat doet. (...) Bovendien hebben we ooggetuigen die met hun eigen ogen hebben gezien dat ze praten naar witte vellen en dat ze van sommigen van ons de namen kenden voordat iemand ze dat had verteld en die namen wisten ze door naar de vellen te kijken die ze voor zich houden.'"

Gebruik bron 12.
Spaanse conquistadores veroverden het rijk van de Inca's in Amerika in hoog tempo. Uit deze bron kun je een oorzaak afleiden van deze snelle verovering.
2p **19** Leg uit welke oorzaak dit is.
Bron: centraal examen 2019-II, vwo.

Gebruik nogmaals bron 12.
Titu Cusi bekeerde zich tot het christendom en liet zijn relaas opschrijven door een Spaanse missionaris. Hij stuurde zijn boek naar de Spaanse koning Filips II om hem kennis te laten maken met zijn nieuwe volk. Het boek van Titu Cusi werd verschillend beoordeeld:
1 Het werd gezien als een waardevolle bron voor de visie van de inheemse bevolking van Amerika op de verovering door de Spanjaarden.
2 Er werd getwijfeld aan de betrouwbaarheid van de informatie over de verhouding tussen de Inca's en de Spanjaarden.

2p **20** Geef bij elk van beide oordelen de redenering weer die erbij past.
Bron: centraal examen 2019-II, vwo.

bron 13 De Duitse kunstenares Maria Sybilla Merian (1647-1717) specialiseert zich in het tekenen van planten en insecten. In 1705 verschijnt in Amsterdam haar boek met kleurenprenten en beschrijvingen van insecten uit Suriname. In het voorwoord van 'Verandering der Surinaamsche Insecten' schrijft zij:

"Ik heb mij vanaf mijn jeugd beziggehouden met de bestudering van insecten. Eerst begon ik in mijn geboortestad Frankfurt am Main met zijderupsen en later zag ik dat uit andere rupsen nog mooiere vlinders voortkwamen. Hierdoor verzamelde ik alle rupsen die ik kon vinden om hun gedaanteverwisseling waar te kunnen nemen. (…) In Holland zag ik met verwondering welke mooie dieren men uit Oost- en West-Indië liet komen, vooral wanneer ik ze zag in de prachtige verzameling van de edele heer Nicolaas Witsen, burgemeester van Amsterdam en bewindhebber van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (…), en in vele andere verzamelingen. Maar hier zag ik niet hoe vlinders uit rupsen in poppen en zo verder veranderen. Dit heeft mij aangemoedigd (in 1699) een grote en dure reis te maken naar Suriname in Amerika (een warm en vochtig land), om daar mijn observaties voort te zetten."

Gebruik bron 13.
Uit het voorwoord van Maria Sybilla Merian blijkt dat verschillende kenmerkende aspecten van die tijd elkaar hebben beïnvloed.

3p **21** Toon dit aan voor het verband tussen de 'wetenschappelijke revolutie' en drie andere kenmerkende aspecten van haar tijd, telkens met een verwijzing naar de bron.
Bron: centraal examen 2018-I, vwo.

Vier gebeurtenissen uit 1773:
1. De Parijse uitgever Jean-Edmé Dufour geeft in Maastricht, waar hij in 1766 een boekhandel en drukkerij is begonnen, een boek uit met brieven van Voltaire.
2. De Franse minister van justitie beklaagt zich over de publicatie van dit boek bij de Staten-Generaal van de Republiek.
3. Dufour verlaat Maastricht en het einde van zijn uitgeverij lijkt in zicht.
4. Het stadsbestuur van Maastricht stelt een verklaring op, waarin Dufour wordt geprezen, laat deze verspreiden en Dufour keert terug naar Maastricht.

2p **22** Trek uit deze gebeurtenissen twee conclusies over de politieke reacties op het verspreiden van de ideeën van Voltaire:
- een conclusie over Frankrijk, en
- een conclusie over de Republiek.

Bron: centraal examen 2017-II, vwo.

Moderne tijd

bron 14 Twee Friese vrienden, Tjibbe Geerts van der Meulen, dichter en uitgever, en Hindrik Bosgra, boomkweker, maken rond 1860 een rondreis door de noordelijke provincies van Nederland. Zij bezoeken de moderne textielfabriek in Veenhuizen en laten zich daar rondleiden:

"Er werd een jonge vrouw van haar werk weggeroepen om ons een uitleg van het werktuig te geven. Eerst zagen wij hoe de katoen, ruig en onbewerkt in grote balen aangevoerd, in een grote ketel of ijzeren ton gepropt werd. Dan legde men het katoen op een soort mangel, waar een groot aantal raderen het automatisch op grote rollen bracht. Die sponnen dan van elke rol een stuk of vijf draden; op het laatst zo fijn dat er garen van geweven kon worden. En al die wielen, raderen, radertjes, pijpen en roeden, al die beweging verliep werkelijk dankzij water en vuur. Het vuur moest gestookt worden en mannen brachten met kruiwagens steeds maar door turf naar de stookplaats. Waar de stoomkracht begon, was een enorm groot wiel, met in 't midden een as, die de hele boel in rep en roer bracht. Maar, al hoe indrukwekkend en kunstig het allemaal wezen mocht en ons een bewijs van menselijk kunnen gaf, ik geloof dat wij er samen meer plezier aan hadden dan die anderhalf honderd mensen bij elkaar, mannen en vrouwen, die dag in dag uit en jaar in jaar uit altijd moeten staan of zitten om de rollen op te zetten, draad te knopen en te haspelen."

Gebruik bron 14.
In deze tekst beschrijven de bezoekers positieve en negatieve gevolgen van de industrialisatie in het begin van de negentiende eeuw en leveren daarmee een bijdrage aan een maatschappelijk debat in die tijd.

3p **23** Toon dat aan door:
- een door hen beschreven positief en negatief effect van industrialisatie te noemen, en
- aan te geven aan welk maatschappelijk debat zij hiermee een bijdrage leveren.

Bron: centraal (pilot)examen 2010-I, vwo.

bron 15 In 1884 zegt de Franse president Ferry tijdens een toespraak voor het Franse parlement:

"Koloniale politiek is een gevolg van de industriële revolutie. Voor rijke landen, waar veel kapitaal aanwezig is en waar de industrie groeit, waar zelfs de landbouw gemechaniseerd moet worden om te kunnen voortbestaan, is export van wezenlijk belang voor de algemene welvaart. Zowel de vraag naar arbeid als de omvang van kapitaalinvestering hangen af van de buitenlandse markten. Als het mogelijk zou zijn geweest om tot een soort rationele verdeling van de productie onder de leidende industriële landen te komen, gebaseerd op de speciale geschiktheid en op de natuurlijke hulpbronnen, zodat sommigen zich toeleggen op bijvoorbeeld katoen en metaalbewerking, terwijl anderen zich richten op de bereiding van alcohol en op suikerraffinaderijen, dan zou Europa geen markten en producten in andere delen van de wereld behoeven te zoeken (…) maar vandaag wil ieder land zijn eigen spin- en weefindustrie, smeltovens en distilleerderijen. Door het verschijnen van de groeiende industriële landen zoals de Verenigde Staten, Duitsland, Italië en Spanje, heeft Europa een weg ingeslagen van onderlinge concurrentie die het niet meer kan verlaten. Een teveel aan kapitaal, dat in de industrie geïnvesteerd wordt, vermindert niet alleen de winst, maar houdt ook de stijging van de lonen tegen. Dit verschijnsel raakt de kern van de samenleving en veroorzaakt verzet. Sociale stabiliteit hangt in deze eeuw van industrialisatie af van uitvoermogelijkheden voor industriële goederen. De Europese consumptiemarkt is verzadigd. Een sociale revolutie, waarvan wij de gevolgen nauwelijks kunnen voorzien, dreigt. Er moeten nieuwe consumptiemarkten in andere delen van de wereld worden geschapen. Koloniale politiek is een onderdeel van de internationale concurrentie."

Gebruik bron 15.
Tijdens de Conferentie van Berlijn in 1885 kwamen vijftien Europese landen bijeen om afspraken te maken over hun invloedssferen in Afrika.

3p **24** Leg uit dat volgens president Ferry deze afspraken over Afrika:
- op economisch gebied noodzakelijk, en
- voor de binnenlandse politiek wenselijk, en
- voor de buitenlandse politiek onvermijdelijk waren.

Bron: centraal (pilot)examen 2011-I, vwo.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog bombardeerden Britse en Amerikaanse bommenwerpers op grote schaal Duitse industriesteden. Doelwit daarbij waren niet alleen de fabrieken, maar ook de woonwijken van de Duitse steden.

2p **25** Geef aan:
- bij welk kenmerkend aspect van de eerste helft van de twintigste eeuw deze strategie paste, en
- welk politiek motief de Britten en de Amerikanen hadden om na de oorlog de schade van deze bombardementen in hun bezettingszones snel te herstellen.

Bron: centraal examen 2016-II, vwo.

In 1964 maakte regisseur Kees Brusse de tv-documentaire 'Mensen van morgen', met daarin gesprekken over het leven met jongeren rond de twintig jaar, waaronder een ongehuwde moeder, een homoseksueel en een prostituee.

2p **26** Leg uit dat de keuze voor de geïnterviewden in de documentaire een maatschappelijk keerpunt markeerde in Nederland.
Bron: centraal examen 2019-I, vwo.

De onderstaande gegevens gaan over de popzanger Freddie Mercury (1946-1991) van de band Queen.

1 Freddie Mercury werd geboren op het Afrikaanse eiland Zanzibar (het huidige Tanzania) onder de naam Farrokh Bulsara. Zijn vader was een Indiër, aanhanger van het Parsi-geloof en in dienst van de Britse overheid.
2 Na de onafhankelijkheid van Zanzibar in 1963 vertrok de familie naar Engeland. In Londen bezocht hij na de middelbare school de kunstacademie. Hij studeerde af in de richting design.
3 Samen met een aantal vrienden formeerde hij in 1968 de popgroep Queen.
4 In 1975 maakten zij als eersten gebruik van een videocamera bij het maken van een clip van hun grootste hit *Bohemian Rhapsody*.
5 Begin jaren 1990 werden de geruchten dat Freddie aan aids leed steeds sterker. Op 23 november 1991 overleed hij aan de gevolgen van deze ziekte.
6 Eind 1999 werd door de Nederlandse radioluisteraars het nummer *Bohemian Rhapsody* gekozen tot de grootste hit van de twintigste eeuw.

3p **27** Kies drie gebeurtenissen uit de levensloop van Freddie Mercury en leg per gebeurtenis uit, waardoor deze bij de tweede helft van de twintigste eeuw past.
Bron: centraal (pilot)examen 2012-I, vwo.

Hints bij oriëntatiekennis

5 Oriëntatiekennis

Op deze pagina vind je hints. Deze hints geven een zetje in de goede denkrichting bij vragen waarvan wij denken dat jij wel wat extra hulp kunt gebruiken.

Algemene hints
Structureer je antwoord op dezelfde manier als de vraag: bestaat een vraag uit drie onderdelen (streepjes), bouw dan je antwoord zichtbaar op volgens diezelfde drie onderdelen.
Vragen met een tekstbron:
- Lees allereerst de titel en de toelichting, daarna de vraag en scan ten slotte de hele bron.
- Vergeet in je antwoord niet te verwijzen naar de bron, daarvoor krijg je vaak apart een punt. Doe dat door uit de bron te citeren of door fragmenten uit de bron over te nemen in je antwoord.

Vragen met een spotprent:
- Bekijk de beeldelementen in de spotprent. Vergeet daarbij niet de toelichting te lezen, deze geeft veel aanwijzingen over de betekenis van de tekening.
- Vergeet in je antwoord niet te verwijzen naar de bron, daarvoor krijg je vaak apart een punt. Doe dat door een beeldelement te duiden in je antwoord.

1-4 Zoek naar begrippen die verwijzen naar kenmerkende aspecten. Met deze aanknopingspunten kun je gebeurtenissen in het juiste tijdvak en vandaaruit in de juiste chronologische volgorde plaatsen.

6 Als vwo’er zul je vaker vragen treffen waarbij je een redenering, een gedachtegang, stapsgewijs moet uitwerken. De gegevens in de vraag helpen je op weg. Gebruik ze daarom in je antwoord.

8 Realiseer je dat het christendom (met het jodendom) de eerste monotheïstische godsdienst was. Wat betekent dit voor de religieuze en daarmee voor politieke eenheid van het Romeinse rijk?

9 De bruikbaarheid van een bron is afhankelijk van de onderzoeksvraag / het onderzoeksonderwerp, in dit geval zelfs twee. Merk op dat de Romeinse generaal aan de Galliërs uitlegt waarom hij hun opstand heeft neergeslagen, oftewel: hij legitimeert zijn optreden.

10
- Deze opdracht bevraagt de standplaatsgebondenheid van beide schrijvers. Realiseer je dat dit betekent dat zij denken en handelen vanuit hun eigen tijd, plaats, ervaringen en kennis.
- De titels van de bronnen markeren de tijd en schrijvers benoemen de goede eigenschappen (deugden) uit die tijd. Welke kenmerkende aspecten herken je hierin?

12
- Herken je dezelfde vaardigheid als in opdracht 9? In dit geval gaat het om de betrouwbaarheid van een bron. Betrouwbaarheid gaat over de vraag of de bron gegevens oplevert die als feitelijk juist kunnen worden beschouwd.
- Maak een afweging: bij welke van de twee bronnen wordt de inhoud ervan bevestigd door andere bronnen en is de informatie feitelijk controleerbaar? Dan is dat de betrouwbaarste bron voor je onderzoek.

17 Merk op dat Ya'qub naast zijn eigen ervaring óók de Grieks-Romeinse kennis betrok in zijn onderzoek. Hanteerden artsen in de Renaissance dezelfde werkwijze?

18 Het begrip continuïteit duidt op iets wat hetzelfde is gebleven. Let erop dat je in je antwoord een duidelijk onderscheid maakt tussen de continuïteit en de verandering in het wereldbeeld ten opzichte van de late Middeleeuwen.

20 Vraag je af:
- Hoeveel inheemse ooggetuigen verslagen bestaan er?
- Wie heeft de bron geschreven en met welk doel? Wat zegt dat over de betrouwbaarheid ervan?

22 Waarom zou de Franse Verlichtingsfilosoof Voltaire zijn werk in de Republiek laten publiceren in plaats van in zijn eigen land? Realiseer je dat de Republiek bekend stond om haar relatieve tolerantie en vrijheid van geweten, dus dat persvrijheid een hoog goed was.

25
- Merk op dat deelvraag twee betrekking heeft op kenmerkend aspect 'de verdeling van de wereld in twee ideologische blokken…'. Bij welk ideologisch blok horen de Amerikanen en Britten?
- Realiseer je dat een land in armoede vatbaar is voor communistische idealen.

27 Zoek in de gegevens naar aanknopingspunten voor kenmerkende aspecten.

© ThiemeMeulenhoff

Uitwerkingen bij oriëntatiekennis

5 Oriëntatiekennis

2p **1** De juiste volgorde is: 2-5-1-4-6-3 [2p]
Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder complete en foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

2p **2** De juiste volgorde is: 3-5-6-2-4-1 [2p]
Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder complete en foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

2p **3** De juiste volgorde is: 6-2-5-1-3-4
Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder complete en foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

2p **4** De juiste volgorde is: 5-3-6-4-1-2
Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder complete en foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

2p **5** Voorbeeld van een juist antwoord is:
Zowel bij de Hittieten als bij de Egyptenaren was sprake van een landbouwsurplus, omdat de grote hoeveelheid strijdwagens / het grote aantal soldaten alleen bijeen kon worden gebracht door een gemeenschap waarin genoeg gespecialiseerde ambachtslieden waren die de strijdwagens konden maken / waarin een grote bevolking voorkwam [1p], wat alleen mogelijk was als de landbouw een overschot aan voedsel opleverde. [1p]

2p **6** Voorbeeld van een juist antwoord is:
De jagers-verzamelaars van de Swifterbantcultuur konden zich langzamerhand gevestigd hebben als landbouwers / geleidelijk overgegaan zijn op landbouw. [1p]
Dit houdt in dat de cultuur misschien een andere naam gekregen heeft (Trechterbekercultuur), maar dat het om dezelfde groep mensen ging. [1p]
In een juist antwoord moet worden aangegeven dat er een geleidelijke ontwikkeling heeft plaatsgevonden van de fase van jagers-verzamelaars naar landbouw.

2p **7** Voorbeeld van een juist antwoord is:
- De instelling van een raad van archonten uit verschillende bevolkingsgroepen bevordert de ontwikkeling van democratie, omdat hierdoor meerdere delen van de Atheense samenleving vertegenwoordigd zijn (en daardoor betrokken worden / zich betrokken voelen bij het bestuur). [1p]
- De instelling van een raad met meerdere archonten (tien) / een raad met archonten met een aanstelling voor één jaar, voorkomt dat één persoon alle macht naar zich toetrekt (waarmee de inspraak van de burgers beter wordt gewaarborgd). [1p]

2p **8** Voorbeeld van een juist antwoord is:
- Het niet-vervolgen van andersgelovigen voorkwam mogelijke opstanden die de uitbreiding/instandhouding van het Romeinse Rijk in gevaar konden brengen / maakte het voor andere culturen aantrekkelijker opgenomen te worden in het Romeinse Rijk. [1p]
- Volgens het Romeinse bestuur bracht de christelijke religie de stabiliteit van het Romeinse Rijk in gevaar, omdat de christenen weigerden de keizer te aanbidden (vanuit het monotheïstische karakter van hun godsdienst). [1p]

© ThiemeMeulenhoff

2p **9** Kern van een juist antwoord is:
De bron bevat de meest bruikbare informatie voor onderzoeksonderwerp 2 [1p], omdat Cerialis met de speech de noodzaak / de rechtvaardigheid van het Romeinse optreden in Gallië benadrukt (om het Romeinse ingrijpen te legitimeren) / de propaganda over de Pax Romana ondersteunt. [1p]

4p **10** Voorbeeld van een juist antwoord is:
- Tacitus (bron 3) schrijft aan de Germanen een grote krijgslust toe, [1p]
- de waardering voor deze deugd past bij 'de groei van het Romeinse imperium' (waardoor de Grieks-Romeinse cultuur zich in Europa verspreidde). [1p]
- Salvianus (bron 4) schrijft aan de Germanen een grote (naasten)liefde / onderlinge liefde toe, [1p]
- de waardering voor deze deugd past bij de 'ontwikkeling van het jodendom en het christendom als de eerste monotheïstische godsdiensten'. [1p]

2p **11** Kern van een juist antwoord is:
- Uit bron 5 blijkt dat als een koning zich bekeert, het volk vaak de keus van de koning volgt / moet volgen. [1p]
- Uit bron 6 blijkt, dat een koning de kerk kan beschermen. [1p]

2p **12** Kern van een juist antwoord is:
Bron 6 bevat de betrouwbaarste informatie voor een onderzoek naar de rol van koningen bij de verspreiding van het christendom omdat:
- bron 6 in de tijd zelf geschreven is / bron 5 een eeuw na de gebeurtenissen geschreven is. [1p]
- bron 6 een officiële/wettelijke bron is / niet bedoeld is om te overtuigen / bron 5 geschreven is door een bisschop die het christendom wil bevorderen. [1p]

2p **13** Uit het antwoord moet blijken dat er in de vroege middeleeuwen een autarkische samenleving bestond in West Europa [1p], waarin (handels)contacten weinig voorkwamen (waardoor een besmettelijke ziekte als de pest minder mogelijkheden kreeg zich te verspreiden). [1p]

4p **14** Kern van een juist antwoord is:
- Uit de bron blijkt dat de christenen onderling verdeeld zijn (in Egypte), [1p]
- waardoor zij niet één front tegen de oprukkende moslims vormen. [1p]
- Uit de bron blijkt dat de islamitische veroveraars zich tolerant opstellen tegenover de plaatselijke godsdiensten, [1p]
- waardoor het voor de inheemse bevolking gemakkelijker wordt het gezag van de nieuwe heersers te aanvaarden. [1p]

3p **15** Kern van een juist antwoord is:
Bij 1: In de bron is sprake van horigen (wat duidt op gebruik van het hofstelsel). [1p]
Bij 2: Uit de bron blijkt dat Karel de Grote in zijn rijk één rechtsspraak wil invoeren (wat duidt op centraliseren). [1p]
Bij 3: Uit de bron blijkt dat er boetes in geld geheven worden, terwijl elders in Europa het gebruik van geld vrijwel verdwenen is (door het verdwijnen van handel / de opkomst van de autarkische cultuur; blijkbaar is er bij de Friezen nog sprake van een geldeconomie / van (internationale/omvangrijke) handel). [1p]

4p **16** Kern van een juist antwoord is:
- De Investituurstrijd / het conflict in de christelijke wereld over de vraag of de wereldlijke dan wel de geestelijke macht het primaat behoorde te hebben (of een omschrijving hiervan). [1p]
- De bisschoppen noemen Johannes XII een verdorven paus, waarmee zij aangeven hem af te zetten om de kerk zuiver te houden / dat zij verantwoordelijk zijn voor een zuivere kerk/leer. [1p]
- De bisschoppen gehoorzamen de keizer, omdat zij als zijn vazallen/leenmannen trouw verschuldigd zijn aan hem (en zijn wens volgen). [2p]

2p **17** Kern van een juist antwoord is:
Net als artsen in de Renaissance:
- maakt Ya'qub gebruik van geneeskundige kennis uit de oudheid (Galenus) en [1p]
- benadert Ya'qub de ziekte op wetenschappelijke/empirische wijze (door onderzoek te doen). [1p]

4p **18** Voorbeeld van een juist antwoord is:
De beschrijving van de oorspronkelijke bevolking waarin Vaz de Caminha:
- de nadruk legt op het gegeven dat de Brazilianen makkelijk te bekeren zijn, sluit aan bij het wereldbeeld van de late middeleeuwen waar 'expansie van de christelijke wereld naar buiten toe' belangrijk was / de kerk veel invloed had. [2p]
- het (exotische) uiterlijk van de (nieuw ontdekte) culturen in Amerika beschrijft/observeert, past bij het wereldbeeld van de vroegmoderne tijd waar door 'het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling' onderzoek werd gedaan / een nieuw mens- en wereldbeeld werd gevormd. [2p]

2p **19** Een juist antwoord bevat een van de volgende elementen:
- De Inca's zagen de Spanjaarden aan voor goden, waardoor de Inca's de Spanjaarden met eerbied ontvingen / zich (in eerste instantie) niet verzetten tegen de Spanjaarden (wat bijdroeg aan de snelle verovering). [1p]
- De Spanjaarden brachten voor de Inca's onbekende wapens / paarden met zich mee, waardoor de Spanjaarden militair superieur waren (wat bijdroeg aan de snelle verovering). [1p]

Alleen als met een verwijzing naar de bron de oorzaak van de snelle verovering duidelijk wordt gemaakt, worden scorepunten toegekend.

2p **20** Voorbeeld van een juist antwoord is:
Bij 1: Het boek van Titu Cusi werd gezien als een waardevolle bron, omdat hij als vorst op de hoogte was van de gebeurtenissen rondom de komst van de Spanjaarden / omdat het een ooggetuigenverslag was van een Inca. [1p]
Bij 2: Er werd getwijfeld aan de objectieve / neutrale weergave van de verhouding, omdat Titu Cusi zich bekeerde tot het christendom / zijn relaas liet opschrijven door een Spaanse missionaris / het boek naar Filips II wilde opsturen (waardoor het waarschijnlijk was dat het boek een te positief beeld schetste). [1p]

3p **21** Voorbeeld van een juist antwoord is:
- Door 'de wereldwijde handelscontacten' zijn er in Europa vlinders uit Oost- en West-Indië te zien, die bij Merian een belangstelling aanwakkeren die past bij de wetenschappelijke revolutie. [1p]
- Door 'de uitbouw van de Europese overheersing' is Merian in de gelegenheid om in Suriname haar onderzoek naar vlinders voort te zetten, wat past bij de wetenschappelijke revolutie. [1p]
- De publicatie van het onderzoek van Merian over vlinders, die voortkomt uit de wetenschappelijke revolutie, vindt plaats in Amsterdam, wat bijdraagt aan 'de culturele bloei van de Nederlandse Republiek'. [1p]

2p **22** Voorbeeld van een juist antwoord is:
- Voor Frankrijk: de ideeën van Voltaire werden door de Franse regering zo gevaarlijk gevonden dat zij diplomatieke actie ondernam om een uitgave ervan in het buitenland te verhinderen. [1p]
- Voor de Republiek: het verspreiden van de ideeën van Voltaire was wel mogelijk in de Republiek (zoals blijkt uit de uitgave in 1773 / de actie van het Maastrichtse stadsbestuur). [1p]

3p **23** Uit het antwoord moet blijken dat:
- de bezoekers de vernieuwing van het productieproces door de industriële revolutie / de invoering van stoommachines in de katoenfabricage als een positieve vernieuwing beschrijven, [1p]
- maar dat zij daarbij aangeven dat dit leidt tot vervreemding/uitbuiting/afstomping bij arbeiders, [1p]
- waarmee zij een bijdrage leveren aan de discussie over de 'sociale kwestie'. [1p]

3p **24** Voorbeeld van een juist antwoord is:
Afspraken over de verdeling van Afrika zijn volgens Ferry:
- op economisch gebied noodzakelijk, omdat de industrie van de Europese landen niet zonder Afrikaanse grondstoffen/afzetmarkten kan. [1p]
- voor de binnenlandse politiek wenselijk, omdat kolonisatie van Afrika een sociale revolutie kan voorkomen. [1p]
- voor de buitenlandse politiek onvermijdelijk, om de tussen de industriële landen onderlinge ontstane concurrentie in goede banen te leiden. [1p]

2p **25** Kern van een juist antwoord is:
- De verwoesting van Duitse steden paste bij 'verwoestingen op niet eerder vertoonde schaal door massavernietigingswapens' / 'de betrokkenheid van de burgerbevolking bij oorlogvoering' / 'het voeren van twee wereldoorlogen'. [1p]
- Een politiek motief voor Britten en Amerikanen was de aantrekkingskracht van het communisme te verminderen / West-Duitsland te versterken als buffer/bondgenoot tegen de Sovjet-Unie. [1p]

2p **26** Uit het antwoord moet blijken dat in de documentaire mensen werden geïnterviewd uit groepen die tot dan toe moeizaam werden geaccepteerd binnen de heersende normen in Nederland, waarmee aandacht/begrip/acceptatie ontstond voor deze groepen (wat een maatschappelijk keerpunt was).

3p **27** Voorbeeld van een juist antwoord is:
- De familie Bulsara was in dienst van de Britse koloniale overheid en na de onafhankelijkheid van Zanzibar vertrokken zij naar het moederland. Dit past bij het dekolonisatieproces / het ontstaan van een multiculturele samenleving in Engeland (1/2). [1p]
- Freddie was de zanger van een Britse popgroep, wat past bij het ontstaan van een jeugdcultuur in de jaren zestig (3). [1p]
- Queen maakte gebruik van de videocamera, de videoclip en de televisie om hun muziek over te brengen. Het gebruik van deze media past bij de periode van televisie en computer (4/6). [1p]

Alleen voor een juiste combinatie van gebeurtenis en daarbij aansluitende uitleg wordt 1 scorepunt toegekend.

© ThiemeMeulenhoff

Oefenen met een proefexamen, met aandachtspunten om je op weg te helpen en uitleg bij de goede antwoorden.

Deel 2 Examen met uitwerkingen

Proefexamen

Door de tijd heen

De volgende gebeurtenissen en ontwikkelingen rondom sport, spel en lichaamsbeweging staan in willekeurige volgorde:

1 De winnaar van de eerste Olympische Spelen, waarbij atleten uit rivaliserende Griekse stadstaten het tegen elkaar opnamen, was Koroibos uit de stadstaat Elis.
2 Door het opmerkelijk grote succes van de DDR-atleten op de Olympische Spelen van Moskou groeit het vermoeden in westerse landen dat Oost-Duitsland grootschalig gebruikmaakt van doping tijdens de training van zijn sporters.
3 In de eerste stedelijke gemeenschappen werden polowedstrijden georganiseerd om de strijders te bekwamen in paardrijden en vechten tegelijkertijd.
4 Rousseau schreef een boek waarin hij pleitte voor een opvoeding met voldoende beweging voor kinderen.
5 Ten tijde van de kruistochten werd schaak in Europa geïntroduceerd. Deze denksport was gebaseerd op een spel dat werd gespeeld door vorsten in het Midden-Oosten.
6 Tijdens de bloeitijd van de Republiek introduceerden Nederlandse kooplieden het balspel ‘kolven’ in Amerika, waar de naam werd verbasterd tot ‘golf’.

2p **1** Zet deze gebeurtenissen en ontwikkelingen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.
Bron: centraal examen 2019-II, vwo.

Prehistorie en oudheid

In de vierde eeuw voor Christus werd in Athene het ekklesiastikon ingevoerd: voortaan kreeg iedere Atheense burger presentiegeld, ongeveer een half dagloon, voor het bijwonen van een bijeenkomst van een volksvergadering.

2p KA 4 **2** Leg uit waardoor dit bijdroeg aan de ontwikkeling van de democratie in Athene.
Bron: centraal examen 2018-II, vwo.

---

bron 1 **De Romeinse geschiedschrijver Tacitus schreef rond 98 een boek over de Germanen. Hij schrijft:**

“Als er bij de eigen stam door langdurige vrede en stilstand niets te beleven is, gaan de meeste jongeren van adel op eigen initiatief naar de stammen die dan in een oorlog verwikkeld zijn. Germanen houden namelijk niet van rust. Om een groot gevolg te onderhouden zijn geweld en oorlog nodig. Want mannen doen een beroep op de gulheid van hun leider voor dat mooie oorlogspaard of die bloedige, zegevierende werpspies. Eenvoudig toebereide maar overvloedige maaltijden krijgen zij bij wijze van soldij. De bron voor die gulheid is gelegen in oorlog en roof. Germanen zijn er moeilijker toe te bewegen land te beploegen of de oogst af te wachten dan de vijand uit te dagen en wonden te verdienen. Want ze vinden het een blijk van slapheid en laksheid om met zweet te verwerven wat je door bloed kunt krijgen.”

Gebruik bron 1.
Een bewering:
Tacitus wil de Romeinen waarschuwen.

2p KA 4 **3** Ondersteun deze bewering door met een verwijzing naar de bron uit te leggen welke waarschuwing Tacitus overbrengt.
Bron: centraal examen 2019-I, vwo.

© ThiemeMeulenhoff

Middeleeuwen

Gebruik nogmaals bron 1.
In de vroege middeleeuwen vindt in Europa een politieke verandering plaats. Je kunt concluderen dat deze verandering aansluit bij Germaanse gebruiken uit de oudheid.

3p KA 7,12 **4** Ondersteun deze conclusie door:
- De politieke verandering in de vroege middeleeuwen te noemen, en
- Met een verwijzing naar de bron toe te lichten dat hierbij wordt aangesloten bij traditionele Germaanse gebruiken.

Bron: centraal examen 2019-I, vwo.

bron 2 In zijn 'Kerkgeschiedenis van het Engelse volk', voltooid omstreeks 731, schrijft de monnik Beda over de oorlog die in 654 uitbreekt tussen de heersers van twee Angelsaksische koninkrijken in Engeland, Oswiu van Bernicia en Penda van Mercia:

"Rond die tijd werd koning Oswiu blootgesteld aan de woeste en onstuitbare aanvallen van Penda, de koning van Mercia, die Oswiu's broer had gedood. Uiteindelijk zag Oswiu zich gedwongen hem een enorm deel uit de koninklijke schatkist te beloven in ruil voor vrede. De voorwaarde was dat Penda terug zou keren naar huis en zou ophouden Oswiu's koninkrijk te verwoesten. Maar de heidense koning wilde dit aanbod niet accepteren, want hij was vastbesloten het hele volk, van hoog tot laag, uit te roeien. Oswiu deed een beroep op Gods genade en hulp, nu hij zag dat niets anders hem en zijn volk kon redden van deze barbaarse en meedogenloze vijand. (…) Aldus maakte hij zich met zijn kleine leger gereed voor de strijd. Er wordt verteld dat het leger van de heidenen wel dertigmaal groter was. (…) De slag begon en de heidenen werden op de vlucht gedreven en vernietigd. De dertig aanvoerders die aan de zijde van Penda vochten, verloren vrijwel allemaal het leven.

Gebruik bron 2.
Stel, je schrijft een werkstuk over de geschiedenis van Angelsaksisch Engeland. Je wilt deze bron gebruiken in twee hoofdstukken: één over het verloop van de machtsstrijd tussen Bernicia en Mercia, en één over het mens- en wereldbeeld van een monnik in een Angelsaksisch klooster.

4p KA 9 **5** Leg uit, telkens met een verwijzing naar de bron, voor welk hoofdstuk de bron minder bruikbare informatie bevat en voor welk hoofdstuk de bron beter bruikbare informatie bevat.

Bron 3 Een inwoner van Brugge beschrijft hoe koning Lodewijk VI van Frankrijk, leenheer van Vlaanderen, en de edelman Willem Clito, door de koning onlangs aangesteld tot graaf, in 1127 hun intocht houden in de stad:

"Ook werd de kleine oorkonde voorgelezen die tot bewijs diende van de overeenkomst tussen de graaf en onze burgers aangaande de kwijtschelding van de tol en de cijns[1] op hun erven. Als prijs voor het (verkiezen en) aanvaarden van de nieuwe graaf moest hij hun het volgende privilege schenken: zij en hun nakomelingen in onze stad zouden voortaan aan de graaf en zijn opvolgers geen tol of cijns meer hoeven te betalen, (…). Ter bevestiging van dit privilege moesten koning en graaf zweren dat zij voortaan persoonlijk noch door tussenkomst van hun ambtenaren onze burgers of hun nakomelingen in onze stad met tol of cijns zouden lastigvallen, maar van ganser harte, zonder kwade trouw en onvoorwaardelijk (…) de kwijtschelding van tol en cijns zouden handhaven. Op deze voorwaarden dan zwoeren koning en graaf op de relieken der heiligen ten aanhoren van geestelijkheid en volk. Daarop zwoeren de burgers trouw aan de graaf, zoals het de gewoonte was, en ze legden de leeneed af en beloofden hem loyaliteit."

noot 1 Cijns = jaarlijkse betaling aan de heer voor het gebruiken van zijn grond.

Gebruik bron 3.
Deze bron illustreert:
1 de opkomst van de stedelijke burgerij in Vlaanderen, en
2 het vasthouden aan feodale verhoudingen door de Franse koning.

2p KA 14 **6** Ondersteun beide beweringen met de bron.

Onder invloed van economische ontwikkelingen tussen 1150 en 1350 ontstonden er binnen de stadsgemeenschap grote sociale verschillen en veranderde de standensamenleving van karakter.

3p KA 14 **7** Toon met twee van deze economische ontwikkelingen aan tot welke verandering dit leidde in de stadsgemeenschap.

De Franse koning Filips de Schone wilde Vlaanderen bij zijn rijk voegen. Gwijde van Dampierre, de graaf van Vlaanderen, voelde daar niets voor. Beiden zochten bondgenoten en maakten daarbij gebruik van een bestuurlijk conflict dat speelde in de Vlaamse steden. Dit leidde in 1302 tot de Guldensporenslag.

2p KA 14 **8** Leg uit:
- waarover dit bestuurlijk conflict in de Vlaamse steden ging, en
- waarom de Guldensporenslag wordt gezien als een belangrijke doorbraak in dit conflict.

Vroegmoderne tijd

Wanneer de Bourgondische hertog Karel de Stoute sterft op het slagveld in 1477 volgt zijn twintigjarige dochter Maria van Bourgondië hem op. Uit angst dat rivaal koning Lodewijk XV van Frankrijk de Bourgondische staat zou inpikken besluit Maria een overeenkomst te sluiten met haar onderdanen, in ruil voor militair verzet tegen de opmars van de Franse koning.
In dit 'Groot Privilege' werd onder meer vastgelegd:
1 De Staten-Generaal behielden het recht vrij te vergaderen.
2 Er zouden geen oorlogen meer zonder akkoord van de Staten-Generaal worden verklaard.
3 De privileges en gewoonten van de gewesten zouden worden gerespecteerd.
4 Er zou meer vrijhandel komen.
5 Als de hertog of zijn ambtenaren iets zouden ondernemen in strijd met dit 'Groot Privilege', zouden zijn onderdanen hem geen enkele dienst meer verschuldigd zijn.

2p KA 17 **9** Geef aan dat het 'Groot Privilege':
- een breuk leek te vormen met het beleid tot dan toe van de Bourgondische vorsten, en
- voor deelnemers aan de Opstand een legitimering van hun optreden kon gaan worden.

Deel van de vraag ontleend aan: centraal examen 2012-I, vwo.

Gebruik de gegevens uit opdracht 9.
De algemene tekst van het 'Groot Privilege' telde twintig artikelen, maar er waren aparte bepalingen per regio in opgenomen. In Vlaanderen volgde een apart charter met 47 extra bepalingen, Holland en Zeeland voegden er nog 60 aan toe en Brabant maar liefst 108.

1p KA 17 **10** Geef hiervoor een verklaring.

De wetenschappelijke revolutie van de zeventiende eeuw was een gevolg van diverse ontwikkelingen in de voorgaande eeuwen vanaf de vroegmoderne tijd. Deze ontwikkelingen zijn deels te herkennen in enkele kenmerkende aspecten van zestiende eeuw.

4p **11** Noem twee van deze kenmerkende aspecten en leg per kenmerkend aspect uit op welke wijze deze heeft bijgedragen aan het tot stand komen van de wetenschappelijke revolutie.

Een historicus doet onderzoek naar kooplieden in de Republiek en vindt genoeg gegevens om de levensloop van koopman Hans Thijs te reconstrueren:

1556	Hans Thijs wordt geboren in Antwerpen als oudste zoon van een juwelenkoopman.
1585	Hans Thijs trouwt in Amsterdam met een dochter van een koopman (ook afkomstig uit Antwerpen). Hans Thijs vertrekt naar het Oostzeegebied. Hier handelt hij in juwelen en zorgt voor het transport van zeemleer naar Amsterdam.
1595	Hans Thijs keert terug naar Amsterdam.
1602-1606	Hans Thijs koopt aandelen in de VOC.
1611	Hans Thijs sterft en laat na: de VOC-aandelen (die met 15.000 gulden in waarde zijn gestegen), een aantal huizen, grond en aandelen in verschillende schepen.

Deze historicus vindt dat het leven van Hans Thijs gebruikt kan worden om de economische bloei van de Republiek te verklaren.

4p **12** Kies twee gebeurtenissen uit de levensloop van Hans Thijs en leg per gebeurtenis uit,
KA 24 waardoor deze als voorbeeld kan dienen bij een verklaring van de economische bloei van de Republiek.

Bron: centraal examen 2010-I, havo.

bron 4 **Een leerling van de filosoof Immanuel Kant schreef het volgende over zijn lessen bij de leraar Immanuel Kant:**

"Met dankbare vreugde herinner ik me uit mijn jeugdjaren de omgang met en het onderricht van een filosoof die voor mij een waren leraar in de humaniteit was. (...)
Hij streefde er niet naar om discipelen te werven of zelfs om zijn naam aan een volgelingenschaar te geven. Zijn filosofie stimuleerde het zelf denken, en ik kan me haast niets voortreffelijker en indrukwekkender voorstellen dan zijn colleges. Zijn gedachten leken op het ogenblik zelf uit hem te ontspringen, je moest met hem meedenken; van dicteren, doceren en dogmatiseren was geen sprake."

Gebruik bron 4.

2p **13** Maak met een voorbeeld uit de bron duidelijk dat de manier waarop Immanuel Kant zich
KA 27 als docent opstelde, aansloot bij zijn eigen filosofie van Verlichting.

bron 5 **Als reactie op de Boston Tea Party bepaalde het Britse parlement enkele *Intolerable Acts* (strafmaatregelen) tegen de haven van Bosten en Massachusetts. Boston moest herstelbetalingen doen en mocht een jaar lang geen politieke bijeenkomsten organiseren. In april 1774 verscheen deze anonieme spotprent in *The London Magazine* in Groot-Brittannië:**

Toelichting:
Amerika wordt afgebeeld als een naakte, inheemse vrouw, een vaak gebruikt synoniem voor Amerika in de vroegmoderne tijd. Ze krijgt onder dwang Britse thee toegediend door de koloniale bestuurders. Een bestuurder heeft de *Boston Port Bill* (havenwet voor Boston) in zijn zak, waarin staat dat het bestuur van de haven voorlopig ook in Britse handen is. Lord Sandwich kijkt ondertussen onder de rok van de vrouw, als teken dat hij misbruik van haar wil maken.
De twee mannen links zijn een Spanjaard en een Fransman, bij tijd en wijle vijanden van Groot-Brittannië als het gaat om Noord-Amerika, maar hier blijven ze slechts toekijken.
De huilende vrouw achter is niemand minder dan Brittannia.
Op de achtergrond wordt de haven van Boston gebombardeerd door de *Royal Navy*, iets dat in werkelijkheid niet heeft plaatsgevonden.

Gebruik bron 5.

3p **14** Verklaar met verwijzing naar de bron:
KA 30
- waarom de Britse tekenaar Vrouwe Brittannia huilend heeft afgebeeld, en
- waarom Amerika als inheemse vrouw wordt afgebeeld, en
- waarom de tekenaar het bombardement tekent, terwijl dit in werkelijkheid nooit heeft plaatsgevonden.

bron 6 Op 25 december 1793 verklaart Maximilien Robespierre over de nieuwe revolutionaire regering van Frankrijk waarvan hij zelf lid is:

"De voornaamste zorg van de grondwettelijke regering is de vrijheid van de burger. Voor de revolutionaire regering is dat de publieke vrijheid. Onder een grondwettelijke regering is het vrijwel genoeg om de vrijheid van het individu te beschermen tegen misbruik door de staat. Onder een revolutionaire regering is de staat verplicht zichzelf te verdedigen tegen groepen die hem aanvallen. De revolutionaire regering is aan de goede burgers verplicht om de natie te beschermen. Aan de vijanden van het volk is zij slechts de dood verschuldigd."

Gebruik bron 6.
In deze bron probeert Robespierre de kritiek te weerleggen op zijn beleid tijdens de Franse Revolutie.

4p KA 30 **15** Geef aan:
- om welke fase in de revolutie het hier gaat, en
- tegen welke kritiek Robespierre zich in de bron verzet, en
- welk argument hij tegen deze kritiek inbrengt, en
- welk politiek doel hij met deze uiteenzetting nastreeft.

Bron: centraal examen 2018-I, vwo.

Hieronder staan zes gebeurtenissen uit het leven van de Franse politicus Bertrand Barère (1755-1841):
1 Tijdens de Restauratie werd Barère verbannen uit Frankrijk.
2 Barère noemde Robespierre een 'pygmee die niet op een voetstuk moet worden gezet' en speelde een belangrijke rol in de val van het schrikbewind.
3 Als afgevaardigde van Bigorre (Zuidwest-Frankrijk) stelde Barère veranderingen voor in de Staten-Generaal, die na 175 jaar weer bijeen werden geroepen. Hij streefde hierbij naar een constitutionele monarchie.
4 Tijdens het keizerrijk werd Barère aangesteld als informant voor Napoleon.
5 Na een revolutie in Frankrijk en de Belgische Opstand diende Barère de Franse liberale koning Louis Philippe.
6 Barère trad op als voorzitter van het parlement, dat oordeelde in het proces tegen 'burger Capet'.

2p **16** Zet deze gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.
Bron: centraal examen 2019-I, vwo.

Gebeurtenissen uit het leven van Bertrand Barère in opdracht 16 kunnen worden gebruikt om andere gebeurtenissen uit zijn leven te verklaren.

2p **17** Geef met een gebeurtenis uit het leven van Bertrand Barère een ideologische verklaring waarom hij besloot de liberale koning Louis Philippe te dienen (gebeurtenis 5).
Bron: centraal examen 2019-I, vwo.

© ThiemeMeulenhoff

Moderne tijd

bron 7 In 1848 werd in Nederland een nieuwe grondwet ingevoerd, waarin met name de denkbeelden van Johan Rudolf Thorbecke doorklonken. Hieronder enkele artikelen uit deze grondwet.

Artikel 53 De Koning is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk.
Artikel 55 De Koning heeft het opperbestuur der buitenlandse betrekkingen.
Artikel 56 De Koning verklaart oorlog. Hij geeft daarvan onmiddellijk kennis aan de beide Kamers der Staten-Generaal, met bijvoeging van zodanige mededelingen, als hij met het belang en de zekerheid van het Rijk bestaanbaar acht.
Artikel 57 De Koning maakt en bekrachtigt vredes- en alle andere verdragen met vreemde mogendheden. Hij deelt den inhoud dier verdragen mede aan de beide Kamers der Staten-Generaal, zodra hij oordeelt dat het belang en de zekerheid van het Rijk zulks toelaten. Verdragen, welke, hetzij afstand of ruiling van enig grondgebied des Rijks in Europa of in andere werelddelen, hetzij enige andere bepaling of verandering, wettelijke rechten betreffende, inhouden, worden door den Koning niet bekrachtigd, dan nadat de Staten-Generaal die bepaling of verandering hebben goedgekeurd.

Gebruik bron 7.

3p KA 27,30,36 **18** Toon met verwijzingen naar de bron aan dat de grondwet van Thorbecke:
- gebaseerd is op liberale grondslag, en
- vasthoudt aan enkele beginselen vanuit het absolutisme, en
- leunt op het gedachtegoed van Montesquieu.

bron 8 In 1776 schreef Adam Smith in zijn '*Wealth of Nations*' het volgende over de noodzaak van het openbreken van buitenlandse markten voor internationale economische groei:

"Het zou het uitgangspunt van iedere verstandige meester van een familie moeten zijn om bij het bouwen van zijn huis nooit meer te besteden aan wat hij maakt dan aan wat hij elders kan kopen. En wat verstandig is binnen een familie, kan niet anders dan verstandig zijn binnen een groot koninkrijk."

Gebruik bron 8.
Groot-Brittannië voelde zich thuis bij de visie van Adam Smith op modern imperialisme.

3p KA 31,33 **19** Maak duidelijk:
- wat de visie van Adam Smith op modern imperialisme is, en
- in hoeverre de visie van Adam Smith overeenkwam met de werkwijze van Groot-Brittannië in China, en
- in hoeverre de visie van Adam Smith botste met de visie van het Chinese keizerrijk.

Keizerrijk China had een sterk superioriteitsgevoel ten opzichte van de rest van de wereld. In tegenstelling tot het superioriteitsgevoel van landen in West-Europa, versnelde het superioriteitsgevoel van keizerrijk China juist zijn ondergang in de tweede helft van de negentiende eeuw.

3p KA 33 **20** Maak duidelijk:
- hoe het superioriteitsgevoel van keizerrijk China zich onderscheidde van het superioriteitsgevoel van landen in West-Europa, en
- op welke wijze dit de ondergang van het keizerrijk versnelde.

© ThiemeMeulenhoff

bron 9 Op 19 januari 1898 publiceert het Amerikaanse satirische tijdschrift *Puck* deze spotprent van Louis Dalrymple:

Toelichting:
Groot-Brittannië had de grootste invloedssfeer in China (het leeuwendeel – the Lions share), Rusland (beer) en Duitsland (adelaar, Pruisische helm) staan aan de poort en ook Frankrijk (haan) maakt zijn opwachting.
Vertaling:
Een onderbreking – "Zeg vrienden, als hier iets verdeeld moet worden, ik ben hier voor het leeuwendeel."

Gebruik bron 9.
De tekenaar geeft hier een mening weer over de positie van Groot-Brittannië ten opzichte van andere imperialisten in China, én over modern imperialisme in het algemeen.

4p KA 33 **21** Licht dit toe door:
- met een verwijzingen naar de bron de mening van de tekenaar over de positie van Groot-Brittannië weer te geven, en
- met een verwijzing naar de bron de mening van de tekenaar over modern imperialisme in het algemeen duidelijk te maken.

Op 4 mei 1919 lieten studenten in Peking hun ongenoegen blijken over afspraken in het Verdrag van Versailles die voor China nadelige gevolgen hadden.

3p KA 36 **22** Leg uit:
- welke afspraak uit het Verdrag van Versailles voor China nadelige gevolgen had, en
- waarom dit strijdig was met de positie die China tijdens de Eerste Wereldoorlog in het strijdtoneel had ingenomen, en
- op welke manier de 4 Mei Beweging China's internationale positie wilde verbeteren.

10 Duitse verkiezingsposter uit 1924 van het *Völkischen Block* met daarop een afbeelding van de Rijksdag (het parlement):

Tekst in het affiche (in vertaling):
Word wakker! en stem: het Völkischen Block.
Groot-Duitse Volksgemeenschap (in het Völkischen Block)
Partijkantoor: Theatinerstraat 17, telefoon 25688
Op de rondvliegende papieren staat:
Wet ter bescherming van de Republiek, referendum, de Grondwet van Weimar, papiergeld-economie, noodtoestand, wensen van het volk.

Gebruik bron 10.
In 1923 pleegt Adolf Hitler een staatsgreep die mislukt. De NSDAP wordt verboden en daarom sluiten sommige nazi's zich aan bij het *Völkischen Block*.

4p KA 37,38 **23** Ontleen aan de bron twee redenen waarom deze nationaalsocialisten zich in ideologisch opzicht thuis voelen bij het *Völkischen Block*.

Gebruik nogmaals bron 10.
Het *Völkischen Block* verdween na 1924 naar de achtergrond.

1p KA 38 **24** Geef hiervoor de verklaring vanuit de binnenlandse economische situatie van de Republiek van Weimar in die tijd.
Bron: centraal examen 2018-II, vwo.

In 1927 kwam er in Volksrepubliek China een einde aan het Eerste Verenigd Front tussen de nationalisten en de communisten. Het gezamenlijk belang van de twee partijen maakte plaats voor verschillende eigenbelangen.

3p KA 34,38 **25** Leg dit uit door:
- het gezamenlijk belang te beschrijven waardoor het Front tot stand was gekomen, en
- het verschil in visie op economisch gebied van de twee partijen te beschrijven.

bron 11 Spotprent van David Low, gepubliceerd op 14 maart 1952 in de *Daily Herald*.
Titel: '*Don't look now, Adenauer, it's that man again.*' (Vrij vertaald: 'Niet omkijken, Adenauer, daar heb je die man weer.')

Toelichting:
Op tafel ligt een blad met het agendapunt: "*Germany's part in European Defence*" (Vertaling: Het Duitse aandeel in de verdediging van Europa).
Op de achtergrond loopt een gevleugelde Stalin met een bord met daarop de tekst: "*Peace (with arms) for neutral Germany*" (Vertaling: Gewapende vrede voor een neutraal Duitsland).
Aan tafel zitten (v.l.n.r.): Robert Schuman (minister van Buitenlandse Zaken van Frankrijk), Konrad Adenauer (bondskanselier), Anthony Eden (minister van Buitenlandse Zaken van Engeland), Dean Acheson (minister van Buitenlandse Zaken van Amerika).

Gebruik bron 11.
Cartoonist Low baseerde zijn prent op de nota van Stalin uit 1952 waarin hij een geneutraliseerd verenigd Duitsland voorstelde. Dit nieuwe Duitsland mocht wel een leger hebben, maar aansluiting bij een bondgenootschap was verboden.

5p KA 45 **26** Beredeneer:
- met verwijzing naar de bron, waarom Stalin zijn boodschap onder de aandacht wil brengen bij Adenauer, en
- met verwijzing naar de bron, waarom de westerse bondgenoten willen dat Adenauer 'niet kijkt', en
- zonder bron, welke keuze Adenauer uiteindelijk maakt.

Een anekdote:
In augustus 1961 gaf de Russische leider Chroesjtsjov aan Ulbricht toestemming voor het bouwen van de Berlijnse Muur, waarbij Ulbricht eerst alleen prikkeldraad mocht laten aanbrengen en dan moest wachten op de reactie van het Westen. Hij kreeg de aanwijzing dat hij prikkeldraad mocht laten leggen op de grens tussen Oost- en West-Berlijn maar "niet één centimeter verder".
Je beweert dat Chroesjtsjov met dit beleid een probleem in de DDR wilde aanpakken, maar tegelijkertijd problemen wilde voorkomen met de Verenigde Staten.

3p KA 45 **27** Licht beide delen van je bewering toe door:
- aan te geven welk probleem Ulbricht kon aanpakken door het leggen van het prikkeldraad, en
- uit te leggen op welk Amerikaans beleid Chroesjtsjov zijn aanwijzing aan Ulbricht baseerde.

Na de Tweede Wereldoorlog hadden de *Heimatvertriebene* veel invloed op de Duitse politiek. Zij organiseerden zich in verschillende belangengroepen, waaronder de *Bund der Vertriebenen*. Hieronder staan twee gebeurtenissen uit de West-Duitse geschiedenis met betrekking tot de *Heimatvertriebene*:
1 In 1952 kondigt bondskanselier Adenauer aan verschillende belangengroepen een beperkte schadevergoeding af voor personen waarvan de bezittingen aan het einde van de oorlog verloren zijn gegaan.
2 In reactie op het bezoek aan Warschau van bondskanselier Willy Brandt in 1970, en zijn knieling bij een monument voor joodse slachtoffers van de Jodenvervolging, merkt een lid van de *Bund der Vertriebenen* op: "Een Duitser knielt niet in Polen."

Gebruik bovenstaande gegevens.

4p KA 40,41 **28** Beredeneer waarom:
- de schadevergoeding (gebeurtenis 1) kenmerkend is voor Adenauers naoorlogse beleid, en
- een lid van de *Bund der Vertriebenen* ontzet reageert op het gebaar van Brandt in Polen (gebeurtenis 2), waarbij je ingaat op zijn 'standplaatsgebondenheid'.

In het parlement ondervond kanselier Brandt forse weerstand tegen zijn *Ostpolitik*. Enkele parlementsleden uit zijn eigen SPD (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) liepen zelfs over naar de CDU (*Christlich Demokratische Union*), de politieke tegenstander. In 1972 kwamen overeenkomsten met Polen, de Sovjet-Unie en Oost-Duitsland tot stand, maar deze verdragen werden slechts door een minimale meerderheid in het parlement gesteund. Bij de verkiezingen, later in 1972, gaf de West-Duitse bevolking haar mening over de *Ostpolitik*: de SPD van Brandt won aanzienlijk, vooral dankzij de jongere kiezers.

2p KA 48 **29** Leg uit met welk kenmerkend aspect je dit gegeven in verband kunt brengen.

In 1987 werd in de Houston Opera House in de Verenigde Staten een opera in drie bedrijven opgevoerd met als titel 'Nixon in China'. De Amerikaanse componist John Adams gebruikte openbare ontmoetingen en gesprekken uit 1972 tussen de Amerikaanse president Nixon en de Chinese leider Mao Zedong als basis voor de verhaallijn van de opera. De hoofdrolspelers van de opera zongen de scenes in houdingen die het publiek goed kende van de foto's die tijdens het bezoek van Nixon aan China de wereldpers hadden gehaald. De opera is in het voorjaar van 2017 ook in het Amsterdams Concertgebouw opgevoerd.

3p **30** Beredeneer:
KA 45
- de inhoudelijke betrouwbaarheid van de opera, en
- waarom de componist waarschijnlijk gebruikmaakte van de openbare ontmoetingen en gesprekken voor de verhaallijn, en de foto's als basis voor de scenes, en
- wat de uitvoering van deze opera zegt over het historisch belang van het bezoek van president Nixon aan China.

Uitwerkingen en aandachtspunten bij het Proefexamen

2p **1** De juiste volgorde is: 3-1-5-6-4-2

Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder complete en foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

Aandachtspunten:
- Herken de aanwijzingen bij elke gebeurtenis die te herleiden zijn naar algemene historische gebeurtenissen / kenmerkende aspecten, zoals:
- Eerste stedelijke gemeenschappen = KA 3 (tijdvak 1), ontstaan van de eerste stedelijke gemeenschappen.
- Griekse stadstaat = KA 4 (tijdvak 2), ontwikkeling van het denken over burgerschap en politiek in de Griekse stadsstaat.
- Kruistochten = KA 16 (tijdvak 4), de expansie van de christelijke wereld naar buiten toe, onder andere in de vorm van de kruistochten.
- Bloeitijd van de Republiek = KA 24, de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek.
- Rousseau = KA 27, 'verlicht denken', Rousseau vormt samen met Locke een verplicht voorbeeld in de historische context 'Verlichting 1650-1900'.
- DDR en Oost-Duitsland = KA 45, de verdeling van de wereld in twee ideologische blokken waarbij Duitsland werd opgesplitst in de BRD (West-Duitsland) en de DDR (Oost-Duitsland).
- Herleid deze gebeurtenissen naar tijdvakken en zet ze in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later.

2p **2** Uit het antwoord moet blijken dat door het invoeren van presentiegeld ook minder draagkrachtige burgers in staat werden gesteld tijd vrij te maken voor het bijwonen van de volksvergadering (want zij kregen nu een vergoeding voor gemiste arbeidstijd), [1p] waardoor besluiten door een meer representatieve groep / niet alleen door rijke burgers werden genomen. [1p]

Aandachtspunten:
- Begin je uitleg met de invoering van het presentiegeld en leg dan in eigen woorden uit welk gevolg dat heeft. Dat kun je doen door je antwoord te beginnen met de vraag: de invoering van het presentiegeld droeg bij aan de ontwikkeling van de democratie in Athene, omdat ...
- Bedenk wat de belangrijkste eigenschap van democratie is: het volk heeft de macht in handen. Hieruit kun je beredeneren dat hoe beter het volk vertegenwoordigd is, hoe hoger de ontwikkeling van de democratie is.

2p **3** Uit het antwoord moet blijken dat:
- Tacitus de Germanen beschrijft als oorlogszuchtig / roofzuchtig / als een volk dat strijd verkiest boven landarbeid, [1p]
- waarmee hij de waarschuwing overbrengt dat de Romeinen te weinig oog hebben voor het gevaar dat de Germanen vormen aan de grens van het Romeinse Rijk / dat de Romeinen zich moeten voorbereiden op een Germaanse aanval. [1p]

Er wordt alleen 1 scorepunt toegekend aan een juiste verwijzing naar de bron als de waarschuwing van Tacitus juist wordt weergegeven.

Aandachtspunten:
- Er wordt van je verwacht dat je een bewering kunt ondersteunen; dus dat betekent dat je moet aantonen dat er een kern van waarheid in zit.
- In de bron lees je over de oorlogszuchtige Germanen en uit de opdracht blijkt dat de Romeinen hiervoor gewaarschuwd moeten worden. Dit kun je herleiden naar

het kenmerkend aspect 'de confrontatie tussen de Grieks-Romeinse cultuur en de Germaanse cultuur van Noordwest-Europa'.
- Gebruik in je antwoord dezelfde woorden die je in de bron tegenkomt om juist te verwijzen. Zo maak je voor de corrector duidelijk dat je de bron hebt gelezen.

3p **4** Kern van een juist antwoord is:
- In de vroege middeleeuwen ontstaan feodale verhoudingen in het bestuur (in plaats van het Romeinse bestuur), [1p]
- waarbij de feodale heren hun vazallen in natura / in land betalen voor hun trouw / krijgsdienst, [1p]
- waarbij zij aansluiten op het Germaanse gebruik krijgers te belonen met een oorlogspaard/werpspies/maaltijden. [1p]

Er wordt alleen 1 scorepunt toegekend aan een juiste verwijzing naar de bron als een feodaal gebruik juist wordt weergegeven.

Aandachtspunten:
- In de opdracht wordt gevraagd naar een 'politieke' verandering. Politiek gaat over het besturen van een gebied. Vanuit jouw oriëntatiekennis moet je weten dat het ontstaan van feodale verhoudingen in het bestuur (KA 12) kenmerkend is voor de vroege middeleeuwen. In de eerste deelvraag hoef je dit kenmerk alleen maar te noemen en niet uit te leggen.
- In de tweede deelvraag moet je voor 2 punten een juist voorbeeld uit de bron selecteren waaruit die feodaliteit blijkt. Herken het beloningssysteem bij de Germanen en herleid dit tot het principe van 'raad en daad' bij de leenheren in de middeleeuwen.
- Richt je bij het beschrijven van de continuïteit expliciet op de gebruiken van de Germanen, zoals in de opdracht wordt gevraagd, niet op andere aspecten van de bron.

4p **5** Een juist antwoord bevat de volgende elementen:
- De bron bevat minder bruikbare informatie voor het hoofdstuk over het verloop van de machtsstrijd tussen Bernicia en Mercia, omdat de beschrijving van het verloop van de veldslag onwaarschijnlijk is / moeilijk te verifiëren is, wat bijvoorbeeld blijkt uit de beschrijving van de dertigvoudige overmacht van heidenen die door de christenen wordt verslagen. [2p]
- De bron bevat beter bruikbare informatie voor het hoofdstuk over het mens- en wereldbeeld van een monnik in een Angelsaksisch klooster, wat bijvoorbeeld blijkt uit de beschrijving van de rol die God volgens deze monnik speelt in het leven van de mensen / wat bijvoorbeeld blijkt uit de weergave van het doel van de geschiedschrijving in die tijd waarin de opvatting van de auteur naar voren komt. [2p]

Zonder een juiste verwijzing naar de bron worden geen scorepunten toegekend.

Aandachtspunten:
- Lees eerst de vraag met de hoofdstukonderwerpen, bestudeer daarna per onderwerp in hoeverre de bron hiervoor bruikbare informatie bevat. Maak daarna een vergelijking, omdat je een voorkeur moet uitspreken voor een van de twee onderwerpen met betrekking tot de bruikbaarheid van de bron.
- Deze opdracht doet een beroep op jouw (historische) vaardigheden, zoals het beoordelen van bronnen. Je hoeft geen inhoudelijke toelichting te geven bij de voorgelegde onderwerpen, besteed daar dus geen tijd aan.

2p **6** Voorbeeld van een juist antwoord:
Omdat uit de bron blijkt:
- dat de burgers de nieuwe graaf slechts onder voorwaarden aanvaarden / de burgers in ruil voor het aanvaarden van de graaf een privilege ontvangen, illustreert de bron de opkomst van de stedelijke burgerij. [1p]
- dat de burgers trouw zweren aan de graaf / de burgers de leeneed afleggen, illustreert de bron het vasthouden aan feodale verhoudingen. [1p]

Aandachtspunten:
- In deze opdracht wordt jouw oriëntatiekennis van de feodale verhoudingen uit de middeleeuwen gecombineerd met jouw kennis van de historische context 'Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700', deelvraag 1: 'Wat maakte de opkomst van een stedelijke burgerij in de Nederlandse gewesten mogelijk (1050-1302)'?
- Je moet begrijpen dat de stedelijke burgerij met hun landsheer afspraken maakte over de groeiende machtspositie van de stad en dat zij daar beiden belang bij hadden.
- Er wordt van je verwacht dat je twee beweringen kunt ondersteunen, dus dat betekent dat je moet aantonen dat er een kern van waarheid in zit.

3p **7** Uit het antwoord moet blijken dat:
- de economie opbloeide als gevolg van (twee van de onderstaande): [2p]
  - toenemende handelscontacten
  - een geleidelijke invoering van de geldeconomie
  - de uitbreiding/diversificatie van de nijverheid / ambachtelijke economie,
- waardoor naast de adel en de geestelijkheid de derde stand een sterkere positie kreeg / er ontstond een nieuwe klasse van rijke, machtige poorters (stadsburgers): de patriciërs. [1p]

Aandachtspunten:
- In deze opdracht wordt een verband gelegd tussen economische ontwikkelingen enerzijds en sociale veranderingen anderzijds. Je dient inhoudelijk op de hoogte te zijn van diverse economische ontwikkelingen tussen het jaar 1150 en 1350, passend bij de eerste deelvraag van de historische context 'Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700'.
- Begrijp dat de economische bloei van een stad nieuwe beroepen creëert, kooplieden verwelkomt en bovendien een enorme aantrekkingskracht heeft op diverse aspirant-poorters (burgers in spe), en met hun komst de traditionele standensamenleving verandert en er nieuwe sociale klassen in de stadsgemeenschap ontstaan. Laat deze denkstappen zien in je antwoord. Je moet bij een toon-aan-opdracht namelijk bewijs leveren door middel van argumenten.

2p **8** Kern van een juist antwoord:
- Het bestuurlijk conflict tussen de patriciërs en het gemeen in de Vlaamse steden ging over het machtsmispruik van de patriciërs. Het stadsbestuur was geprivilegieerd voor de patriciërs en zij legden regels en belastingen op aan de lagere ambachtsgilden, waardoor hun economische positie en werkomstandigheden verslechterde. [1p]
- Tijdens de Guldensporenslag namen de Vlaamse voetsoldaten, bestaande uit het gemeen onder aanvoering van de ambachtslieden, het op tegen het Franse ridderleger. De Vlaamse ambachtslieden en boeren wonnen de strijd, waarmee zij lieten zien dat ze waren opgewassen tegen patriciërs en feodale heren. [1p]

Aandachtspunt:
De Guldensporenslag is een verplicht voorbeeld bij deelvraag 1: Wat maakte de opkomst van een stedelijke burgerij in de Nederlandse gewesten mogelijk (1050-1302)? van de historische context 'Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700'. Hiervan moet je inhoudelijk op de hoogte zijn en deze opdracht bevraagt jouw kennis ('leg uit') over dit conflict tussen het gemeen en de patriciërs.

2p **9** Het Groot Privilege:
- lijkt een breuk met het beleid van de Bourgondische vorsten te vormen, omdat het privilege de centralisatiepolitiek van deze vorsten doorkruist door de privileges van de afzonderlijke gewesten te handhaven. [1p]
- kan voor deelnemers aan de Opstand een legitimatie voor hun optreden hebben gevormd, omdat de vorst in die tijd hun rechten/privileges had aangetast, wat volgens het Groot Privilege een geoorloofde reden was om in opstand te komen. [1p]

Aandachtspunten:
- Vanuit je algemene kennis weet je dat in de late middeleeuwen de zelfstandige positie van de steden onder druk kwam te staan, doordat vorsten probeerden de macht van de adel en burgerij in te perken door middel van een centralisatiepolitiek met een centraal bestuur en een uniforme wetgeving.
- Voor de historische context 'Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700' moet je daarbij concrete voorbeelden kunnen herkennen van de Bourgondische, en later de Habsburgse vorsten die in de Nederlanden streefden naar meer eenheid. Mogelijk dwarrelen alle namen van deze vorsten (diverse Karels, Filips' en Maria's) door je hoofd. Je hoeft deze niet allemaal uit je hoofd te kennen, maar je moet je wel realiseren dat het hierbij altijd gaat om de tegenstelling tussen centralisatie en particularisme. Het voorbeeld van het 'Groot Privilege' toont deze tegenstelling.
- In de opdracht wordt een link gelegd met de Nederlandse Opstand. Het is aan jou om een bepaling uit het 'Groot Privilege' in verband te brengen met de beweegredenen van de opstandelingen om zich tegen de Spaanse vorst te verzetten.

1p **10** Voorbeeld van een juist antwoord:
De specifieke bepalingen per regio laten zien dat de Vlaamse, Hollandse, Brabantse en Zeeuwse steden bleven vasthouden aan de privileges die ze in de loop der tijd hadden verworven, op basis van hun eigen particuliere belangen (particularisme).

Aandachtspunt:
Ook bij deze opdracht gaat het om de tegenstelling tussen centralisatie en particularisme. Herken de aanwijzing van de extra bepalingen voor de specifieke steden als uiting van particularisme.

4p **11** Voorbeeld van een juist antwoord (twee van de volgende):
- Kenmerkend aspect: het begin van de Europese overzeese expansie. [1p]
Bijdrage van dit KA aan het tot stand komen van de wetenschappelijke revolutie: de ontdekkingsreizen vergrootten de kennis over andere culturen en natuurverschijnselen. Dit prikkelde de nieuwsgierigheid naar de wereld en het universum. De aandacht voor navigatie en cartografie bevorderde bovendien de ontwikkeling van techniek. [1p]
- Kenmerkend aspect: het veranderende mens- en wereldbeeld van de Renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling. [1p]
Bijdrage van dit KA aan het tot stand komen van de wetenschappelijke revolutie: humanisten analyseerden teksten van Griekse en Romeinse auteurs en voorzagen oorspronkelijke Bijbelteksten van meerdere kritische noten. Daarmee ontstond een nieuw mens- en wereldbeeld waarin het individu en het leven op aarde een belangrijker rol gingen spelen. [1p]
- Kenmerkend aspect: een hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de Klassieke Oudheid. [1p]
Bijdrage van dit KA aan het tot stand komen van de wetenschappelijke revolutie: kunstenaars en wetenschappers onderzochten culturele en wetenschappelijke inzichten vanuit de oudheid en heroverwogen gevestigde wetenschappelijke tradities vanuit de christelijke visie. [1p]

Aandachtspunten:
- Er worden twee kenmerkende aspecten gevraagd, terwijl er meer dan twee zijn te noemen (zie antwoordmodel). Beperk je tot twee kenmerkende aspecten en realiseer je dat bij het nakijken alleen de eerste twee genoemde kenmerkende aspecten worden meegenomen in de beoordeling.
- Er wordt gevraagd naar kenmerkende aspecten uit de zestiende eeuw (tijdvak 5). Let daarop bij je selectie. Kenmerkende aspecten uit tijdvak 4 of tijdvak 6 worden niet goedgekeurd.

© ThiemeMeulenhoff

4p **12** Voorbeeld van een juist antwoord:
Twee gebeurtenissen uit de levensloop van koopman Hans Thijs met een daarbij passende uitleg, [2p]
bijvoorbeeld (twee van de volgende combinaties van voorbeeld en uitleg):
- Hans Thijs komt als immigrant vanuit Antwerpen naar Amsterdam, net als veel andere grote kooplieden die daarmee de basis leggen voor de opkomst van de Republiek als handelsland.
- Hans Thijs maakt als koopman in het Oostzeegebied zijn fortuin, wat aansluit bij het belang van de Oostzee voor de handel van de Republiek / wat past bij de moedernegotie.
- Hans Thijs koopt aandelen in de VOC, waarmee hij de bloei van de handel met Indonesië (die bijdroeg aan de economische bloei van de Republiek) (mede) mogelijk maakt.

Aandachtspunten:
- Laat je niet afschrikken als je de historische figuur Hans Thijs niet kent, dat maakt voor de vaardigheid in deze opdracht niets uit.
- Herken de aanwijzingen bij de gebeurtenissen uit het leven van Hans Thijs en herleid dit naar verklaringen voor de economische bloei van de Republiek: immigrant uit Antwerpen / handelt met Oostzeegebied / neemt zijn rijkdom mee naar Amsterdam / investeert in de VOC.
- Structureer je antwoord door de keuze van de twee gebeurtenissen apart te benoemen en uit te leggen.

2p **13** Kern van een juist antwoord:
- Kant ging uit van 'Durf te denken' en stimuleerde zijn leerlingen zelf na te denken over zijn lessen en daar een eigen mening over te vormen. Onderwijs en vrijheid van denken en meningsuiting vormden een belangrijk aandachtspunt voor verlichte filosofen als Kant. [1p]
- Dat blijkt bijvoorbeeld uit "van dicteren, doceren en dogmatiseren was geen sprake". [1p]

Aandachtspunten:
- Bij deze opdracht moet je je kennis van de filosofie van Kant uit de historische context 'Verlichting 1650-1900' combineren met de inhoud van de bron. Laat die combinatie zien in je antwoord.
- Richt je in je antwoord vooral op de inhoud van de bron om daar de inhoud van de filosofie van Kant aan te koppelen. Kant heeft over veel onderwerpen uitspraken gedaan, maar die zijn voor deze opdracht alleen van belang als ze herkenbaar zijn in de bron (onderwijs).
- Een voorbeeld uit de bron is duidelijk aan te geven door middel van een citaat, maar je mag er ook voor kiezen bepaalde herkenbare woorden/termen/begrippen uit de bron terug te laten komen in je antwoord.

3p **14** Kern van een juist antwoord:
- Hoewel de tekenaar Brits is, ziet hij dat de *Intolerable Acts* ingaan tegen verlichte denkbeelden als vrijheid, inspraak, zelfbestuur – zaken die voor de Britten in eigen land heel belangrijk zijn. Om die reden huilt Vrouwe Brittannia. Met beeldelementen wordt duidelijk dat er misbruik van Amerika wordt gemaakt (vasthouden, toedienen van de hete thee, aanranding). [1p]
- Met het afbeelden van Amerika als inheemse vrouw wordt de tegenstelling tussen Amerika en Groot-Brittannië duidelijk gemaakt. Als hier een Britse kolonist als symbool voor Amerika was gebruikt, was het voor de toeschouwer niet duidelijk geweest waarom de Britse bestuurders zoveel dwang uitoefenden. [1p]
- Het bombardement wordt getekend om extra de aandacht te vestigen op het onderdrukkende karakter van de Britse overheersing van Amerika. [1p]

© ThiemeMeulenhoff

Aandachtspunten:
- Deze opdracht werpt licht op drie onderdelen van de tekening. Neem de structuur van de opdracht over om puntsgewijs je verklaringen te geven in dezelfde volgorde als in de opdracht. Zo weet je zeker dat je een compleet antwoord formuleert.
- Gebruik de inleiding en toelichting bij de spotprent. Hier vind je veel aanwijzingen over de betekenis van bepaalde onderdelen van de tekening.
- Laat je niet afleiden door de Britse nationaliteit van de tekenaar, weet dat de kans groot is dat deze afbeelding niet representatief is voor de positie van de Britse overheid. Dit is een afwijkende visie van een kritische tekenaar.

4p **15** Voorbeeld van een juist antwoord is:
- Het gaat om de radicale fase / de Jacobijnse fase / de tweede fase / de Terreur. [1p]
- Het (door Robespierre) schenden van de grondwettelijke vrijheden (waarvoor de revolutie is gevoerd) / het uit de weg ruimen van tegenstanders. [1p]
- Robespierres argument tegen die kritiek is dat het veiligstellen van de revolutie zwaarder weegt dan de rechten van individuele burgers / dat ‘publieke vrijheid’ belangijker is dan ‘individuele vrijheid’ / dat de revolutionaire regering verplicht is zich te verdedigen tegen groepen die hem aanvallen. [1p]
- Met deze verdediging wil Robespierre de Terreur rechtvaardigen / draagvlak scheppen voor de maatregelen tijdens de Terreur. [1p]

Aandachtspunten:
- Je dient op de hoogte te zijn van de omstandigheden waaronder het schrikbewind van Robespierre ten tijde van de Franse Revolutie plaatsvond, uit de historische context ‘Verlichting1650-1900’.
- Formuleer je antwoorden kort en bondig, zoals ook de vier deelvragen kort en bondig zijn. Je hoeft niet te citeren uit de bron, maar gebruik wel de terminologie die in de bron te lezen is (bij het derde onderdeel van de vraag).
- Structureer je antwoord: laat in je antwoord dezelfde opsommingstreepjes zien die je ook in de opdracht ziet staan. Er zijn vier punten te verdienen door vier concrete vragen te beantwoorden. Het volgen van de opsommingstreepjes voorkomt dat je een antwoord vergeet.

2p **16** De juiste volgorde is: 3-6-2-4-1-5
Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

Aandachtspunten:
- Herken de aanwijzingen bij elke gebeurtenis die te herleiden zijn naar algemene historische gebeurtenissen die deel uitmaken van de Franse geschiedenis voorafgaand aan, tijdens en na de Franse Revolutie (vanuit de historische context ‘Verlichting 1650-1900’), zoals:
- Het streven naar een constitutionele monarchie = eerste fase van de Franse Revolutie, tijdens de net bijeen geroepen Staten-Generaal (voor het eerst in 175 jaar).
- Het proces tegen ‘Burger Capet’ = begin van de tweede fase van de Franse Revolutie, de Terreur.
- De val van het schrikbewind van Robespierre = einde van de tweede fase van de Franse Revolutie.
- Het keizerrijk van Napoleon = het einde aan de Franse Revolutie.
- De Restauratie = ingezet tijdens het Congres van Wenen (1815), nadat Napoleon ten val is gebracht bij Waterloo.
- De Belgische Opstand = onderdeel van de opkomst van de liberale politieke stroming.
- Herleid deze gebeurtenissen naar de gegevens uit de leidende vragen van de historische context ‘Verlichting 1650-1900’ en zet ze in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later.

© ThiemeMeulenhoff

2p **17** Voorbeeld van een juist antwoord is (een van de volgende):
Barère besloot Louis Philippe te dienen
- omdat hij verwachtte dat de liberale koning veranderingen zou doorvoeren die Barère al had nagestreefd toen hij zich bij het bijeenroepen van de Staten-Generaal inzette voor veranderingen / omdat hij voorstander was van de constitutionele monarchie (gebeurtenis 3). [1p]
- omdat Louis Philippe niet zou regeren als een absoluut vorst, een regeringsvorm waartegen Barère zich al had verzet tijdens het proces tegen ‘burger Capet’ (gebeurtenis 6). [1p]

Aandachtspunten:
- Er wordt gevraagd naar een verklaring voor de steun van Barère aan de liberale koning Louis Philippe. Het begrip ‘liberaal’ is hierbij het belangrijkste woord, omdat daarmee duidelijk wordt dat ook Barère het liberale gedachtegoed nastreefde.
- Met deze informatie kun je een selectie maken uit de gegeven gebeurtenissen uit de voorgaande opdracht. Een constitutionele monarchie stond hoog op de wensenlijst van de liberale stroming (zoals Barère had laten zien in de eerste Staten-Generaal, gebeurtenis 3) en liberalen zetten zich af tegen absolutisme, zoals Barère had laten zien in het proces tegen Lodewijk XVI (gebeurtenis 6).
- Zijn er meer gebeurtenissen mogelijk dan alleen 3 en 6? Nee, de verbanning (gebeurtenis 1) zegt niets over Barère zelf (geen vrije keuze), de rol van Barère in de val van Robespierre (gebeurtenis 2) zegt iets over zijn afkeer van tirannie in plaats van zijn voorkeur voor liberalisme, en de aanstelling als informant voor Napoleon (gebeurtenis 4) staat los van zijn politieke ideeën.
- Dit is een geef-aan-opdracht waarbij je dus meer moet doen dan alleen de gebeurtenis noemen. Leg in je antwoord het verband tussen de gekozen gebeurtenis uit het leven van Barère en zijn latere besluit om de liberale koning te dienen.

3p **18** Kern van een juist antwoord:
- Liberale grondslag: er zijn beperkingen aan de macht van de koning vastgelegd in de grondwet: bepaalde verdragen worden pas rechtsgeldig als de Staten-Generaal deze hebben goedgekeurd / de koning is onschendbaar, zijn ministers leggen verantwoording af. [1p]
- Absolutisme: de koning heeft het opperbestuur der buitenlandse betrekkingen / is opperbevelhebber van het leger. [1p]
- Gedachtegoed Montesquieu: bepaalde wetten moeten worden voorgelegd aan de Staten-Generaal ter goedkeuring. [1p]

Aandachtspunten:
- Bij een toon-aan-opdracht moet je bewijs leveren door middel van argumenten. Omdat je bij deze opdracht gebruik moet maken van de bron, kun je goed voorbeelden uit de bron gebruiken als bewijs.
- Realiseer je dat politieke stromingen vaak minder afgebakend en eenduidig waren dan het kenmerkend aspect ‘De opkomst van de politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme’ wil doen geloven: liberalen konden zeer progressief zijn, maar ook zeer conservatief, en alles wat daar nog tussenin zat. Zo is het dus goed mogelijk dat een liberaal als Thorbecke toch liever de volksinspraak op bepaalde aspecten van de grondwet zo beperkt mogelijk of nihil hield.
- Er wordt in deze opdracht van je verwacht dat je de leerstof uit de drie leidende vragen van de historische context ‘Verlichting 1650-1900’ met elkaar kunt combineren.

© ThiemeMeulenhoff

3p **19** – Adam Smith maakt duidelijk dat een 'koninkrijk' in de wereld op zoek moet gaan naar goede én goedkope handelsmogelijkheden. Niet zelf maken wat je elders goedkoper kunt kopen. [1p]
– Groot-Brittannië maakte zich dus in de negentiende eeuw vooral sterk voor het zo groot mogelijk maken van de handelsstromen in de wereld, of een land dit nu wilde of niet. Alles in het belang van de eigen winstmaximalisatie. [1p]
– China was juist naar binnen gekeerd en keek neer op iedere buitenlandse inmenging, zag daarin geen enkele meerwaarde en verzette zich dus stevig tegen de wensen/eisen van Groot-Brittannië om een vrijhandel te voeren met buitenlandse mogendheden. [1p]

Aandachtspunten:
– Uitgangspunt is dat de visie van Adam Smith en die van Groot-Brittannië op modern imperialisme op elkaar lijken. Dit hoef je dus in je antwoord niet ter discussie te stellen.
– Gebruik de informatie uit de inleiding bij de bron. Vooral het jaartal is van belang: er zijn al wel 'ongelijke verdragen' gesloten met China naar aanleiding van de Opiumoorlogen, maar van een Bokseropstand is nog geen sprake geweest. Let daarop in je uitleg van de werkwijze van Groot-Brittannië (tweede denkstreepje).
– Deze opdracht combineert leerstof vanuit de historische context 'Verlichting 1650-900' met leerstof vanuit de historische context 'China 1842-2001'. Dit kan ook tijdens het examen gebeuren: de vragen zijn niet altijd netjes afgebakend per historische context. Het kan ook zijn dat een opdracht een combinatie maakt tussen een historische context en oriëntatiekennis die niet bij een specifieke historische context hoort.

3p **20** – China's superioriteitsgevoel was heel erg naar binnen gericht. Er was geen nieuwsgierigheid naar ontwikkelingen buiten China, omdat deze bij voorbaat werden afgeschreven als 'barbaars'. [1p]
– Het superioriteitsgevoel van landen in West-Europa zorgde ervoor dat andere gebieden juist ingenomen moesten worden om hen in dienst van de grote mogendheden te stellen. [1p]
– Daardoor had keizerrijk China geen oog voor de economische, politieke en militaire ontwikkeling van anderen, waardoor het zijn eigen groeiende achterstandspositie niet of onvoldoende bemerkte. [1p]

Aandachtspunten:
– Het eerste deel van de opdracht is gericht op een vergelijking, waarbij je het onderscheid tussen twee vergelijkbare situaties moet aangeven. Let erop dat je beide situaties omschrijft om zo het onderscheid duidelijk te maken. Alleen dan levert dit deel van de vraag twee punten op.
– Het tweede deel van de opdracht is alleen op China gericht, hier hoef je dus geen aandacht meer te besteden aan de situatie in West-Europa.
– Weet dat de politieke, economische en militaire ontwikkelingen in West-Europa pas in de twintigste eeuw invloed kregen op ontwikkelingen in China. Vandaar dat enkele kenmerkende aspecten in de historische context in andere tijdvakken geplaatst zijn dan we vanuit Europees perspectief gewend zijn.

4p **21** – De tekenaar vindt dat de Britse leeuw wel erg dominant aanwezig is en zich een veel te groot deel van China toe-eigent. [1p]
– Dit blijkt in de bron door (een van de volgende): [1p]
– de bolle buik van de leeuw: die lijkt ondertussen wel voldoende gegeten te hebben (dus voldoende gebied als invloedssfeer);
– het formaat van de leeuw: die is veel groter afgebeeld dan de drie andere 'dieren';
– de plaats van de passers: Duitsland en Rusland durven die alleen langs de randen van de kaart te plaatsen;
– De tekenaar kijkt afwijzend tegen het modern imperialisme aan. [1p]
– Dit blijkt in de bron door (een van de volgende): [1p]

– de kaart van China: deze laat China zelf als boos en verongelijkt zien;
– de landen rondom de kaart: die hebben geen oog voor het verdriet van China en zijn alleen maar druk met hun eigen invloedssfeer.

Aandachtspunten:
– Bij deze opdracht maak je gebruik van je vaardigheid spotprenten 'lezen'. Neem de tijd om de spotprent rustig te bekijken en lees de tekst van de inleiding, toelichting én vertaling.
– Er wordt van je verwacht dat je een gegeven kunt toelichten. In dit geval gaat het zelfs om twee gegevens (meningen). Maak in je antwoord een duidelijk onderscheid tussen die twee meningen en de bijbehorende verwijzingen naar de bron.
– Weet dat Groot-Brittannië een belangrijke rol speelde in de ontwikkeling van het modern imperialisme, samenhangend met de pioniersrol die Groot-Brittannië speelde in de industriële revolutie.

3p **22** – De Chinese gebieden die voor de Eerste Wereldoorlog onder Duitse invloedssfeer stonden, werden in het Verdrag van Versailles toegewezen aan Japan. [1p]
– China had tijdens de Eerste Wereldoorlog, gelijktijdig met de Verenigde Staten, de kant van de geallieerden gekozen, in de hoop daarmee de Chinese gebieden onder Duitse invloedssfeer weer terug te kunnen nemen. [1p]
– Door politieke en economische modernisering wilde de 4 Mei Beweging van China een sterker en onafhankelijker land maken, dat zich kon meten met de grootmachten in de wereld. [1p]

Aandachtspunten:
– Dit is een leg-uit-vraag dus dat betekent dat je je inhoudelijke kennis van de gebeurtenissen, ontwikkelingen en begrippen in de opdracht moet tonen.
– Deze opdracht doet een beroep op je inhoudelijke kennis van de historische context 'China 1842-2001', en dan met name de leidende vraag: 'Waardoor ontstond de Volksrepubliek China (1912-1949)?'.
– Besteed niet te veel tijd aan het beschrijven van de genoemde gebeurtenissen, ontwikkelingen en begrippen. Richt je antwoord op de uitleg. Daarin wordt vanzelf duidelijk in hoeverre je inhoudelijk op de hoogte bent.

4p **23** In een juist antwoord worden twee ideologische overeenkomsten tussen de nationaalsocialistische ideologie en de opvattingen van het *Völkischen Block* genoemd die uit het affiche kunnen worden afgeleid, bijvoorbeeld:
Deze nationaalsocialisten voelen zich thuis bij het *Völkischen Block* door (twee van de volgende): [2p per gekozen reden]
– het antidemocratische karakter van zowel de nazi's als het *Völkischen Block*, wat naar voren komt in de vuist die het parlement aan stukken slaat.
– het nationalistische karakter van zowel de nazi's als het *Völkischen Block*, wat naar voren komt in het noemen van de Groot-Duitse Volksgemeenschap.
– het gebruik van symbolen als de swastika in het affiche, zowel door de nazi's als door het *Völkischen Block*.
– het gewelddadige optreden door zowel de nazi's als het *Völkischen Block*, wat naar voren komt in de vuist.
– het afwijzen van maatregelen van de Weimar-regering, wat naar voren komt in het weggooien van allerlei wetten en maatregelen.

Aandachtspunten:
– In deze opdracht wordt gevraagd naar jouw inhoudelijke kennis van de ideeën van de nationaalsocialisten. Kenmerken van deze ideeën dien je toe te passen op een vergelijkbare beweging (het *Völkischen Block*). Een geheel aan ideeën wordt een ideologie genoemd, vandaar de vraag 'in ideologisch opzicht'. De overeenkomstige ideologie kun je aantonen met behulp van de bron.

- Lees daarbij de titel, vertaling en toelichting bij de bron en bekijk de afbeelding op de verkiezingsposter aandachtig en laat de beeldelementen goed tot je doordringen voordat je antwoord geeft.
- Je moet je antwoord aan de bron ontlenen, dus vergeet niet te verwijzen naar de bron. Let erop dat je dat met twee verschillende beeldelementen doet, omdat je twee redenen moet geven.

1p **24** Er vond economisch herstel plaats (door het Dawesplan), waardoor de aanhang van radicale partijen afnam / de animo afnam voor radicale partijen als het *Völkischen Block*.

Aandachtspunten:
- In de opdracht herken je een oorzaak-gevolg: door de economische steun vanuit Amerika – het Dawesplan vanaf 1924 – (oorzaak) nam het vertrouwen in de Republiek van Weimar toe (gevolg), waardoor radicale partijen naar de achtergrond verdwenen (gevolg). Maak deze denkstappen expliciet in je antwoord.
- De inhoudelijke kennis over het Dawesplan komt aan de orde in de historische context 'Duitsland in Europa 1918-1991' met de leidende vraag: 'Wat leidde tot de opkomst van het nationaalsocialisme en welke gevolgen had dit voor Duitsland en Europa (1918-1945)?'.

3p **25**
- Nationalisten en communisten besloten samen te werken in de strijd tegen de warlords die de eenheid in China ernstig bedreigden en hun onderdanen slecht behandelden. [1p]
- Nationalisten kregen veel steun vanuit de gegoede burgerij, ondernemers, de financiële sector en hoopten van China een sterke, moderne economische maatschappij te maken. [1p]
- Communisten richtten zich op het verbeteren van de situatie van de boeren door grondhervormingen te beloven en meer zeggenschap op productie. [1p]

Aandachtspunten:
- Dit is een kennisvraag waarbij je geacht wordt kennis te hebben van de historische context 'China 1842-2001', met nadruk op de leidende vraag: 'Waardoor ontstond de Volksrepubliek China (1912-1949)?'.
- Het tweede deel van de opdracht vraagt om een beschrijving van een verschil in visie. Dit doe je door de visies van beide partijen naast elkaar te beschrijven. Alleen dan zijn twee scorepunten te behalen. Met het beschrijven van één visie wek je de indruk dat de andere partij daar dan anders over zal denken, maar je laat niet weten wat die visie is.

5p **26**
- Stalin, vermomd als vredesduif, wilde de West-Duitse herbewapening voorkomen / Stalin probeerde een wig te drijven tussen de Duitsers en hun Amerikaanse beschermheren / Stalin zag dat Adenauer zich vooral inzette voor integratie van de BRD in West-Europa en wilde een sterker Westblok voorkomen. [2p]
- De westerse bondgenoten willen dat bondskanselier Adenauer vooral luistert naar hetgeen zij hem opdragen om Europa te helpen verdedigen, in plaats van dat hij omkijkt naar Stalin ("die man weer") die een neutraal (en gewapend) Duitsland voorstelt. [2p]
- Adenauer kiest voor de westerse geallieerden (*Westpolitik*). Liever verdeeld onder de westerse bondgenoten dan één Duitsland onder de Sovjets. [1p]

Aandachtspunten:
- Bekijk de afbeelding aandachtig en laat de beeldelementen goed tot je doordringen voordat je antwoord geeft.
- Vergeet niet de titel, vertaling en toelichting bij de bron mee te nemen in je beeldanalyse.
- Sommigen van de personen herken je misschien niet direct, maar in de toelichting wordt dit duidelijk.

- Realiseer je dat in 1952 de tegenstelling tussen Oost- en West-Europa bestond, dat beide blokken hun invloedssfeer wilden vergroten, de deling van Duitsland een feit was en dat de wapenwedloop in volle gang was. Dit is bepalende kennis om de bron in de juiste context te kunnen plaatsen. Je vindt deze kennis bij de historische context 'Duitsland in Europa 1918-1991', bij de leidende vraag: 'Hoezeer beïnvloedde het ontstaan en het verloop van de Koude Oorlog de geschiedenis van Duitsland na de Tweede Wereldoorlog (1945-1961)?'.

3p **27**
- De Muur moest voorkomen dat (economische en politieke) vluchtelingen uit de DDR naar het Westen gingen (wat met het prikkeldraad werd bereikt). [1p]
- Dat Ulbricht niet één centimeter in West-Berlijn mocht komen was gebaseerd op de Trumandoctrine (of een juiste uitleg daarvan) / op het respecteren van de communistische invloedssfeer door de Amerikanen, omdat de Amerikanen hierdoor alleen zouden ingrijpen als het communisme zich zou uitbreiden. [2p]

Aandachtspunten:
- Bij deze licht-toe-opdracht moet je de bewering verduidelijken.
- Je dient inhoudelijk op de hoogte te zijn van het feit dat Oost-Berlijn in de invloedssfeer lag van het communisme, dus in feite Ulbricht / Chroesjtsjov het recht hadden om aldaar prikkeldraad aan te brengen. Realiseer je dat die "ene centimeter" te veel in de gespannen internationale context van de Koude Oorlog een aanleiding zou kunnen zijn tot een conflict / nieuwe oorlog.
- De inhoudelijke kennis over het waarom van de bouw van de Berlijnse Muur vind je in de historische context 'Duitsland in Europa 1918-1991' met de leidende vraag: 'Hoezeer beïnvloedde het ontstaan en het verloop van de Koude Oorlog de geschiedenis van Duitsland na de Tweede Wereldoorlog (1945-1961)?'.

4p **28**
- De schadevergoeding van Adenauer past in zijn naoorlogse beleid van *Wiedergutmachung*. [1p]
  Daarbij werden slachtoffers van het naziregime financieel gecompenseerd voor hun leed. Hij erkent hiermee het slachtofferschap van de *Heimatvertriebene*. [1p]
- Veel *Heimatvertriebene* reageerden ontzet, omdat zij vinden dat de Polen schuldig zijn aan de verdrijving van Duitsers uit Oost-Europa. [1p]
  Hun standplaatsgebondenheid speelt hierbij een grote rol, omdat zij zich slachtoffer voelen. Daarom valt de knieval van Brandt, waarmee hij het vertrouwen wilde winnen van Oost-Europeanen (en hij de Duitse schuld aan misdaden in de Tweede Wereldoorlog erkent), niet in goede aarde. [1p]

Aandachtspunten:
- Voor de historische context 'Duitsland in Europa 1918-1991' is het belangrijk dat je het beleid van alle bondskanselieren herkent en de onderlinge verschillen kunt duiden. In deze opdracht wordt het verschil tussen Adenauer en Brandt aangestipt en wordt er van jou verwacht dat je dit in verband kunt brengen met twee gebeurtenissen.
- Het begrip *Heimatvertriebene* is een verplicht voorbeeld in de context, waarvan je inhoudelijk moet weten wie er verdreven (vertrieben) werden uit hun thuisland (Heimat).
- Structureer je antwoord door per gebeurtenis een uitleg te geven.
- Het herkennen van 'standplaatsgebondenheid' is een veel voorkomende vaardigheid bij het vak geschiedenis. Weet dat ieder mens denkt en handelt vanuit zijn eigen tijd en plaats. Breng dit in verband met de opmerking vanuit de *Bund der Vertriebenen*.

2p **29** Uit de gegevens blijkt dat de invloed van de kritische, jonge generatie van invloed is geweest op de verkiezingsuitslag. Zo blijkt dat veel jonge West-Duitsers zich van de traditionele politieke koers afkeerden. [1p]
Dit past bij het kenmerkend aspect: 'De toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen'. [1p]

Aandachtspunten:
- In deze opdracht wordt een onderwerp uit de historische context 'Duitsland in Europa 1918-1991' gekoppeld aan een kenmerkend aspect uit de twintigste eeuw. Het is aan jou om het juiste kenmerkend aspect in verband te brengen met de gegeven informatie.
- Merk op dat jonge kiezers wel achter de Ostpolitik stonden, in tegenstelling tot de zittende parlementsleden. Op basis hiervan kun je concluderen dat in de jaren zestig en zeventig (de jaren waarin de Ostpolitik centraal stond) een verandering gaande was in de samenleving. Weet dat er in die tijd sprake was van een groeiende generatiekloof waarin jongeren zich afzetten tegen de autoriteiten en een frisse wind willen laten waaien door onder meer politiek en onderwijs.
- Met deze denkstappen kom je vanzelf tot kenmerkend aspect 48: 'De toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen.
- Probeer het kenmerkend aspect met dezelfde termen op te schrijven om te voorkomen dat je een punt misloopt.

3p **30**
- De opera is een theaterwerk waardoor de kans groot is dat de feiten gedramatiseerd zijn om het theatrale effect te vergroten. [1p]
- door gebruik te maken van beroemde ontmoetingen en gesprekken wekt de componist/arrangeur de indruk dat het theaterstuk de feiten van het bezoek in ere houdt. [1p]
- de opera werd vijftien jaar na het bezoek van Nixon aan China voor het eerst op de planken gebracht. In 2017 werd het in Amsterdam uitgevoerd in het Concertgebouw van Amsterdam. Blijkbaar staat de gebeurtenis zo goed in het collectieve geheugen van de mensen die de jaren zeventig hebben meegemaakt opgeslagen, dat het blijvend bezoekers blijft trekken. [1p]

Aandachtspunten:
- In deze opdracht staat het theaterstuk, de opera, ter discussie als historische bron. Je wordt geacht te beredeneren hoe jij aankijkt tegen de betrouwbaarheid van deze opera als historische bron. Daarbij maak je gebruik van jouw kennis over bruikbaarheid en betrouwbaarheid van bronnen.
- Bronanalyse maakt als vaardigheid deel uit van de examenstof, domein A.
- Dit is een beredeneer-vraag dus dat betekent dat je je antwoord moet voorzien van (historisch juiste) argumenten.

© ThiemeMeulenhoff

Bijlagen

Cijferbepaling proefexamen

2020-I

punten	cijfer	punten	cijfer
0	**1,0**	42	**5,5**
1	**1,1**	43	**5,6**
2	**1,2**	44	**5,7**
3	**1,3**	45	**5,8**
4	**1,4**	46	**5,9**
5	**1,5**	47	**6,0**
6	**1,7**	48	**6,2**
7	**1,8**	49	**6,3**
8	**1,9**	50	**6,4**
9	**2,0**	51	**6,5**
10	**2,1**	52	**6,6**
11	**2,2**	53	**6,7**
12	**2,3**	54	**6,8**
13	**2,4**	55	**6,9**
14	**2,5**	56	**7,0**
15	**2,6**	57	**7,1**
16	**2,7**	58	**7,2**
17	**2,8**	59	**7,3**
18	**2,9**	60	**7,4**
19	**3,0**	61	**7,5**
20	**3,2**	62	**7,7**
21	**3,3**	63	**7,8**
22	**3,4**	64	**7,9**
23	**3,5**	65	**8,0**
24	**3,6**	66	**8,1**
25	**3,7**	67	**8,2**
26	**3,8**	68	**8,3**
27	**3,9**	69	**8,4**
28	**4,0**	70	**8,5**
29	**4,1**	71	**8,6**
30	**4,2**	72	**8,7**
31	**4,3**	73	**8,8**
32	**4,4**	74	**8,9**
33	**4,5**	75	**9,0**
34	**4,7**	76	**9,2**
35	**4,8**	77	**9,3**
36	**4,9**	78	**9,4**
37	**5,0**	79	**9,5**
38	**5,1**	80	**9,6**
39	**5,2**	81	**9,7**
40	**5,3**	82	**9,8**
41	**5,4**	83	**9,9**
42	**5,5**	84	**10,0**

Bedenk dat het toekennen van punten aan een antwoord enige deskundigheid vereist. De hier behaalde scores zijn dus vooral een indicatie, hoeveel je op dit moment weet over dit vak.

© ThiemeMeulenhoff

Bronnen

Oriëntatietoets
- *Historische context Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700*
- Bron 1: *oudenkhuizen.nl via pilot-examen 2007-I, havo*
- Bron 2: *tabel gebaseerd op: Jan de Vries en Ad van der Woude, Nederland 1500-1815, de eerste ronde van moderne economische groei, Amsterdam 1995, p. 126*
- Bron 3: *R. van Stipriaan, Ooggetuigen van de Gouden Eeuw (Amsterdam, 2005)*
- Bron 4: *Rijksmuseum, Amsterdam*
- Bron 5: *Kleio, jaargang 61, nummer 5 (september 2020)*
- Bron 6: *R. van Stipriaan, Ooggetuigen van de Gouden Eeuw (Amsterdam, 2005)*
- *Historische context Verlichting 1650-1900*
- Bron 7: *Bron: Spinoza, Tractatus theologica – politicus. Opera. Uitg. C. Gebhardt III (Leipzig, 1925)*
- Bron 8: *I. Kant, Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? (1784)*
- Bron 9: *J. Lepore, Deze waarheden, een geschiedenis van de Verenigde Staten (Amsterdam, 2020)*
- Bron 10: *centraal examen 2019-I, vwo*
- Bron 11: *centraal examen 2018-II, vwo*
- Bron 12: *J. Kock, Koning Willem I, 1772-1843 (Amsterdam, 2013)*
- *Historische context China 1842-2001*
- Bron 13: *histoforum.net*
- Bron 14: *histoforum.net*
- Bron 15: *Alamy Stock Photo*
- *Historische context Duitsland in Europa 1945-1991*
- Bron 16: *Historisch Nieuwsblad*
- Bron 17: *British Cartoon Archive*
- Bron 18: *British Cartoon Archive*
- Bron 19: *Willy Brandt, Herinneringen (Utrecht/Antwerpen, 1990), via: College voor Toetsen en Examens, havo*
- Bron 20: *M. Fogteloo, I have a dream (Utrecht, 1998), via pilot-examen 2010-II, vwo*

Proefexamen:
- Bron 5: *bostonraremaps.com*
- Bron 9: *https://visualizingcultures.mit.edu/boxer_uprising/bx_essay02.html*
- Bron 10: *centraal examen 2018-II, vwo*
- Bron 11: *British Cartoon Archive*

Historische context Steden en burgers in de Lage Landen
- Bron 1: *B. Jacobs, Handel en marktwezen in de Middeleeuwen. Schilderij 'De Lakenmarkt'. Uitgave van het Noord-Brabants Museum*
- Bron 2: *Musée du Louvre, Parijs*
- Bron 3: *G. Grote, 'Contra turrim Traiectensem'. R. R. Post heeft het traktaat herontdekt, vertaald en uitgegeven, via: Geert Grootes Tractaat 'Contra Turrim Trajectensem' teruggevonden (Den Haag, 1967)*
- Bron 4: *J. de Ridder, De geschiedenis van Vlissingen en haar ambachtsgilden (Goes, 2004)*
- Bron 5: *Conny Bastiaans, Leo Dalhuisen en Roen van der Geest, Beroemde documenten uit de vaderlandse geschiedenis 1477-1795 (2014)*
- Bron 6: *www.inghist.nl/retroboeken/statengeneraal, 15 januari 1630*
- Bron 7: *Rijksmuseum, Amsterdam*
- Bron 8: *Rijksmuseum, Amsterdam*
- Bron 9: *D.J. Roorda, Ambassadeur in de Lage landen, William Temple, Observations upon the United Provinces (Haarlem, 1978)*
- Bron 10: *E. van der Doe, P. Moree en D.J. Tang (red.), De dominee met het stenen hart en andere overzeese briefgeheimen (Zutphen, 2008)*

Historische context Verlichting
- Bron 1: *Museum Mauritshuis, Den Haag*
- Bron 2: *Rijksmuseum, Amsterdam*
- Bron 3: *histoforum.nl*
- Bron 4: *geschiedenisportaal.nl*
- Bron 5: *A. Kaspi, Geschiedenis van de Verenigde Staten van Amerika, deel 2 (Utrecht, 1998)*
- Bron 6: *centraal examen 2017-I, vwo*
- Bron 7: *centraal examen 2018-II, vwo*
- Bron 9: *Musée Carnavalet, Histoire de Paris, Parijs*
- Bron 11: *George Cruikshank, The Radical's Arms, via: wikipedia.org*
- Bron 12: *centraal examen 2018-I, vwo*
- Bron 13: *esmeraldatijhoff.nl/propaganda-van-de-vereeniging-voor-vrouwenkiesrecht*

Historische context China
- Bron 1: *histoforum.net*
- Bron 2: *histoforum.net*
- Bron 3: *visualizingcultures.mit.edu/boxer_uprising/gallery/pages/Tsingtau_Postkarten_ca.htm*
- Bron 5: *Udo J. Keppler, Puck Magazine (1900)*
- Bron 6: *histoforum.net*
- Bron 7: *H. Suyin, A Mortal Flower (1966)*
- Bron 8: *F. van Heek, Westerse techniek en maatschappelijk leven in China (1937)*
- Bron 9: *M. Zedong, Verslag van een onderzoek naar de boerenbeweging in Hunan (1927)*
- Bron 10: *Alamy Stock Photo*
- Bron 11: *C. Visser, Selma, aan Hitler ontsnapt, gevangene van Mao (Amsterdam, 2016)*
- Bron 12: *historischnieuwsblad.nl/de-duikbootaffaire-tussen-nederland-en-china*
- Bron 13: *Feniks, Made in China (Amersfoort, 2014)*
- Bron 14: *De Volkskrant, 13 maart 2021*

Historische context Duitsland in Europa
- Bron 1: *Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3829*
- Bron 2: *Katalog der Ausstellung, Ein offenes Geheimnis, Arisierung in Alltag und Wirtschaft in Oldenburg zwischen 1933 und 1945 (Oldenburg 2001).*
- Bron 3: *Foto uit Deutsches Historisches Museum, Berlijn*
- Bron 4: *K. Thijs, Duitsland 1918-1991. Twintig vensters op een bewogen eeuw (Amsterdam, 2021)*
- Bron 5: *Getty Images*
- Bron 6: *British Cartoon Archive*
- Bron 7: *F. Boterman, Moderne geschiedenis van Duitsland: 1800-heden (Amsterdam, 2011)*
- Bron 8: *McCord Museum / Montreal Social History Museum*
- Bron 9: *P. Verstegen, vertaling van B. Brecht, 'Die Lösung'*
- Bron 10: *British Cartoon Archive*
- Bron 11: *S. van Clemen, Willy Brandt, biografie van een Duitser, Europeaan en wereldburger (Amersfoort, 2014), p. 137*
- Bron 12: *AKG Images*
- Bron 13: *M. de Heus & M. van der Ploeg, 'Statiegeld voor mijn moeder. Verhalen over het leven in de DDR' (Soesterberg, 2019), pp. 174-177*
- Bron 14: *M. de Heus & M. van der Ploeg, 'Statiegeld voor mijn moeder. Verhalen over het leven in de DDR' (Soesterberg, 2019), pp. 176-177*
- Bron 15: *K. Thijs, Duitsland 1918-1991. Twintig vensters op een bewogen eeuw (Amsterdam, 2021)*
- *Opdracht 18: uitspraak is van Geert Mak in zijn boek 'In Europa', p. 629*
- Bron 16: *centraal examen 2018-II, vwo*
- Bron 17: *College voor Toetsen en Examens, 2020, havo*

© ThiemeMeulenhoff
© ThiemeMeulenhoff

Aantekeningen

© ThiemeMeulenhoff

Aantekeningen

© ThiemeMeulenhoff

Colofon

Auteurs
M.M.P.C. Bolink
Y. Bouw

Vormgeving binnenwerk
Maura van Wermeskerken, Apeldoorn

Opmaak
Crius Group, Hulshout

Auteur stappenplan
T.H.J. Heutmekers

Over ThiemeMeulenhoff
ThiemeMeulenhoff ontwikkelt zich van educatieve uitgeverij tot een learning design company. We brengen content, leerontwerp en technologie samen. Met onze groeiende expertise, ervaring en leeroplossingen zijn we een partner voor scholen bij het vernieuwen en verbeteren van onderwijs. Zo kunnen we samen beter recht doen aan de verschillen tussen lerenden en scholen en ervoor zorgen dat leren steeds persoonlijker, effectiever en efficiënter wordt.

Samen leren vernieuwen.

www.thiememeulenhoff.nl

ISBN 978 90 06 49148 7
Eerste druk, derde oplage, 2022

© ThiemeMeulenhoff, Amersfoort, 2021

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie (PRO), Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp (www.stichting-pro.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) dient men zich tot de uitgever te wenden.
Voor meer informatie over het gebruik van muziek, film en het maken van kopieën in het onderwijs zie www.auteursrechtenonderwijs.nl.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Deze uitgave is volledig CO_2-neutraal geproduceerd.
Het voor deze uitgave gebruikte papier is voorzien van het FSC®-keurmerk.
Dit betekent dat de bosbouw op een verantwoorde wijze heeft plaatsgevonden.

examenbundel ⟩

vwo **Nederlands**
vwo **Engels**
vwo **Duits**
vwo **Frans**
vwo **Economie**
vwo **Bedrijfseconomie**
vwo **Maatschappijwetenschappen**
vwo **Geschiedenis**
vwo **Aardrijkskunde**
vwo **Wiskunde A**
vwo **Wiskunde B**
vwo **Wiskunde C**
vwo **Scheikunde**
vwo **Biologie**
vwo **Natuurkunde**

samengevat }

vwo **Economie**
vwo **Bedrijfseconomie**
vwo **Maatschappijwetenschappen**
vwo **Geschiedenis**
vwo **Aardrijkskunde**
vwo **Wiskunde A**
vwo **Wiskunde B**
vwo **Wiskunde C**
vwo **Scheikunde**
vwo **Biologie**
vwo **Natuurkunde**
havo/vwo **Nederlands 3F/4F**
havo/vwo **Rekenen 3F**

Tips, tricks en informatie die jou helpen bij het slagen voor je eindexamen vind je op examenbundel.nl! Nog meer kans op slagen? Volg ons ook op social media. #geenexamenstress

examenidioom + examenbundel + samengevat + zeker slagen! = #geenexamenstress

examenidioom

vwo **Engels**
vwo **Duits**
vwo **Frans**

zeker slagen !

voor vmbo, havo én vwo

9 789006 491487